

Latvijas Universitāte

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Mg. philol., Mg. paed.

Ineta Strautiņa

**Brāļu draudzes kā reliģiskas un
sabiedriskas kustības pedagoģiskais
mantojums Vidzemē 18. gadsimtā**

Promocijas darbs

doktora zinātniskā grāda iegūšanai pedagoģijā

Apakšnozare: vispārīgā pedagoģija

(pedagoģijas vēsture)

Darba zinātniskā vadītāja:

Dr.paed.,profesore emeritus Aīda Krūze

Rīga, 2016

SATURA RĀDĪTĀJS

IEVADS	3
AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS	16
1. BRĀĻU DRAUDZES KUSTĪBAS IDEOLOĢISKĀ BĀZE PEDAGOĢISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBĀ.....	27
1.1. Brāļu draudzes kustības priekšvēsture kā pedagoģiskās domas attīstības rosinātāja	27
1.2. Piētisma un humānisma idejas izglītībā un audzināšanā 18. gadsimtā	38
2. KULTŪRVĒSTURISKĀ SITUĀCIJA VIDZEMĒ PIRMS BRĀĻU DRAUDZES DARBĪBAS	62
3. BRĀĻU DRAUDZES DARBĪBAS ANALĪZE IZGLĪTĪBĀ UN AUDZINĀŠANĀ VIDZEMĒ 18. GADSIMTĀ	76
3.1. Brāļu draudzes darbība kā reliģiska un sabiedriska kustība.....	76
3.2. Skolotāju seminārs Valmiermuižā: pirmā skolotāju izglītošanas iestāde Latvijas teritorijā	87
3.2.1. Valmiermuižas skolotāju semināra izveides priekšnosacījumi	90
3.2.2. Skolotāju semināra nodibināšana un darbība	92
3.2.3. Valmiermuižas skolotāju semināra pedagoģiskais devums.....	95
3.2.4. Seminārs– vēstnesis latviešu inteliģences veidošanās procesam	96
3.3. Brāļu draudzes devums latviešu literatūrā: pedagoģiskie aspekti.....	101
3.4. Brāļu draudzes pedagoģiskās idejas mācīšanas, audzināšanas un personības attīstības kontekstā un to īstenošana praksē	125
NOBEIGUMS	140
IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA	145
ANOTĀCIJA.....	166
ANNOTATION.....	167
PIELIKUMS	168

IEVADS

Pētījuma aktualitāte

Promocijas darba pamatā ir brāļu draudzes darbības analīze Vidzemē 18. gadsimtā, lai meklētu atbildi uz jautājumiem, kāda bijusi tās ietekme uz izglītību un pedagoģiskās domas attīstību Latvijas teritorijā. Hernhūtiešu misijas galveno uzdevumu veikšanai kalpoja apstākļi, ka viņi sevi uzskatīja par līdzīgiem latviešu zemniekiem un iemācījās latviešu valodu. Tā apliecinot cieņu latviešiem un izvēloties pareizu pieeju, viņiem izdevās modināt zemniekos iztēsi par reliģiju un izglītību, kas savukārt veicināja pašapziņas papiecināšanos un ticību nākotnei, kam ir būtiska nozīme arī pedagoģisko uzskatu veidošanās procesā.

Promocijas darba mērķis ir atklāt brāļu draudzes kustības pedagoģisko mantojumu, līdz ar to pētījumā akcentētas izglītības un audzināšanas idejas, kuras būtiski sekmēja turpmāko latviešu tautas izglītības attīstību.

Apgaismības laikmeta pamatidejas pedagoģijā 18. gadsimtā Latvijas teritorijā popularizējuši teologs un izgudrotājs, latviešu laicīgās rakstniecības dibinātājs Gothards Frīdihs Stenders (1714 – 1796), rakstnieks un publicists Garlībs Merķelis (1769 – 1850), teologs, filozofs un dzejnieks Johans Gotfrīds Herders (1744 – 1803). Viņi visi neilgi strādāja arī par skolotājiem. Nozīmīgu lappusi pedagoģijas vēsturē ierakstījuši arī brāļu draudzes pārstāvji, taču viņu devums pelnījis plašāku pētījumu tieši pedagoģijas aspektā.

Uz to jau starpkaru periodā norādījis izglītības darbinieks Ludvigs Adamovičs (1884 – 1943). 18. gadsimta sākumā, kad Ludvigs Nikolajs fon Cincendorfs (*Ludwig Nikolai von Zinzendorf*, 1700 – 1760) apmeklēja Rēveli (Tallina) un Rīgu, „*viņa galvenais nolūks bija ne Baltijas vāciešu evaņģelizēšana*”, bet veidot labas attiecības ar vietējiem vācu mācītājiem, „*kas censtos radīt labu ne vien vācu un zviedru iedzīvotājos, bet arī igauņu un latviešu vidū.*” L. N. fon Cincendorfs izteica nepieciešamību sūtīt misionārus no Hernhūtes uz Vidzemi, jo šeit „*trūkst ļaužu, kas igauņiem un latviešiem varētu sludināt Jēzu Kristu saskaņā ar viņu apstākļiem, kā arī radīt mācību iestādi, kur*

izglītotu no latviešu vidus tādas personas, kam izrādītos tik daudz dāvanu spēju, ka varētu cerēt izaudzināt no viņiem labus skolotājus.”¹

1729. gadā no Hernhūtes (Vācija) Rīgā ieradās pirmie brāļi namdara Kristiāna Dāvida (*Christian David*, 1690 – 1751) vadībā, kuri vēlāk nonāca Valmiermuižā. Hernhūtieši² ienāca Vidzemē kā sludinātāji, un viņu galvenais uzdevums bija pievērst vietējo iedzīvotāju uzmanību reliģijas izpratnei un ticībai Dievam, apliecinot to, nevis piedaloties dievkalpojumos, bet ikdienas dzīvē, strādājot un audzinot bērnus, kā arī ievērojot noteiktas normas cilvēku savstarpējās attiecībās. Vairāku gadsimtu garumā reliģijai ir bijusi nozīmīga loma gan sabiedrības un politisko procesu attīstībā, gan izglītības prioritāšu noteikšanā. Līdz pat 19. gadsimta sākumam skola pastāvēja pie baznīcas un izglītošanās ārpus baznīcas bija pieejama tikai augstākās sabiedrības pārstāvjiem. Baznīcai bija noteicošā loma izglītošanā un audzināšanā, uzvedības normu noteikšanā, bet mazāk uzmanības tika pievērsta cilvēka gara un dvēseles izkopšanai. Lai gan latviešu zemnieki skaitījās baznīcas draudzes locekļi, taču ticības reliģijai nebija.

Pētījums veikts pedagoģijas vēsturē, atklājot mijiedarbību starp izglītību un audzināšanu, analizējot audzināšanas un mācīšanas teorijas, kā arī personības attīstības pieejas. Galvenā uzmanība pievērsta Vidzemei, jo 18. gadsimtā Vidzeme bija luterāniska latviešu apdzīvota vieta. Latgale tajā laikā bija izteikti katoliska zeme, savukārt Kurzemes hercogistes sastāvā brāļu draudze 18. gadsimtā savu darbību nevarēja uzsākt.³

¹Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1700 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 518.-519. lpp.

²Pētījumā termins „hernhūtieši” nozīmē atjaunoto jeb Hernhūtes brāļu draudzi, kura tika dibināta 1722. gada 17. jūnijā, kad čehu tautības bēgļi 8 cilvēku sastāvā nelegāli šķērsoja Hābsburgu katoliskās Bohēmijas robežu un nonāca protestantiskajā Saksijā. Tie bija Jana Husa (*Jan Hus*, čehu reformators, 1371 – 1415) evaņģēlisko ideju nesēji no senās, 1457. gadā dibinātās brāļu draudzes jeb *Unitas Fratrum*. Šīs grupas vadītājs un atjaunotās Brāļu draudzes dibinātājs bija Kristiāns Dāvids. Brāļu draudze atrada patvērumu grāfa L.N. fon Cincendorfa muižas teritorijā Hernhūtē. No šejienes arī nosaukums „hernhūtieši”; izvērstāku skaidrojumu skatīt 2. nodaļā.

³Philipp, G. *Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung*. Köln, Wien: Boehlau, 1974. (Forschungen zur internationalen Sozial – und Wirtschaftsgeschichte); Bd. 5. – S. 53.

Būtiski atzīmēt, ka hernhūtiešus atbalstīja arī vietējie vācbaltu piētiski⁴ noskaņotie mācītāji un muižnieki, kuri saskatīja latviešu zemnieku izglītošanā iespēju celt darba ražīgumu un tikumības līmeni, jo „*piētismam Vidzemes mācītāju un muižnieku aprindās ir bijusi sava īpaša nozīme Vidzemes latviešu zemnieku garīgās attīstības veicināšanā, jo viņi draudzes darbā pievērsa īpašu uzmanību individuālai dvēseļu kopšanai un izglītības veicināšanai.*”⁵

Formulējot promocijas darba problēmu, galvenā uzmanība pievērsta brāļu draudzes⁶ kustības nozīmei pedagogijā, kas ietver mācīšanu, audzināšanu un personības attīstību, kā arī 18. gadsimta Eiropas pieredzi – augstu novērtētām brāļu draudzes mācību iestādēm, kurās audzēkņi ieguva labu izglītību un perspektīvas nākotnē.

Kā zināms, pirmās pārmaiņas latviešu zemnieku izglītošanā bija jūtamas 17. gadsimta beigās, vācu mācītājam Ernstam Glikam (*Ernst Glück*, 1652 – 1705) nodibinot pirmās skolas zemnieku bērniem un uzsākot skolotāju sagatavošanu no latviešu zemnieku jaunekļu vidus. Nākamais solis bija saistīts ar brāļu draudzes kustību Vidzemē 18. gadsimtā.

Promocijas darbā atspoguļota hernhūtiešu misionāru ierašanās Vidzemē, šīs kustības būtība, kā arī pētīts, ar kādām metodēm viņiem izdevās panākt latviešu zemnieku interesi par izglītību, reliģijas izpratni, kas savukārt veicināja pašapziņas veidošanos un vēlēšanos izglītoties. Jautājums par vērtībām cilvēka dzīvē, reliģijas nozīmi ģimenē, cilvēku savstarpējās attiecībās un latviešu tautas identitātes stiprināšanā joprojām ir aktuāla, un to labāk izprast palīdz arī šīs problēmas izpēte.

⁴Šajā pētījumā termins „piētisks” vai „piētisms” tiek skaidrots kā protestantisma jaunais reliģiskais virziens, kas parādījās 17. gadsimta beigās, veltot lielāku uzmanību jūtu kultūrai un iekšējās dzīves izkopšanai – *piētisms* (no latīņu valodas „*pietas*” – *dievbijība*). Piētisma aicinājums bija uz baznīcas atjaunotni, padarīt reliģiju saprotamu visiem un ikvienam sabiedrības pārstāvim. Piētisma pārstāvji aicināja lasīt Svētos Rakstus (*Laksberga*, 1999) un tas ir bijis viens no galvenajiem reformācijas mērķiem, kuru izvirzīja Filips Jākobs Špēners (*Philip Jacob Spener*, 1635 – 1705).

⁵ Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 385. lpp.

⁶ „Brāļu draudze” radās un attīstījās kā atmodas kustība, tās pirmsākumi ir saistīti ar notikumiem 15. gadsimtā Bohēmijā un Morāvijā. Šie notikumi ir saistīti ar ievērojamo Bohēmijas reformatoru Prāgas Universitātes profesoru, priesteri Janu Husu (*Theile*, 2000, 32, 36. lpp.). J. Husa darbība stimulēja čehu tautas nacionālo pašnoteikšanos, kas pārauga t. s. husītu karos, lai atbrīvotos no Romas katoļu baznīcas pāvesta varas un vācu feodālās virskundzības. Politiski un ideoloģiski piesātinātā laikmeta peripetijas dažādus virzienus pārstāvošos „Bohēmijas brāļus” un no rietumiem nākušos valdenciešus noveda pie neatkarīgas evaņģēliskas baznīcas dibināšanas (*Rican*, 2007, 22, 25. lpp.).

Promocijas darbā brāļu draudze skatīta kā „religiska” un „sabiedriska” kustība. Būtiska nozīme bija brāļu draudzes pārstāvju pozitīvajai attieksmei pret latviešu zemniekiem, iesaistot savā kustībā arvien vairāk latviešu, palīdzot viņiem apgūt amatus, aicinot piedalīties rīkotajos pasākumos, uzņemties atbildību un izvirzīt no saviem pārstāvjiem teicējus un vecākos. To var skaidrot kā „*darba ražīguma celšanos tajās vietās, kur savu darbību veica brāļu draudze*”, no vienas puses, un „*dažādu amatu ieviešana vietējo iedzīvotāju vidū*”, no otras puses, kas deva iespēju latviešiem piedalīties saiešanas namu celtniecībā, būt par skolotājiem un izvēlē savus līderus latviešu brāļu draudzē.⁷ Savukārt brāļu draudze kā „religiska” kustība atšķīrās no evaņģēliski luteriskās baznīcas, kura darbojās līdz hernhūtiešu ienākšanai Vidzemē, jo tā iestājās par dievbijības pierādīšanu ikdienā, nevis tikai baznīcas apmeklēšanu, saskatot iespēju mainīt savu dzīvi, kas balstītos, pirmkārt, uz ticību Dievam, otrkārt, cilvēku savstarpējo attiecību veidošanos un treškārt, bērnu audzināšanu un izglītību, jo vecāku pieredze un viņu paraugs bērniem noteica tālāko attīstības virzību, uzsverot nepieciešamību pēc zināšanām, redzesloka paplašināšanu un izpratni par notikumiem ne tikai Vidzemē, bet arī plašāk Eiropā.

Brāļu draudzes kustība līdz šim pētīta plašā vēsturiskā kontekstā, kas dod iespēju saskatīt pārmaiņas latviešu tautas veidošanās procesā, tomēr līdzšinējos pētījumos nav padziļināti pētīts un analizēts tās pedagoģiskais mantojums.

Promocijas darbs atklāj brāļu draudzes kustības devumu Latvijas pedagoģijas vēsturē, analizējot brāļu draudzes pedagoģisko mantojumu un skolotāju izglītības sākotni, zemnieku rokraksta literatūras izglītojošo nozīmi un reliģijas lomu latviešu zemnieku, tai skaitā jaunās paaudzes audzināšanā.

Apkopojot teikto: pētījuma aktualitāti nosaka nepieciešamība turpināt pētīt pedagoģiskās domas attīstību Latvijā, kuru nav iespējams izprast bez tik plašas sabiedriskas un reliģiskas kustības kā brāļu draudzes darbības izpētes Vidzemē.

Promocijas darba temats

Brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības pedagoģiskais mantojums Vidzemē 18. gadsimtā.

⁷ Ceipe, G. *Hernhūtiešu Brāļu draudzes vieta latviešu tautas vēsturē un mūsdienās*. Tradīcija. No: Teoloģija. Teorija un prakse. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 263. lpp.

Problēmas izpētes raksturojums

Kā liecina pētījumi pedagoģijas vēsturē (A. Krūze, I. Ķestere, A. Staris, V. Ūsiņš, L. Žukovs) līdz 18. gadsimtam latviešu izglītība balstījās uz pieredzi, kas tika nodota no paaudzes paaudzē ar folkloras un tradīciju palīdzību. Folklorā (ticējumi, dziesmas, pasakas, sakāmvārdi u. c.), rituāli (kristības, iesvētības, u. c.), spēles, rotaļas un simboli bija nozīmīgi bērnu audzināšanas un izglītošanas līdzekļi. Audzināšanā liela nozīme bija svētku tradīcijām un gadskārtu rituāliem, folklorā bija pedagoģiskais līdzeklis laikā, kad latviešiem nebija savas rakstības un zemniekiem nebija iespējams mācīties skolā. Tieši tautas mutvārdu daiļradē rodamās vērtības veido tautas pedagoģijas pamatu.

Hernhūtiešiem nenoliedzami bijusi liela nozīme Latvijas vēsturiskajā telpā, tai skaitā pedagoģiskās domas attīstībā. Laika posmā no 18. līdz 21. gadsimtam ir daudz pētījumu vēsturē un kultūrvēsturē (L. Adamovičs, K. Alands A. Birkerts, G. Straube, G. Fīlipsis, O. Teigelers u. c.), teoloģijā (G. Ceipe, H. Enzeliņš, T. Harnaks, B. Heglunds, V. Kāle u.c.) un literatūrā (A. Apīnis, G. Berelis, O. Čakars, M. Grudule, K. Kļaviņš, A. Veinbergs u. c.), bet trūkst dziļākas analīzes pedagoģijas jomā: kā brāļu draudze ietekmēja latviešu tautas izglītību, atverot skolas un sagatavojot latviešu skolotājus; kāda ir brāļu draudzes pārstāvju rakstīto vēstuļu, pārrakstīto un pašu sarakstīto dzīvesstāstu un literāro darbu audzinošā nozīme; kā brāļu draudzes idejas un praktiskā darbība mainīja audzināšanas un izglītības saturu un veicināja pedagoģiskās domas attīstību.

Brāļu draudzes pedagoģiskos aspektus rodam L. Adamoviča pētījuma secinājumos, ka līdz 18. gadsimtam dievkalpojumus baznīcās latviešu zemnieki apmeklēja bez īpaša prieka, jo „*tikai labākie mācītāji varēja ar dievkalpojumiem valdzināt, bet viņu skaits nebija liels.*”⁸ L. Adamovičs kā izglītības darbinieks un teologs saskatījis brāļu draudzes kustībā latviskās kristietības pamatu un uzsvēris, ka brāļu draudzēs ielūda labākā daļa latviešu zemnieku jauniešu, jo draudzēs tika īstenota pašpārvalde (vecākais, skolotāja palīgs, skubinātājs, slimo kopējs, kalpotājs) un veidojās

⁸Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos. Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”*. Rīga: 1932, 383. lpp.

pirmie nacionālie līderi (Šķesteru Pēteris).⁹ Viņš secina, ka baznīca latviešu zemnieku apziņā palika saistīta ar simboliem un darbībām, kas viņam atgādināja grūto, beztiesisko dzimtcilvēka dzīvi un modināja vienu otru reizi netaisnu ciešanu apziņu, un tas mazināja vēlēšanos apmeklēt baznīcu, nepieciešamību pēc garīgās izaugsmes un reliģijas nozīmi ikdienas dzīvē.

Mūsdienu vācu vēstures pētnieka Guntrama Fīlipa (*Guntram Philipp*, 1974) pētījumā analizēts brāļu draudzes devums pedagogijas attīstībā starp latviešiem un igauņiem 18. gadsimtā, kuras tālāk pētījuši latviešu vēsturnieki, secinot, ka hernhūtieši pirmie uzsāka skolotāju sagatavošanu un atvēra skolas; piesaistīja zemniekus reliģiskajai ideoloģijai un sekmēja mājmacību; uzskatīja, ka bērni ne tikai jāizglīto, bet jāveido par harmoniski attīstītām personībām.¹⁰ Viņš uzskata, ka piētisma tradīcijas Vidzemē varēja gūt panākumus, jo to piekritēji un atbalstītāji – vācu tautības mācītāji – izglītību bija ieguvuši Vācijas universitātēs, kurās bija pārstāvētas piētisma tradīcijas, viņi saglabāja kontaktus ar domubiedriem Vācijā. Brāļu draudzes kustību veicināja Vidzemes muižnieku kontakti ar piētisma tradīcijas līderiem Eiropā un piētiskās literatūras izplatīšanās Vidzemē.

Brāļu draudzes darbību plašā aspektā pētījis vēsturnieks Gvido Straube. Viņš uzsver arī latviešu zemnieku izglītības attīstību aizsākumu, piētisma nozīmi reliģijas izpratnē, uzskatot brāļu draudzes kustību par latviešu nacionālās atmodas pirmsākumu. Jau 1989. gadā G. Straube nopamato, ka tieši brāļu draudze veicināja rakstniecības rašanos, izveidoja dziedāšanas tradīciju, teātra mīlestību, deva pirmo nacionālās izglītības un kultūras darbinieku paaudzi¹¹, plašāk atklājot brāļu draudzes devumu pedagogiskās domas attīstībā.

Teologs un vēsturnieks Gundars Ceipe savos pētījumos atklāj reliģisko aspektu un brāļu draudzes kustības ietekmi latviešu tautas nacionālās pašapziņas veidošanās procesā.

⁹T Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos. Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”*. Rīga: 1932, 63. lpp.

¹⁰Philipp, G. *Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung*. Köln, Wien: Boehlau, 1974. (Forschungen zur internationalen Sozial – und Wirtschaftsgeschichte); Bd. 5. – S. 31; S. 312 – 313; S. 225 – 227; S. 325.

¹¹Straube, G. *Brāļu draudzes un latviešu rakstniecība. Hernhūtiešu vēstules*. Kultūras Fonda Avīze, 1989. gada novembris, 13. – 15. lpp.

Savukārt teologa Fīlipa Jākoba Špēnera (*Philip Jacob Spener*, 1635 – 1705) teorētiski pamatotie uzskati liecina, ka piētisma ideju atbalstītāji aicināja lasīt Svētos Rakstus, jo, „*tad mums nav jāšaubās, ka Dievs savai Baznīcai šeit uz zemes ir apsolījis vēl labāku stāvokli*”¹², un tas ir bijis viens no galvenajiem reformācijas mērķiem: „*Vest atkal ļaudis pie Dieva vārdiem, kas, tā teikt, ir tikuši paslēpti zem sola. Tas ir bijis stiprākais līdzeklis, ar ko Dievs ir svētījis savu darbu. Tātad tieši šis arī būs galvenais mērķis; tagad Baznīcai nepieciešams nokļūt labākā stāvoklī: lai nepatika pret Rakstiem, kāda ir daudziem, vai nevīžība tos studēt tiktu novērsta un tiktu modināta sirsnīga dedzība.*”¹³

No šiem pētījumiem izriet piētisma ideju būtība, kas ar savu humāno raksturu ietekmēja pedagoģiskās domas kā priekšstatu sistēmas teorētisko atziņu kopuma veidošanos 18. gadsimtā Latvijas teritorijā.

Brāļu draudzes devumu rakstniecībā pētījis filologs Aleksejs Apīnis (1926 – 2004). No pedagoģijas viedokļa svarīgas ir viņa atziņas par brāļu draudzes vēsturisko rakstu nozīmi latviešu oficiālajā literatūrā. Viņš apzinājis ap 500 rokrakstu.

18. gadsimta avoti, to skaitā 20 vēstules latviešu valodā, kas atrodas Hernhūtes Valsts arhīvā, analizētas un izmantotas šajā pētījumā.

Brāļu draudzes pedagoģisko mantojumu atsevišķās publikācijās ieskicējuši pedagoģijas zinātnieki Aīda Krūze, Alīda Zigmunde un Zanda Rubene.¹⁴ Autores uzsver brāļu draudzes lomu latviešu garīgās atmodas veicināšanā, latviskās pašapziņas veidošanā un pirmās latviešu zemnieku inteliģences rašanās procesā.

Gan 20. gadsimta 30. gadu, gan mūsdienu zinātnieki aktualizē brāļu draudzes panākumus audzināšanas jomā 18. gadsimtā, kas veicinājusi latviešu tautas pašapziņas veidošanos, ietekmējusi latviešu zemniekus tikumiskā ziņā, paaugstinot viņu izglītības līmeni, mazinājusi „žūpību” un citus netikumus, bet stiprinājusi darba mīlestību, apzinību un krietnību.

¹²Špēners, F. J. *Pia desideria*. Ceļš, Nr. 51. Rīga: LU Teoloģijas fakultātes izdevniecība „Ceļš”, 1999, 53. lpp.

¹³Turpat, 153. – 155. lpp.

¹⁴Krūze A., Zigmunde A., Rubene Z. *Der Nachlass der Deutschen in der Bildung und Wissenschaft Lettlands im 18. und im 19. Jahrhundert*. In: Pädagogische Rundschau. Sonderwerk 2008, 62. Jahrgang, S.123 – 163.

Tādējādi var secināt, ka par Vidzemes brāļu draudzes kustības vēsturi 18. gadsimtā veikti pētījumi, sarakstīti vairāki zinātniskie darbi, bet pedagoģiskais mantojums vēl prasa plašāku izpēti. Baltvācieši, tostarp brāļu draudzes pārstāvji, ir bijis ietekmīgs intelektuālais spēks, tāpēc ir svarīgi pētījumā likt akcentu uz brāļu draudzes kustības pedagoģisko mantojumu un tā nozīmi latviešu tautas garīgajā izaugsmē, ko var nodrošināt izglītība un audzināšana.

Pētījuma objekts

Izglītības un pedagoģiskās domas vēsture 18. gadsimtā.

Pētījuma priekšmets

Brāļu draudzes pedagoģiskais mantojums Vidzemē 18. gadsimtā.

Pētījuma mērķis

Izpētīt brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības pedagoģisko mantojumu Vidzemē 18. gadsimtā un atklāt tā nozīmi izglītības, audzināšanas un pedagoģiskās domas attīstībā Latvijā.

Pētījuma uzdevumi

1. Analizēt brāļu draudzes kustības veidošanās priekšvēsturi Vidzemē.
2. Raksturot brāļu draudzes darbības saturu un idejisko mantojumu Vidzemē 18. gadsimtā.
3. Izpētīt brāļu draudzes ieguldījumu skolotāju sagatavošanā, audzināšanā, izglītībā un pedagoģiskajā domā Eiropas kontekstā.
4. Analizēt brāļu draudzes literārā mantojuma pedagoģiskos aspektus.
5. Atklāt brāļu draudzes pedagoģiskās darbības nozīmi latviešu tautas pašapziņas veicināšanā.

Pētījuma metodes

Avotu un literatūras analīze.

Promocijas darba ietvaros brāļu draudzes pedagoģiskais mantojums pētīts politiskajā un kultūras kontekstā, analizējot un hermeneitiski interpretējot vēsturiskos avotus.

Pētījuma teorētiskais pamats

- Piētisms kā brāļu draudzes kustības idejskais pamats Vidzemē (*L. Adamovičs, B. Heglunds, W. Janasch, M. H. Jung, W. Kahle, M. Schmidt, J. Walmann*), piētisma idejas izglītībā par to, ka ikvienam cilvēkam jāsaņem izglītība un audzināšana, jo audzināšana ietver izglītību (zināšanas, mākslu, valodas), tikumību un dievbijību; dievbijību apliecinot ikdienā un darbā (*J. A. Comenius, A. H. Francke*); mūsdienu vācu vēsturnieka un brāļu draudzes kustības pētnieka G. Fīlipa uzskati par piētisma nozīmi, kas pavēra ceļu hernhūtisma kustībai Vidzemē, atziņa par latviešu zemnieku ticības spēku un viņu dievbijības apliecinājumu ikdienā (*G. Philipp*).
- Apgaismības laikmeta humānisms, akcentējot ideju par cilvēku kā personību, katras tautas attīstību, saglabājot tās valodu un kultūru Eiropas kontekstā (*J. A. Comenius, A. H. Francke, J. G. Herder, I. Kant*); apgaismības idejas pedagoģijā, akcentējot Kristus mācības tikumisko jēgu cilvēka audzināšanā un cilvēka prāta spējas kā sabiedrības attīstības virzītājspēku (*K. Aland, G. Ceipe, J. A. Comenius, E. Donnert, I. Kants*).
- Atziņas par brāļu draudzes kustības ietekmi uz latviešu tautas izglītību, kultūru un nacionālās pašapziņas veidošanos (*L. Adamovičs, A. Apinis, G. Ceipe, G. Fīlips, G. Straube*).
- Likumsakarības starp laikmetu un skolotāju kā sabiedrības virzītājspēku, sabiedrības un skolas attiecību veidotāju (*A. Krūze, I. Kestere, A. Staris, A. Zigmunde, L. Žukovs*).
- Audzināšanas, didaktikas un personības attīstības teorijas un to ietekmējošie faktori (*Ā. Karpova, I. Žogla, A. Špona*).
- Atziņas par politiskās varas īstenotajām interesēm skolotāju izglītībā (*A. Geske, A. Grīnfelds, Z. Āķīte*).
- Uzskati par pedagoģiskās domas būtību un tās attīstību veicinošiem faktoriem (*A. Krūze, I. Kestere, A. Staris, V. Ūsiņš, A. Zigmunde*).

Pētījuma jautājums

Ar kādiem līdzekļiem brāļu draudzes kustība veicinājusi latviešu tautas izglītību un audzināšanu Vidzemē 18. gadsimtā un kāds ir tās devums pedagoģiskās domas attīstībā Latvijas teritorijā?

Pētījuma posmi

1. posms. Literatūras un avotu atlase (2008 – 2009)
2. posms. Darbs Latvijas un Vācijas arhīvos: Hernhūtes arhīvs, H. Frankes muzejs Hallē, piētisma institūts Hallē (2009 – 2010)
3. posms. Literatūras un avotu analīze, apkopojums (2011 – 2014)
4. posms. Publikāciju sagatavošana, secinājumu un tēžu formulēšana (2014 – 2016)
5. posms. Promocijas darba un kopsavilkuma noformēšana (2015 – 2016)

Pētījuma bāze

1. Latvijas Valsts Vēstures arhīvs (30 vienības)
2. LNB fondu, t. sk. Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas fondu materiāli (123 vienības)
3. Latvijas Universitātes Bibliotēkas fondu materiāli (4 vienības)
4. Leipcigas (Vācija) Universitātes bibliotēkas fondu materiāli (*Bibliothek der Universität Leipzig*) (56 vienības)
5. A. H. Frankes muzeja materiāli Hallē (3 vienības)
6. Hernhūtes (Vācija) arhīva fondi (35 vienības)
7. Latvijas Universitātes Pedagoģijas vēstures muzeja krājums (18 vienības)
8. LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas materiāli (10 vienības)
9. Piētisma institūta materiāli Hallē (3 vienības)
10. A. Upīša Valodas un literatūras institūta Folkloras nodaļas materiāli (4 vienības)
11. Valmieras Vēstures un mākslas muzeja fondi (10 vienības)
12. LNB (50 vienības)
13. Monogrāfijas un promocijas darbi pedagoģijā, filozofijā un vēsturē (10 vienības)

Teorētiskā novitāte

Padziļināti izanalizēts apgaismības laikmeta pedagogu un filozofu ieguldījums pedagoģiskās domas attīstībā Eiropā un brāļu draudzes kustības pedagoģiskais mantojums: pētīts devums latviešu tautas izglītībā un audzināšanā, kas veicinājis garīguma un pašapziņas veidošanos.

Praktiskā nozīme

Promocijas darba izstrādes gaitā iegūto faktoloģisko materiālu un atziņu kopumu varētu izmantot:

1. Pētījumos pedagoģijas vēsturē (18. gadsimts Latvijā un Eiropā).
2. Pedagoģijas vēstures studijuursos augstskolās, sevišķi skolotāju izglītības programmās.

Tēzes aizstāvēšanai

1. Brāļu draudzes darbības idejisko pamatu veido humānpedagoģijas idejas, kas rodas piētismā, formulētas un īstenotas pedagogu J. A. Komenska, A. H. Frankes, J. G. Herdera darbībā un citu apgaismības laikmeta filozofu un pedagogu darbos.
2. Brāļu draudzes darbība Vidzemē 18. gadsimtā atklāj reliģijas, valodas un kultūras nozīmi izglītībā un audzināšanā: pateicoties reliģiskajai audzināšanai, skolotāju sagatavošanai, iespējai mācīties dzimtajā valodā un darba prasmju apguvei, veidojās latviešu tautas pašapziņa un kultūras tradīcijas, kas ir personības veidošanās pamats.
3. Brāļu draudzes pedagoģiskais mantojums būtiski papildina pedagoģisko domu kā priekšstatu sistēmu par izglītību un audzināšanu saturu. Tā pamatu jau 18. gadsimtā veido tādas pedagoģijas pamatvērtības kā sadraudzības ideja, atziņas par katru cilvēku kā vērtību un ticību kā dzīvesveidu.

4. Kristianizācija kā galvenais brāļu draudzes darbības virziens piešķir šai kustībai sabiedrisku raksturu, jo, piedaloties dievkalpojumos un darbojoties brāļu draudzē, latviešu zemnieki pakāpeniski pārņēma funkcijas, kuras sākumā veica vācu brāļi un māsas, – organizēties, popularizēt brāļu draudzes idejas un iesaistīt arvien vairāk pārstāvju brāļu draudzes kustībā.

Pētījuma rezultāti aprobēti

zinātniskajās konferencēs un atspoguļoti publikācijās šādos rakstu krājumos un grāmatās:

1. Strautiņa, I. *Valmiermuiža skolotāju izglītības vēsturē*. Rīga: Letonica. Humanitāro Zinātņu Žurnāls, Nr. 32, 2016. Vidzemes brāļu draudze, 51. – 60. lpp.
2. Strautiņa, I. *Rīgas Domscolas skolotāja J.G. Herdera pedagoģiskais mantojums*. Latvijas Universitātes raksti. 802. sējums. Pedagoģija un skolotāja izglītība. Rīga: LU izdevniecība, 2014, 134. – 143. lpp.
3. Strautiņa, I. *Audzināšanas problēmas A.H. Frankes pedagoģijā*. BPVA SZK. Pedagogy in the Changing Historical Conditions in the 20th in the Baltic Countries. Starptautiskas un zinātniskas konferences rakstu krājums 2010. gada 7. – 8. maijs. Rīga: RaKa, 2010, 608. – 614. lpp.
4. Strautiņa, I. *Ausbildung der lettischen Lehrer in den Quellen der Geschichte der Pädagogik*. BPVA SZK. Pedagogy in the Changing Historical Conditions in the 20th Century in the Baltic Countries. Starptautiskas zinātniskās konferences rakstu krājums 2009. gada 14. – 15. maijs „Pedagoģija 20. gadsimta mainīgajos vēsturiskajos apstākļos Baltijas valstīs”. Rīga: RaKa, 2009, 251. – 261. lpp.
5. Krūze, A., Strautiņa, I. *The Enlightenment ideas of Johann Gottfried von Herder (1744 – 1803) and the internationalization of education in the Baltics in the 18th century*. International Standing Conference for the History of Education 34. Internationalization in Education (18th – 20th centuries). Geneve, 27 – 30 June 2012 (tēzes).
6. Strautiņa, I. *Was ist ein wahrer Lehrer?* The 24th International Conference of History of Science at Tallinn 8. – 9. Oktober. Baltijas 24. starptautiskā zinātnes vēstures konference. Tallina, 2010. gada 8. – 9. oktobris (tēzes).

Par pētījuma rezultātiem ziņots šādās starptautiskās un Latvijas Universitātes zinātniskās konferencēs:

1. Strautiņa, I. *Rīgas Domscolas skolotāja J. G. Herdera pedagoģiskais mantojums*. LU 72. konference „Pedagoģijas sekcija” 2014. gada 6. februāris.

2. Strautiņa, I. *Valmiermuižas skolotāju seminārs – pirmā latviešu skolotāju sagatavošanas mācību iestāde*. Brāļu draudze kultūrvēsturiskajā telpā. Zinātniskā konference, veltīta A. Baumaņa romānam „Hernhūtieši” Vidzemes augstskolā sadarbībā ar Valmieras muzeju 2014. gada 10. – 11. aprīlis.
3. Strautiņa, I. *Development of pedagogical thought in Latvia during the 18th century*. International Scientific conference „Education as a process of culture and human development: insights of Meile Lukšiene pedagogical heritage for the past, present, future”, April 25 – 26, 2013, Vilnius, 2013.
4. Strautiņa, I. *Reliģijas pedagoģijas aspekti brāļu draudzes kustībā Vidzemē*. LU 71. konference „Pedagoģijas sekcija” 2013. gada 14. februāris.
5. Krūze, A., Strautiņa, I. *The Enlightenment ideas of Johann Gottfried von Herder (1744 – 1803) and the internationalization of education in the Baltics in the 18th century*. International Standing Conference for the History of Education 34. Internationalization in Education (18th – 20th centuries). Geneve, 27 – 30 June 2012.
6. Strautiņa, I. *Was ist ein wahrer Lehrer?* The 24th International Conference of History of Science at Tallinn 8. – 9. Oktober. Baltijas 24. starptautiskā zinātnes vēstures konference. Tallina, 2010. gada 8. – 9. oktobris.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Pētot brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības pedagoģisko mantojumu Vidzemē 18. gadsimtā, promocijas darbā izmantoti arhīvu fondu dokumenti, bibliotēku un muzeju materiāli Latvijā un Vācijā, izdotā oriģinālliteratūra, analizētas brāļu draudžu locekļu vēstules, dzīvesstāstu un pirmo latviešu zemnieku (dzejnieku) literārie darbi.

Daļa no pētījumā izmantotajiem avotiem un literatūras analizēti arī citu pētnieku darbos, pētot brāļu draudzes darbību dažādu zinātņu jomās, galvenokārt vēsturē un filoloģijā. Vēsturiskos aspektus par brāļu draudzi pētījuši Gvido Straube¹⁵, Ludvigs Adamovičs (1884 – 1943), Heinrihs Šaudins (*Heinrich Schaudinn*), Vilhelms Kāle (*Wilhelm Kahle*, 1914 – 1997), Guntrams Fīlips (*Guntram Philipp*), Heinrihs Johans Guleke (*Heinrich J. Guleke*, 1821 – 1889), Oto Taigelers (*Otto Teigeler*), Ēriks Donnerts (*Erich Donnert*), reliģijas atmodas un latviskās pašapziņas veidošanās fenomens uzsvērts un pamatots Gundara Ceipes pētījumos.¹⁶ G. Ceipes jaunākais pētījums par brāļu draudzes vēsturi laika posmā no 1918. gada līdz 1940. gadam akcentē teoloģiskos pamatprincipus, kā veidojās brāļu draudze 18. gadsimtā un to, kā tā darbojās Latvijas teritorijā un Latvijā līdz 1940. gadam. Autors uzsver ne tikai tās devumu 18. gadsimtā, bet arī mūsdienās, akcentējot reliģijas nozīmi 21. gadsimtā un izvirzot jaunās paaudzes audzināšanas un izglītības prioritātes, nosakot arī pamatvērtības. No latviešu zinātniekiem kā nozīmīgākais vērtējams vēsturnieka G. Straubes pētījums, kas apkopots monogrāfijā „Latvijas brāļu draudzes diārijs”. Savukārt L. Adamoviča pētījumi¹⁷ raksturo brāļu draudzes darbību, tās veidošanās

¹⁵ Straube, G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*. Rīga: N.I.M.S., 2000. – 235 lpp.

¹⁶ Ceipe, G. *Latvijas brāļu draudzes vēsture 1918 – 1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 319 lpp.

¹⁷ Adamoviča pētījumi līdz 1940. gadam par brāļu draudzi ir pamata darbi promocijas darba tapšanā: Adamovičs L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. 2. izdevums. Mīneapolisa: Sējējs, 1963, 577 lpp., *Dzimtenes baznīcas vēsture*. Vācija: Pētera Mantinieka apgāds: Edgara Ķīpoka apgāds, 1947, 103 lpp., *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos*. Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”. Rīga: 1932. – 82 lpp., *Raksti par Latvijas baznīcas vēsturi*. Miniapole: Latviešu ev. – lut. Baznīca Amerikā. 1978. – 96 lpp., *Priekšlikumi Vidzemes zemnieku skolu uzlabošanai 1736. Resp. 1737. gadā*. Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis. 188 lpp.

pirmsākumus, kā arī brāļu draudzes kustības „ziedu laikus” un norietu Vidzemē, ieskicē pedagogiskās domas veidošanos 18. gadsimtā, uzsverot piētisma ideju nozīmību pedagogijā, kas būtiski ietekmēja brāļu draudzes kustības panākumus Vidzemē kā no baltvācu muižniecības, tā arī no latviešu zemnieku puses.

Vācu valodā par pamatdarbu par brāļu draudzi, tās vēsturi, kustības panākumiem Vidzemē un piētisma ideju atbalstu var uzskatīt Guntrama Fīlpa pētījumu¹⁸, kurā autors uzsver vācu muižniecības pārstāvju atbalstu veiksmīgai brāļu draudzes darbībai. Par pārmaiņām latviešu zemnieku sociālajā sociumā vācu zinātnieks uzskata latviešu zemnieku lielo interesi gūt zināšanas, vēlmi celt darba ražīgumu un, piētisma ideju mudinātiem, pierādīt ticību Dievam ikdienā ar saviem darbiem. Darbā „Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit Bauerbefreiung“ tiek pievērsta īpaša uzmanība latviešu un igauņu zemniekiem kā galvenajiem atmodas kustības rosinātājiem. Darbs vācu valodā dod vispusīgu ieskatu par brāļu draudzes vēsturi un tās darbību Vidzemē, par laiku, kad Vidzeme bija cariskās Krievijas sastāvā. Grāmatā izmantoti plaši arhīvu materiāli, kas ir zinātniskās literatūras avots arī šim pētījumam par brāļu draudzi. Autors izsmelīgi un saprotamā valodā izklāsta tā laika sociāli ekonomiskos apstākļus, politisko situāciju un latviešu zemnieku vēlēšanos dzīvē kaut ko mainīt.

Viens no svarīgākajiem pētījuma avotiem ir Hernhūtes Brāļu Unitātes arhīvs Vācijā, kas tika analizēts ERASMUS programmas (2009./2010. ak.g. ziemas sesija) vizītes laikā Leipcigas Universitātē 2009. gadā. Īpaši nozīmīga ir K. Dāvida vēstule (ABU: R.21.A. Nr. 24 – b, n. 39), rakstīta 1730. gada 3. jūnijā Valmiermuižā. Šajā vēstulē K. Dāvids apstiprina latviešu uzticēšanos ģenerālienei E. M. fon Hallartei; K. Dāvida vēstules atrodamas arī citos arhīva dokumentos (ABU: R.21.A. Nr. 24 – b, n. 36), kuras rakstītas 1729. gada 6. novembrī Rīgā; Nozīmīga ir vēstuļu sarakste (R.19.G.a.a. Nr. 18 – a) ar Vidzemi laika posmā no 1730. gada līdz 1757. gadam, n. 1 K. Dāvida vēstule, rakstīta 1730. gada 4. februārī Rēvelē, kā arī 7 – 9 viņa rakstītās vēstules Valmiermuižā 1730. gada 4. maijā, 2. jūnijā un 13. jūnijā. Svarīgas pētījumam (R.21. A.A. Nr. 24 – b, n. 37 – 39) ir J. Lodera Rēvelē rakstītās vēstules 1730. gada 22.

¹⁸ Philipp, G. *Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung*. Köln, Wien: Boehla, 1974. (Forschungen zur internationalen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte); Bd. 5.

februārī Valmiermuižā, kā arī 1730. gada 1. aprīlī un 3. jūnijā J. Lodera vēstules (ABU: R.19.G.a.a.Nr. 17 – b, n. 158), kurās stāstīts par mācītāju zemo kultūras līmeni un ne īpaši pozitīvo attieksmi pret draudzes ļaudīm; tāpat svarīga ir J. Lodera vēstule uz Halli 1742. gada 14. un 25. februārī, kā arī (ABU: R.19.G.a.a. Nr. 16, n. 3) ziņojums par hernhūtiešiem Vidzemē. Pētījumam nozīmīga ir vācu muižnieku Kampenhauzena un Hallartes vēstuļu sarakste (ABU: R.19.G.a.a. Nr. 17 – a); kā arī Barlaha un Lodera vēstules (ABU: R.19.G.a.a. Nr. 17 – b.; ABU: R.19.G.a. Nr. 3, n. 12) par vietu sarakstu un informāciju par brāļiem Vidzemē 1749. gadā, šajā vēstulē nosauktas vietas, kur darbojās brāļu draudze, kā arī Sprekelsena vēstule par 9 draudzēm (ABU: R.19.G.a.a. Nr. 17 – b, n. 195). Hernhūtes arhīvā saglabājušies dokumenti ABU: R.19.G.a. Nr. 11, n. 229 – 233 (latviešu valodā ar tulkojumu vācu valodā; bet tikai vācu valodā – n. 222. un 208. par Cincendorfa ierašanos Rīgā 1743. gada beigās, izraidīšanu atpakaļ uz Vāciju. Ļoti nozīmīga ir J. Lodera vēstule Cincendorfam par Bībeles izdošanu latviešu un vācu valodā (ABU: R.19.G.a.a Nr. 17 – b, n. 158, rakstīta 1737. gada 9. un 20. aprīlī).

Arhīva fondu materiāli¹⁹ atklāj brāļu draudzes locekļu vēstuļu saraksti, kurā atrodas vēstules latviešu valodā, kas dod iespēju izprast brāļu draudzes pozitīvo attieksmi pret reliģiju, cilvēkiem un dzīvi. Minētajās vēstulēs, akcentējot reliģijas nozīmi brāļu draudzes locekļu dzīvē, var saskatīt izmaiņas uzskatos, pirmkārt, bērnu audzināšanā, uzsverot personības lomu, otrkārt, attieksmē vienam pret otru, kas nosaka tikumiskās audzināšanas pamatu un darba tikumu kā ikvienas sabiedrības pastāvēšanas objektīvās likumsakarības. Tas savukārt norāda uz jaunas paradigmas veidošanos izglītības un audzināšanas procesā 18. gadsimtā.

Promocijas darbs izstrādāts pedagoģijas vēsturē, tāpēc svarīgi atklāt brāļu draudzes darbību un tās devumu latviešu tautas izglītībā 18. gadsimtā, kas ietekmēja

¹⁹ Brāļu draudzes arhīvs Hernhūtē, Vācijā – *Archiv der Brüder Unität* (ABU) *Herrnhut* ir atrodamas brāļu draudzes latviešu valodā: *Mihla un dahrga Draudze*. Pawulen Anna, Kies Anna. 228, (R.19.G.a.Nr.11); *Tam mihlam Brahlam Bideram*. 219, (R.19.G.a.Nr.11); *Mana wissu mihla Jahna Draudze*. 220, (R.19.G.a.Nr.11); *Mana wissa mihlaka Jahna Draudze*. 220, (R.19.G.a.Nr.11); *Mana dahrgaka Sirds mihliga Mahte*. 226, (R.19.G.a.Nr.11); *Mans mihlais dahrgais brahlis Ludwigs (Schkesteras Pehter)*. 228, (R.19.G.a.Nr.11); *Mana dahrga assins Draudze*. 229, (R.19.G.a.Nr.11); *Mihla un dahrga Draudze ta Jahna.....* 229, (R.19.G.a.Nr.11); *Wissu mihlaka un dahrgaka Brahlu Draudze. Kirsch Pehter tas Raxstitais*. 268, Walmeera d.8/19 mai 1749; *Ta labbiba darrits tohs Jauneklus augligus, un tas Wihns Spehzina tas.....* 270, (R.19.G.a.Nr.13).

turpmāko latviešu tautas kā nācijas veidošanos 19. gadsimta beigās. Vēstures kontekstā arhīvu dokumentus par brāļu draudzes darbību pētījuši G. Straube un L. Adamovičs, tādēļ šajā pētījumā tie analizēti galvenokārt no pedagoģijas viedokļa. Lai atklātu brāļu draudzes pedagoģisko mantojumu, bija nepieciešams veikt literāro darbu analīzi²⁰, kuros rodamas pedagoģiskās idejas, balstītas uz reliģisko audzināšanu un bērnu audzināšanu ģimenē.

Lai izprastu brāļu draudzes kustību Vidzemē 18. gadsimtā, bija svarīgi pētīt Latvijas Valsts vēstures arhīvā pieejamos fondu materiālus. Jātzīmē 233. fonda lietas, kas sniedz ziņas par vizitācijām Vidzemē (233.f., 4. apr., 29. – 30.1.), par Vidzemes Konsistorijas rīkojumu, ka Cesvaines mācītājam un vēl tuvāko draudžu mācītājiem jānodrošina garīgā dzīve Alūksnes draudzē, noturot tur arī regulārus dievkalpojumus (233.f., 1. apr., 3.1., 414. lpp.). Pētot skolu attīstību un to stāvokli Vidzemē 18. gadsimtā, nozīmīgs raksturojums ir LVVA 233. fondā 1. aprakstā 267.1. Tas ir Vidzemes konsistorijas fonds, kurā atrodami dokumenti par skolotāju darba samaksu, skolas mācību darbu un skolas telpām. Skolu jautājumā vērtīgi ir materiāli LVVA 7400. fondā. Tie ir Vidzemes Ekonomijas pārvaldes materiāli. 1681. gadā Zviedrijas valdība veica pārbaudi par Vidzemes muižu īpašumu tiesībām. Rezultātā 5/6 muižu pārgāja valsts īpašumā. Šajā fondā norādīta informācija par skolotāja amata veicējiem, no kuriem lielākā daļa bija vācieši (muižas kalpotāji, lauku amatnieki, kurpnieki), bet uzzinām arī to, ka par skolotājiem strādājuši latviešu zemnieki: Rubenē – Gribiešu Jānis, Matīšos – Vēdzeļu Kaspars (LVVA, 7400.f., 37.1., 11. – 12. lpp.; 2422.1., 36. lpp.). Ļoti vērtīgi materiāli ir atrodami Rīgas Evaņģēliskās Brāļu (hernhūtiešu) draudzes dokumentos 237. fondā – par mācītāja A. A. Fīrorta nomaiņu pret citu mācītāju – piētiski noskaņoto Kelneru (237.f., 1. apr., 8.1., 4. lpp.). Atsevišķos gadījumos izmantotas atsauces uz arhīvu materiālu G. Straubes un L. Adamoviča darbos, bet pedagoģijas jomā analizēti Hernhūtes Valsts arhīva fondu materiāli, kas bija galvenie pirmavoti šajā pētījumā. Nozīmīgi materiāli pētījumā ir par Valmiermuižas semināru (237.f., 1. apr., 8.1., 13. lpp.) kā pirmo šāda veida mācību iestādi, kur tika sagatavoti

²⁰Latviešu zemnieku rokraksta literatūra ietver brāļu draudžu vēstuļu tulkošanu, autobiogrāfiju un dienasgrāmatu rakstīšanu, svētrunu pierakstīšanu, pirmie dzejas paraugi. Ramans, J.N. *Krusta skolas grāmata*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 173 lpp.; Ķikuļa Jēkabs. *Dziesmas*. Rīga: Liesma, 1982, 149 lpp.; Pulanam un Peitanam ir daži dzejoļi.

skolotāji latviešu bērniem, par audzēkņu skaitu Valmiermuižas seminārā (237.f., 1. apr., 8.1., 15. lpp.), kā arī 1742. gada Izmeklēšanas komisijas darbību, lai tiktu slēgts Valmiermuižas skolotāju seminārs (233.f., 1. apr., 4.1., 509. lpp.). Materiāli par brāļu draudzes kustības izmeklēšanas komisijas darbību 1739. – 1744. gadā – 233.f., 4. apr., 1193. lieta.

Brāļu draudzes kustības panākumi saistīti ar latviešu zemnieku izvirzīšanu dažādiem amatiem, uzticēšanos viņiem, kas savukārt norādīja uz to, ka brāļu draudzes kustība bija „sabiedriska” kustība. Šādu apstiprinājumu rodam LVVA 237. fondā 1. aprakstā, kā arī 1.1., 522. lpp., 2.1., 170.–171. lpp., 4038. fondā 2. aprakstā, 737.1., 83. lpp.. Nozīmīga informācija pētījumam par Vidzemes hernhūtiešu draudzēm un to dibināšanu Valmieras apkārtnē atrodama LVVA 233. fondā, 1. aprakstā, 320.1., 37. lpp.; pedagogijā ļoti nozīmīgs fakts par jauniešu tikumisko audzināšanu un tās uzlabojumiem atspoguļots 233. fondā 1. apr., 855.1., 298. lpp.; par brāļu draudzes kustības devumu latviešu tautas izglītības attīstībā lasāms LVVA 233. fondā 1. aprakstā, 320.1., 42. lpp.; viens no nozīmīgākajiem paveiktajiem darbiem brāļu draudzes kustībā ir panākumi tikumiskajā audzināšanā, jo hernhūtieši bija tie, kas cīnījās pret alkoholismu, pamatojums atrodams LVVA 233. fondā 3. aprakstā, 6515.1., 226. lpp.. Lai izprastu brāļu draudzes pedagogisko mantojumu, svarīgi pētīt arī mācītāju ziņojumus par baznīcu un draudžu stāvokli 1703. – 1720. gadā (233.f., 4. apr., 1105.1., 2. lpp.), kā arī mācītāju ziņojumus par baznīcu, slikto skolu un draudžu stāvokli no 1718. gada līdz 1720. gadam (233.f., 4. apr., 1121., 7. – 24. lpp.).

Ļoti nozīmīgi pētījumā bija Hernhūtes arhīva fondu materiāli, kuros atrodamas brāļu draudzes locekļu vēstules vācu un latviešu valodā.

Darbs Hernhūtes arhīvā deva ne tikai iespēju iepazīties ar brāļu draudzes locekļu vēstulēm un izprast viņu domas un uzskatus, reliģijas nozīmi viņu ikdienas dzīvē, bet arī apjaust Hernhūtes kā vietas nozīmi brāļu draudzes kustībā. Bija svarīgi iepazīties ar Hernhūtes arhīva fondu materiāliem un vietu, no kurienes Vidzemē ieradās hernhūtieši.

Ne tikai brāļu draudzes locekļu rokraksti, vēstules, bet arī dzīvesstāstu un dienasgrāmatu rakstīšana, pārrakstīšana un hernhūtiešu svētrunu pierakstīšana bija svarīgs aspekts pedagogiskās domas veidošanās procesā, kurās rodamas pedagogiskās

atziņas par bērnu audzināšanu, ticību un darbu, kas veidoja ideoloģisko bāzi turpmākajai latviešu tautas izglītībai 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā.

Lai izprastu brāļu draudzes kustību un tās veiksmīgo darbību Vidzemē, bija svarīgi apzināt Morāvijā dzimušā pedagoga un rakstnieka Jana Amosa Komenska darbus²¹, kuros autors raksturo cilvēka attiecības ar Dievu, skolu atjaunošanu nepieciešamību, jo skola ir sabiedrības spogulis, un skolotāju kā personību, kas māca un audzina jauno paaudzi saskaņā ar Dievu. Piētisma ideju realizēšanu pedagogijā atklāj Augusta Hermaņa Frankes pedagoģiskie raksti un traktāti.²² Izmantoti arī teoloģijas vēsturnieku M. H. Junga, M. Šmita un J. Valmana skaidrojumi par piētismu kā reliģisku virzienu 18. gadsimtā teoloģijas un filozofijas kontekstā. Šie darbi vācu valodā studēti Leipcigas Universitātes bibliotēkā „Albertīna”.

Par brāļu draudzes vēsturi atrodama oriģinālliteratūra vācu valodā. Pirmās publikācijas parādījās 18. gadsimtā, bet pētījumi - sākot ar 19. gadsimta sešdesmitajiem gadiem. Kā nozīmīgākie autori jāmin baltvācieši: Teodozijs Harnaks (*Theodosius Harnack*, 1816 – 1889), teologs Hermanis Plits (*Hermann Plitt*, 1821 – 1900), publicists Juliuss Ekarts (*Julius Eckardt*, 1836 – 1908).²³ Viņi uzsver izglītības attīstības nepieciešamību Vidzemē 18. gadsimtā un brāļu draudzes lomu latviešu zemnieku izglītības veicināšanā, kas deva ievirzi šīs problēmas tālākā izpētē.

Lai varētu atklāt brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības pedagoģisko mantojumu un tā nozīmi tika iepazīti un analizēti vācu vēsturnieku

²¹Latviešu valodā tulkots J.A. Komenska darbs „Lielā didaktika” (1992), pārējie darbi ir vācu valodā: *Böhmische Didaktik. Zur 300. Wiederkehr seines Todestages ins Deutsche übersetzt und besorgt von K. Schaller.* Paderborn 1970, 44 S.; *Das Labyrinth der Welt und andere Schriften.* Hrsg. von Müller Erhard. Weimar: Gustav Kiepenhauer Verlag, 1958, 240 S.; *Die Erneuerung der Schulen.* (Panorthosia XXII). Lat. – dt. hrsg., eingel. und mit erläuternden Anmerkungen vers. von K. Schaller. Bochum o.J.; *Pampedia.* Literarischer Text und deutsche Übersetzung. Nach einer Handschrift hrsg. von Dmitrij Tschijewskij in Gemeinschaft mit Heinrich Geissler und Klaus Schaller. Heidelberg, 1965, 319 S.; *Über den rechten Umgang mit Büchern, den Hauptwerkzeugen der Bildung*// Eine Rede, vorgetragen am 28. Nov. 1650.

²²Latviešu valodā Augusta H. Frankes nozīmīgākie darbi nav tulkoti: *Werke im Auswahl.* Hrsg. von Erhard Peschke. Berlin (Lizenz: Witten)1969 (einzige textgetreue Auswahlgabe). 432 S.; *Pädagogische Schriften.* Hrsg. von D. Kramer, Neudruck der 2. Ausgabe 1885. Osnabrück: Biblio – Verlag, 1966, 456 S.

²³Promocijas darbs saistīts ar vācu brāļu draudzi 18. gadsimtā, tādēļ literatūrai un cita veida informācijai vācu valodā ir ļoti nozīmīga loma. Eckardt, J. *Livland im achtzehnten Jahrhundert.* Leipzig: F.A. Brockhaus, 1876, S. 140, 190; Harnack, T. *Die lutherische Kirche Livlands und die Herrnhuter Brüdergemeinde.* Erlangen, 1860, 400 S.; Plitt, H. *Die Brüdergemeinde und die lutheranische Kirche in Livland.* Gotha, 1861, 278 S.

Ē. Donnerta, H. Šaudina, O. Taigelera pētījumi²⁴, kuru autori aktualizē Valmiermuižas skolotāju semināra lomu latviešu zemnieku izglītības attīstības procesā, kurā tika sagatavoti ideoloģiski *nepareizi* jaunie skolotāji, kuri aktīvi iestājās pret cariskās Krievijas impērijas politiku, savukārt O. Taigelers uzsver hernhūtisma kustību kā nelabvēlīgu pastāvošajai valsts iekārtai, jo tās uzskati nesakrīta ar pastāvošās iekārtas ideoloģiju. Pētījuma aspektā nevar nepieminēt hernhūtiešu vidē augušā skolotāja un rakstnieka M. Kaudzītes darbu „Brāļu draudze Vidzemē” (1877), kas attēlo brāļu draudzes vēsturi no tās darbības pirmsākumiem un sniedz detalizētu draudžu un saiešanu uzskaitījumu un aprakstu, jo, kā uzskata autors, ar hernhūtiešu ienākšanu Vidzemē aizsākās lūgšanas un saietu svinēšana latviešu valodā, kas bija pretsvars vācu valodai evaņģēliski luteriskajās baznīcās. Kaudzīšu ģimenes piemērs sniedz priekšstatu par tā laika audzināšanu: tā kā tēvs bija brāļu draudzes teicējs, tad arī bērni tika audzināti stingrā dievbijībā, vecāku mīlestībā un alkās pēc zināšanām, kas vēlāk izpaudās viņa literārajā darbībā.

Ar brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības pedagoģiskā mantojuma aspektu jāsaista zemnieku rokraksta sākums un attīstība, kas ir pedagoģiskās domas attīstības kodols un tieši saistīts ar izglītības attīstību 18. gadsimtā, kā arī pirmo latviešu literātu /dzejnieku daiļrades atpazīstamību: Ķikuļa Jēkabs, tulkotājs J. Pulans un Juris Natanaēls Ramanis. Viņu darbos jūtama negatīvā attieksme pret dzimtbūšanu; iestāšanās par sociālo taisnīgumu; humāna attieksme pret sievieti un bērnu; redzesloka nemitīga paplašināšana un pilsoniskās apziņas veidošana. Pedagoģiskos aspektus literatūrā ieskicējis literatūrvēsturnieks Aleksejs Apīnis darbā „Neprasot atļauju” (1987), kurā viņš atspoguļo un analizē hernhūtiešu kustības ietekmi uz nacionālās inteliģences veidošanos, stāsta par zemnieka rokraksta literatūras izveidošanos un uzsver tās nozīmi latviešu literatūras attīstībā.

Pedagoģijas vēstures pētījumā svarīgi pievērsties hernhūtiešu rokraksta literatūras žanriem, lai pēc tam varētu analizēt pedagoģiskās problēmas. Brāļu draudzes

²⁴Minētie pētījumi dod priekšstatu par hernhūtiešu kustību kā nelabvēlīgu 18. gadsimta cariskās Krievijas impērijai: Donnert, E. *Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, S. 60 – 88; Schaudinn, H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. Schriften der deutschen Akademie, Heft 29, München, 1937, 168 S.; Teigeler O. *Die Herrnhuter in Russland. Ziel, Umfang und Ertrag ihrer Aktivitäten*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2006, S. 145 – 165.

rokraksta literatūras žanrus pētījis un apkopojis A. Apīnis, kā pirmo žanru minot *runa*, kas bija populāra brāļu draudzēs, jo „tikai latviešu un igauņu draudzēs bija tradīcija runāt”. Brāļu draudzes pārstāvji uzstājās sanāksmēs, viņiem patika runāt, jāpiekrīt filologa A. Apīņa uzskatam (Apīnis, 1987), ka latvieši uzstājās un runāja brīvi bez īpaša konspekta, tāpēc runas paraugi – konspekti nav saglabājušies, līdz ar to nav iespējams pilnībā spriest par to saturu.

Otrs žanrs *dziesma*, kurai bija ļoti liela nozīme brāļu draudzes pārstāvju dzīvē. Dziesmas bija reliģiska satura, un tās dziedāja saiešanas reizēs. No pedagoģiskā aspekta dziesmai bija audzinošs raksturs, kas deva emocionālo pacēlumu un prieku, kā arī veidoja māksliniecisko gaumi.

Kā nākamo var minēt *biogrāfisko* žanru. Biogrāfiskais žanrs vispirms ir stāstījums par bērnību, tad par dzīvi pirms brāļu draudzes un brāļu draudzes kustības laikā. Latviešu valodas teikumu uzbūve ir vienkārša, izteikti individuālie pārdzīvojumi un saruna ar Dievu.

Lakonisks ir grāmatniecības vēsturnieka A. Apīņa (Apīnis, 1987) raksturojums par biogrāfiju žanra būtību, kas orientējas uz vienkāršu un nepārprotamu izteiksmi fakti atklāšanai, vietām rakstītāji ar zīmīgām detaļām, aprauto, bet loģisko teikuma uzbūvi, verbālo formu dinamismu tuvojas folkloras valodai. Tiek minēti individualizētie un autobiogrāfiskie sacerējumi, kuri atspoguļo laikmeta kolorītu un ir saglabājuši savu rakstītāju vārdus: Podiņu Mārtiņš, Jūrmalas Andrejs, Spāriņu Anna, Skangaļu Jēkabs u. c.²⁵ Te rodami cilvēka dzīves apraksta veidošanas pirmsākumi.

Brāļu draudzes pārstāvji lasīja vēsturiskos darbus, jo viņi centās izzināt vēsturiskos pirmsākumus, kā veidojusies brāļu draudze un kas ir tās pamatā, tāpēc kā ceturto virzienu var minēt *vēsturisko* žanru. 1750. gadā katram saiešanas namam ievēlēja amatpersonas, kam bija jāraksta diāriji (hronikas) un, apkopojot diāriju ziņas, tapa draudžu vēstures. Kā uzskata A. Apīnis, hernhūtiešu vēsturiskā rakstniecība bija kā izaicinājums lojālajiem valdošās baznīcas kalpiem, jo pretstatā vācu mācītāju sarakstītajai oficiālajai literatūrai latviešu zemnieku literatūrā bija jūtams pilsoniskums.

²⁵Latviešu literatūras vēsture: 3 sējumos/ Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūts. 1. sējums. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 88.lpp.

Kā piektais virziens jāmin episkie sacerējumi, kas pauž reliģiskus uzskatus, jo reliģiskajos rakstos jūtami individuālie pārdzīvojumi, domas un pozitīva attieksme pret Dievu.

Jāatzīst, ka tik detalizēta analīze par brāļu draudžu rokrakstu žanriem kā literatūrvēsturniekm A. Apīnim nav nevienam citam pētniekam.

Tika skatītas Latvijas Valsts vēstures muzejā (LVVM) atrodamās brāļu draudžu saiešanas namu fotofiksācijas (LVVM 78103. Neg. nr. 15905), kuras parāda saiešanu namu lauku arhitektūru. Saiešanas namu celtniecībā piedalījās arī latviešu zemnieki, tādējādi apliecinot savas spējas un prasmes ne tikai teorētisko zināšanu apguvē, bet arī praktiskajā darbībā. Brāļu draudzes pārstāvjiem bija patīkami uzturēties šajos namos, tur valdīja īpaša „aura” (atmosfēra), vācbrāļi kopā ar latviešiem varēja justies brīvi, gaidīti un pacilāti.

Zinātniskā literatūra²⁶ pedagogijā sniedz terminu skaidrojumu izglītībā un audzināšanā, uzsverot paradigmu maiņu izglītībā un interesi par attīstību (progresu)

18. gadsimta otrajā pusē, akcentējot jaunas attīstības tendences un humanitāti kā cilvēces pozitīvo tēlu. Zinātnieki uzskata, ka audzināšana ir saskarsme ar cilvēkiem, tā ir abpusēja pieredze un jebkura veida attiecības ar cilvēkiem, bet vienmēr paturot prātā jauna cilvēka audzināšanu.

Īpaša nozīme pētījuma gaitā bija iepazīšanās ar Valmieras muzeja krājumiem, kā arī A. Baumaņa romānam „Hernhūtieši” veltītajai konferencei 2014. gada 10. – 11. aprīlī. Konference vēlreiz apstiprināja brāļu draudzes kustības nozīmi latviešu tautas pašapziņas veidošanās procesā, kas bija pamats latviešu nācijas rašanās procesam

19. gadsimta otrajā pusē. Lai varētu izprast brāļu draudzes darbību, bija svarīgi iepazīt Artura Baumaņa vēsturisko romānu „Hernhūtieši”. Lai gan romānā attēlotās dzīves situācijas pilnībā neatbilst tā laika patiesajiem notikumiem, tomēr literārais tēlojums

²⁶Vācu valodā pieejams ļoti plašs piedāvājums, svarīgākie no tiem: Schulze M. *Von der Erziehungswissenschaft zur Erziehungskunst: ein wissenschaftlicher Zugang zur Waldorf – Pädagogik über die pädagogische Dimension des Denkens*. Würzburg: Königshausen und Neumann, 1991, 243 S.; Röhrs, H. *Forschungsmethoden in der Erziehungswissenschaft*. Stuttgart: Kohlhammer, 1971, 176 S.; Brezinka, W. *Erziehungsziele, Erziehungsmittel, Erziehungserfolg: Beiträge zu einem System der Erziehungswissenschaft*. München, Basel: E. Reinhardt, 1976, 174 S.; Dewey, J. *Demokratie und Erziehung. Eine Einleitung in die philosophische Pädagogik*. Weinheim und Basel: Beltz Taschenbuch, 2000, 537 S.

sniedz priekšstatu par brāļu draudzes darbību, izmaiņām cilvēku savstarpējās attiecībās un romāna izskaņā izteikta nākotnes vīzija par iespējami veiksmīgāku laiku Vidzemē.

21. gadsimtā, moderno tehnoloģiju laikmetā, 18. gadsimta hernhūtiešu kustības fenomens varētu šķist bez īpašas nozīmes, bet, lai analizētu un apkopotu pedagoģisko ideju rašanos un veidošanos Latvijas teritorijā, nepieciešams aktualizēt apgaismības laikmeta idejas, kurās rodama latviešu tautas izglītības un audzināšanas praktiskā nozīme.

Pētot literatūras avotus par latviešu rakstniecības pirmsākumiem 18. gadsimtā, svarīga nozīme ir filologa Edgara Ceskes pētījumam par J. N. Ramaņa („Krusta skolas grāmata”, datēta ar 1797. gadu) literāro mantojumu. E. Ceske sniedz plašāku analīzi par J. N. Ramaņa dzīves gājumu, tādējādi raksturojot viņa uzskatus, kas vēlāk ļoti skaidri attēloti dzejā. Līdz ar to lasītājs labāk izprot dzejnieka izvēlēto tematiku un izteiksmes līdzekļus.

Pētījuma gaitā atklājās, ka dzīvesstāstu rakstīšana un pārrakstīšana bija nozīmīgs faktors tikumiskās audzināšanas veicināšanā, akcentējot labo un sliktu, pareizo un nepareizo, vajadzīgo un mazāk svarīgo.

Mācīšanas, audzināšanas un personības attīstības teorijas palīdzēja izprast A. Šponas, Ā. Karpovas un A. Krūzes pētījumi. Par skolotāja profesijas attīstību un pedagoģiskās domas veidošanos 18. gadsimtā aktuāli bija A. Krūzes, I. Ķesteres, A. Zigmundes un L. Žukova pētījumi.

2015. gadā iznācis vācu mācītāja stāstu apkopojums „Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753”, un, kā priekšvārdā norāda vēsturnieks Jānis Šiliņš par autoru uzskatāms Frīdrihs Bernhards Blaufūss (*Friedrich Bernhard Blaufuss*, 1697 – 1756). Stāsti lasāmi gan oriģinālajā rokrakstā (1753. gads), gan mūsdienu latviešu valodā, saglabājot 18. gadsimta latviešu valodas īpatnības. Tas ir ļoti vērtīgs ieguvums gan filologiem, gan vēsturniekiem, gan pedagogiem un ikvienam interesentam, kas interesējas par latviešu tautas vēsturi, valodas un kultūras attīstību. „Stāsti” ir 18. gadsimta kultūras piemineklis, kas gan atsauc atmiņā lībiešu, kurzemnieku un igauņu vēsturi, gan dod priekšstatu par notikumiem pedagoģiskās domas attīstībā. Lai gan latvju zemē gadsimtiem ilgi valdījuši cittaunieši, tā tomēr bija, ir un būs viņu zeme: „Šī zeme ir no latviešiem tāpēc Vidzeme saukta, ka viņa starp igauņu, krievu, leišu un kurzemnieku zemēm pašā vidū guļ. Tas

vācvārds „Lihwland” ir šai zemei tāpēc dots, ka tie vācieši, caur lielu vēja gaisu Daugavā nākdami, tos līvju ļaudis garām Daugavas dzīvodamus atrade un to zemi pēc to ļaužu vārdu Lihwland sauce, tāpat kā tie krievi to jau „Lihwonskaja zemla” sauce.”²⁷(sk. 1. pielikumu)

Apgaismības filozofijas pamatā tiek izvirzīta cilvēka kā indivīda, kas pakļauts dabas likumiem, problēma. Apgaismotāji uzskatīja, ka cilvēka darbības un attīstības pamatu veido cilvēka audzināšana kā visu sabiedrisko apstākļu iedarbību kopums.

J. G. Herdera pedagoģiskie uzskati veidojās, pamatojoties uz apgaismības laikmeta galvenajām nostādņēm, ka pasauli var virzīt zināšanas un progress, ka cilvēces vēstures attīstības pamatā ir valoda mijiedarbībā ar saprātu, ka tā ir kultūras nesēja un galvenais virzītājspēks. strādādams Rīgas Domskolā, viņš ieviesa jaunas pedagoģiskās pieejas gan mācībās, gan audzināšanā. J. G. Herdera nozīmīgākais darbs pedagoģijā ir „*Schulreden*”²⁸ (darbs sastāv no vairākām apcerēm, traktātiem un uzrunām, sarakstītas vairāku gadu garumā). Analizējot Herdera darbus, var secināt, ka audzināšana Herderam bija viens no galvenajiem darbiem skolā, jo tā veicināja personības un cilvēka gara pilnveidošanu. Piedaloties diskusijās filmas „Herder kehrt nach Riga zurück” („Herders atgriežas Rīgā”) tapšanas gaitā bija iespējams vēl plašāk izprast J. G. Herdera daudzpusīgās darbības šķautnes Rīgā²⁹.

Avotu un literatūras analīze veido pētījuma pamatu, lai izprastu izglītības un audzināšanas jautājumus 18. gadsimtā, kad sākās skolotāju sagatavošana, skolu attīstība, mainījās attieksme pret ticību, darbu, bērnu audzināšanu, savstarpējām attiecībām, kam bija būtiska nozīme pašapziņas kāpināšanā un virzībā uz nacionālu valsti.

²⁷Blaufüss, F.B. *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753.* Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015, 89. lpp.

²⁸Herder, J.G. *Schulreden*. No: Herders Werke. Teil 12. Berlin – Leipzig – Stuttgart: Deutsches Verlagshaus Borgund Co, 1969, 169 S. Šajā darbā apkopoti: apcere „Par grāciju skolā” (1765), traktāts „Ideāla skola” (1769), referāts „Par skolas kopsoli ar laiku” (1798), apcere „Par disciplīnas nepieciešamību skolas izaugsmē” (1767), raksts „Par skolas integritāti” (1768).

²⁹„*Herder kehrt nach Riga zurück*”. /Režisors J. Tūbelis, scenārija autori I. Latkovskis un M. Knoll. Hansamedia, 2014. gads.

1. BRĀĻU DRAUDZES KUSTĪBAS IDEOLOĢISKĀ BĀZE PEDAGOĢISKĀS DOMAS ATTĪSTĪBĀ

1.1. Brāļu draudzes kustības priekšvēsture kā pedagoģiskās domas attīstības rosinātāja

Šajā nodaļā atklāta brāļu draudzes kustības priekšvēsture, atjaunotās brāļu draudzes kustības izveidošanā 18. gadsimta sākumā, analizēta čehu mācītāja un pedagoga Jana Husa un kustības „Bohēmijas brāļi” saistība ar brāļu draudzes darbību Vidzemē 18. gadsimtā, protestantisma virziens piētisms kā brāļu draudzes izveidošanās priekšnosacījums Vidzemē. Lai izprastu pedagoģiskās domas veidošanos 18. gadsimtā, pētīta piētisma ideju īstenotāju pedagoģijā J. A. Komenska un A. H. Frankes darbība un pedagoģisko ideju nozīme grāfa L. N. fon Cincendorfa personības attīstībā atjaunotās brāļu draudzes darbības sākumā Saksijā.

Brāļu draudzes kustības sākumu 18. gadsimta 20. un 30. gados Vidzemē raksturo kā misionāru darbību, kas tika realizēta un vadīta, atbalstot jebkuru, kurš meklēja patvērumu garīgās dzīves pilnveidei, veicinot reliģijas izpratni un sludinot ticību dzimtajā valodā. Brāļu draudzes darbības pirmsākumi saistās ar 15. gadsimtu Bohēmijā, kuru vadīja Prāgas Universitātes teoloģijas profesors un rektors Jans Huss (*Jan Hus*, ap 1369 – 1415), un „*brāļu draudze radās un attīstījās kā atmodas kustība, garīgās pēctecības saistīšana ar pirmskristiešu apustuļu laikmetu un valdensiešu*”³⁰ „*kustību kā to tiešo turpinātāju.*”³¹ J. Huss aizstāvēja čehu tautas brīvību, jo viņa kustības mērķis bija atbrīvoties no vācu virskundzības, un, kā uzskata mūsdienu vācu vēsturnieks R. Ričans, „*vienlaikus šī darbība stimulēja čehu tautas nacionālo pašnoteikšanos, kura pārauga t. s. husītu karos, lai atbrīvotos no Romas katoļu baznīcas pāvesta varas un vācu feodālās virskundzības, politiski un teoloģiski pārstāvēt*

³⁰No vācu valodas *Waldenser* – valdensieši, Pjērs Valdo (ap 1140 – 1218), valdensiešu kustības dibinātājs; Lionas pilsonis, kas izdalīja savus īpašumus un sludināja atgriešanos vienkāršībā pie Kristus un viņa mācības.

³¹Kaudzīte, M. *Brāļu draudze Vidzemē*. Rīga, 1877, 8.lpp.

„Bohēmijas brāļus”³², un no rietumiem nākušos valdensiešus noveda pie neatkarīgas evaņģēliskas baznīcas dibināšanu.”³³ No iepriekš minētā var secināt, ka J. Huss bija baznīcas reformators, vēlāk kļūdams par čehu tautas nacionālo varoni cīņā par dzimtās valodas saglabāšanu vācu kundzības laikā. Taču J. Huss uzskatāms arī par pedagogu, kurš mācīja Bohēmijas iedzīvotājiem gan morāli, gan rakstīt - un lasītprasmi. Viņa korespondences un rakstījumus izjuta ne tikai čehu valodā runājošie, bet „viņa vārds bija pazīstams daudziem saistībā ar protestantu kustību visā Centrālajā Eiropā. Viņš ietekmēja ne tikai tuvējās tautas: vāciešus, frančus un angļus, bet arī tautas pāri Atlantijas okeānam, sasniedzot Ameriku un Brazīliju.”³⁴ Pedagoģijas vēstures profesors Brazīlijā Tjāgu Boržiss de Agiars norāda, ka J. Husa pedagoģisko darbību apliecina sprediķu lasīšana un vēstuļu rakstīšana. Abos šajos gadījumos J. Huss ir skolotājs saviem klausītājiem un vēstuļu draugiem, Prāgas iedzīvotājiem, mācot viņus dzīvot un izprast reliģiju dzimtajā valodā. Viņš citē vēstuli visiem Prāgas iedzīvotājiem čehu valodā, ko J. Huss uzrakstījis 1412. gadā:

„Tagad pavisam droši es neizvairos no savas nožēlojamās dzīves nodošanas Dieva patiesībai gan briesmās, gan nāvē. Jo es zinu, ka jums nekā netrūkst Dieva vārdā un ka dienu no dienas evaņģēlija patiesība tiek izplatīta arvien tālāk. Tomēr es ilgojos dzīvot par tiem, kuri cieš no vardarbības un kuriem nepieciešama Dieva vārdu sludināšana, lai tā parādītu Antikrista ļaunprātīgos nodomus, lai dievbijīgie varētu no tā izvairīties. Tāpēc es sludinu ikvienā vietā un noturu dievkalpojumu kā mācītājs citiem. Tomēr lūgšim Dievu par tiem, kurus no viņiem var ievēlēt, lai viņi pievērstos patiesības izzināšanai.”³⁵ Minētajā vēstulē J. Huss māca atpazīt tos, kuri netic Dievam un attaisno savu aizbraukšanu no dzimtās Prāgas un došanos trimdā. No pedagoģiskā aspekta mācītāja J. Husa darbībā saskatāma prasme izskaidrot Bībeli un sludināt Dieva

³² Senā brāļu draudze tika dibināta 1457. gada 1. martā Bohēmijas ziemeļrietumos, nelielajā Kunvaldes ciematā. Jau 26. martā ievēlēja draudzes garīgās dzīves vadītājus, vēlāk tika ieviests bīskapa amats. Tā tika dēvēta par *Unitas Fratrum* (brāļu draudze latīņu valodā) – Apvienoto brālību, arī par Bohēmijas brāļiem vai Morāviešu brālību. Romas katoļu baznīca nežēlīgi vajāja seno brāļu draudzi visu viņu darbības laiku. Vajāšana notika politisku iemeslu dēļ, tomēr galvenais iemesls bija brāļu evaņģēliskā izpratne par kristietību (Ceipe, 2011, 34. lpp.).

³³Ričan, R. *Die Böhmischen Brüder: ihr Ursprung und ihre Geschichte*. Basel: Reinhardt – Verlag, 2007, S. 22. – 25.

³⁴Citēts pēc:Tjāgu Boržiss de Agiars. *Jans Huss: a 'minor' pedagogs un viņa piemiņa*. No: A. Krūze (sast.) Laikmets un personība. Rakstu krājums, Nr. 15. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2015, 170. lpp.

³⁵Turpat, 174. lpp.

vārdu dzimtajā čehu valodā. Mazāk zināms fakts par pedagoga J. Husa darbību ir viņa ābece *Husova abeceda* (Husa ābece) izdošana ar traktātu par čehu ortogrāfiju, jo J. Husa ortogrāfija izmainīja čehu valodas rakstību.³⁶

J. Husa uzskati saistāmi ar brāļu draudzes idejām 18. gadsimtā, kas bija nozīmīgi arī no pedagoģiskā viedokļa: pirmkārt, Dieva vārds jāsludina dzimtajā valodā, otrkārt, kristīgās vēsts sludinātājs drīkst būt ikviens cilvēks, arī no tautas vidus, treškārt, ticīgam cilvēkam nav vajadzīgs starpnieks, lai izprastu Dieva vārdu, ceturtkārt, katrs par Bībelē atrodamo mācību drīkst spriest un to vērtēt pats: „*Sirsnīgi mīļotie, dzirdot par jūsu alkām un panākumiem, mācoties Dieva likumu, es pateicos Dievam un lūdzu, lai Viņš jums dotu pilnīgu izpratni, ka, zinot Antikrista un viņa vēstnešu viltības, jūs neļausiet sevi aizvest prom no Dieva patiesības.*”³⁷

No J. Husa uzskatiem var secināt, ka jau 15. gadsimtā, pastāvot „Bohēmijas brāļiem” vai senajai brāļu draudzei, rodami uzskati par visas tautas (toreiz čehu) izglītošanas nepieciešamību, jo, lai sludinātu Dieva vārdu tautas valodā un to varētu darīt ikviens cilvēks, jāprot lasīt, rakstīt un izskaidrot ticības mācību. No tā izriet brāļu draudzes kustības galvenais mērķis, ierodoties Vidzemē: izglītēt vietējos latviešu un igauņu³⁸ zemniekus, mūsdienās to saprotot kā mācīšanas³⁹ un mācīšanās⁴⁰ procesu, kā arī ikvienā cilvēkā saskatīt personību⁴¹ un veicināt tās attīstību.

³⁶Citēts pēc:Tjāgu Boržiss de Agiars. *Jans Huss: a' minor' pedagogs un viņa piemiņa*. No: A. Krūze (sast.) Laikmets un personība. Rakstu krājums, Nr. 15. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2015, 175. lpp.

³⁷Citēts pēc:Tjāgu Boržiss de Agiars. *Jans Huss: a' minor' pedagogs un viņa piemiņa*. No: A. Krūze (sast.) Laikmets un Personība. Rakstu krājums, Nr. 15. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2015, 176. lpp.

³⁸Minēti arī igauņu zemnieki, jo 18. gadsimta sākumā Vidzemē dzīvoja gan latviešu, gan igauņu zemnieki, jo Vidzemē ietilpa (faktiski jārunā par Vidzemes guberņu, agrāko Zviedru Vidzemi) arī neliela daļa tagadējās Igaunijas zemes.

³⁹Mācīšana – mūsdienās to saprot kā skolotāja mērķtiecīgu darbību mācību procesā, kas ir saistīts ar zināšanu nodošanu skolēniem, prasmju un iemaņu veidošanu skolēnos, attieksmes veidošanu. Profesore. I. Žogla skaidro, ka šajā procesā skolotājs organizē visu mācību darbu, izskaidrojot, analizējot, daloties savā pieredzē, iesaistoties diskusijās ar skolēniem par mūsdienu sasniegumiem, motivējot skolēnus apgūt zināšanas, kā arī prast objektīvi novērtēt savus sasniegumus. Šādu mācīšanas procesu autore saskata arī brāļu draudzes darbībā, kur sākotnēji vācu brāļi kā skolotāji mācīja, organizēja, motivēja un izvērtēja latviešu zemnieku mācīšanās procesu, jo vēlāk savās vēstulēs (vēstulju satura analīzi skatīt 4. nodaļā) latvieši izteica dziļu pateicību vācu brāļiem par doto iespēju saprast reliģiju un pateikties Dievam par visu, ko viņi šajā dzīvē sasnieguši.

⁴⁰Mācīšanās procesu prof. I. Žogla analizē kā tādu, kurā ikviens indivīds iegūst zināšanas, prasmes un iemaņas, pilnveido sevi, izzina likumsakarības.

⁴¹Personības jēdziens tiek skaidrots dažādi gan no psiholoģiskā, gan no pedagoģiskā viedokļa. Psihologe Ā. Karpova uzsver, ka svarīgākais būtu tas, ka ikviens cilvēks ir personība, tā ir jāciena neatkarīgi no tā, cik gadu tai ir, jāveido pozitīva attieksme pret dzīvi. Personību veido konkrēts īpašību kopums, temperaments, kā arī sociālā izcelšanās.

Teologs un vēsturnieks G. Ceipe, pētot un analizējot brāļu draudzes darbību, meklējot garīgās dzīves pamatnostādnes, secina, ka „*Dievs visiem cilvēkiem vienādi ir dāvājis savu atklāsmi caur Bībeles vārdiem dzimtajā valodā.*”⁴² No tā var secināt, ka brāļu draudzes darbība veidoja priekšnoteikumus latviešu zemnieku izglītošanai, jo, lai varētu saprast reliģiju un lasīt Bībeli, bija nepieciešama lasītprasme, kas savukārt noteica nākamo attīstības pakāpi – rakstītprasmi, kas veicināja latviešu zemnieku un vācbrāļu saraksti.

Salīdzinot „Bohēmijas brāļu” un brāļu draudzes darbību 18. gadsimtā, jāpiekrīt G. Ceipem, kurš norāda uz kopīgām iezīmēm, kas raksturo abas kustības: vajāšana, mājniecības praktizēšana, augsts izglītības līmenis, sievietes stāvokļa izmaiņas sabiedrībā un sakrālo celtnu būvniecība.⁴³ 18. gadsimta hernhūtiešu misionāri, kuri ieradās Vidzemē, pārstāvēja senās brāļu draudzes kustības sekotājus un, kā uzsver arī M. Kaudzīte (1848 – 1926), Vidzemes brāļu draudze ir tieša senās brāļu draudzes turpinātāja.⁴⁴ Raksturojot brāļu draudzes kustību saistībā ar pedagoģiskās domas attīstību, nevar neminēt pēdējā Bohēmijas un Morāvijas brāļu draudzes bīskapa Jana Amosa Komenska (*Jan Amos Comenius*, 1592 – 1670) darbību, kurš, tāpat kā daudzi citi, vajāšanas dēļ 17. gadsimta sākumā bija spiests doties trimdā. Tas nozīmēja, ka bija beigusies senās brāļu draudzes atklātā darbība Čehijas teritorijā, bet tās idejas saglabājās un izplatījās citur Eiropā, pat Kurzemes hercogistes galmā.⁴⁵ 17. gadsimta garumā brāļu draudzes idejas tika saglabātas tautā un „*koptas atmiņas par seno brāļu draudzi kā evaņģēliskās kristietības ideju īstenotāju, bet tas notika vislielākajā slepenībā.*”⁴⁶

Meklējot kustības ideoloģisko bāzi, kas ietekmēja pedagoģiskās domas attīstību, jāpievērš uzmanība faktam, ka 1722. gadā neliela grupa brāļu un māsu no katoliskajām Morāvijas un Bohēmijas zemēm devās uz kaimiņos esošo Saksiju, (mūsdienās – Vācija) un Kristiana Dāvida vadībā nonāca Oberlauzicā, reihsgrāfa Ludviga Nikolausa fon Cincendorfa īpašumos. Grāfs deva bēgļiem atļauju celt apmetnes vietu līdžās Hūtberga (Hutberg) kalnam, vēlāk nosaucot par Hernhūti

⁴²Ceipe, G. *Latvijas brāļu draudzes vēsture 1918 – 1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 34. lpp.

⁴³Turpat, 35. lpp.

⁴⁴Kaudzīte, M. *Brāļu draudze Vidzemē*. Rīga, 1877, 8. – 17. lpp.

⁴⁵Jušķēvičs, J. *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē*. Rīga: Valstspapīru spietuve, 1931, 442. lpp.

⁴⁶Ceipe, G. *Latvijas brāļu draudzes vēsture 1918 – 1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 35. – 36. lpp.

(*Herrnhut*⁴⁷ – Tā kunga pasargājums). Tā iesākās Atjaunotās jeb Hernhūtes brāļu draudzes vēsture, kuras dibinātājs ir K. Dāvids, bet kopš 1727. gada tās vadītājs bija grāfs Cincendorfs. Īsā laikā Hernhūtē apmetās aptuveni trīs simti dažādu, lielākoties vajātu evaņģēlisku kustību un konfesiju pārstāvji, kuri bija senās brāļu draudzes sekotāji. Hernhūtes pastāvēšanas gados teoloģisko nostādņu dažādība izraisīja savstarpējus strīdus par Hernhūtes kristiešu kopienas identitāti.⁴⁸

Liela nozīme bija grāfa L. N. fon Cincendorfa vēlmei atbalstīt tos, kuriem bija nepieciešama palīdzība apjaust ticības būtību un piederību tai, jo grāfs bērnībā zaudēja vecākus un dzīvoja pie savas vecmāmiņas Henrietas Katrīnas fon Gersdorfas (*Henriete Katharina von Gersdorf*, 1648 – 1726), kas bija ļoti dievticīga un piētisma ideju atbalstītāja, jo, kā raksturo G. Ceipe, viņa bija piētisma pamatlicēja Fīlipa Jākoba Špēnera (*Philipp Jacob Spener*, 1635 – 1705) sekotāja, kurš vēlāk kļuva par jaunā Cincendorfa krusttēvu.⁴⁹ Tātad Cincendorfam piētisma idejas nebija svešas, jo no desmit gadu vecuma sešus gadus viņš mācījās Augusta Hermaņa Frankes (*August Hermann Francke*, 1663 – 1727) vadībā piētisma centrā Hallē zēnu skolā ar nosaukumu *Paedagogium*.⁵⁰ Te veidojās jaunā grāfa Cincendorfa uzskati par kalpošanu Dievam, cilvēciskās saskarsmes nozīmi un līdzcilvēku atbalstu, kas bija raksturīgs vēlāk arī Vidzemes brāļu draudzes kustībai.

Raksturojot grāfa Cincendorfa personības veidošanos, jāmin fakts par viņa attālināšanos no Halles piētistu pārstāvju uzskatiem, jo, kā secina G. Ceipe, „*Halles teologi galveno teoloģisko un praktiskās kristietības mācību fokusēja uz „grēksūdzes cīņu” un atgriešanās piedzīvojuma pārspīlētu nozīmīgumu.*”⁵¹ Viņš iestājās pret pārdabisku ticības apliecināšanu, bet par ikvienas personības brīvu vēlēšanos ticēt Dieva vārdam, to apliecinot ikdienā savos darbos. Šajā gadījumā radās šķelšanās ar Halles piētisma teologiem, kuri vēlējās apspiest personības brīvu izvēli reliģijas izpratnē, jo „*brāļu draudzes un Cincendorfa teoloģiskajā izpratnē cilvēku glābējs ir Dieva jērs,*

⁴⁷Vietas nosaukumu *Herrnhut* latviešu valodā var skaidrot šādi: der Hut – cepure, platmale, arī aizsardzība, apsardzība, uzraudzība, *hütten* – sargāt, uzraudzīt, glābāt, ganīt). No šejienes cēlies nosaukums „hernhūtieši”.

⁴⁸Meyer, D. *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüdergemeine*. Unität. 1700 – 2000. Göttingen, 2009, S. 174.

⁴⁹Ceipe, G. *Latvijas brāļu draudzes vēsture 1918 – 1940*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 37. lpp.

⁵⁰Turpat, 37. lpp.

⁵¹Turpat, 38. lpp.

kurš vienu reizi par visām reizēm ir ticis upurēts par visu cilvēku grēkiem, un kopīgais vēsturiskais brāļu draudzes kustības lozungs jeb devīze – mūsu Jērs ir uzvarētājs, sekosim Viņam.”⁵²

Ļoti svarīgi minēt G. Ceipes minēto argumentu, kāpēc Cincendorfs neatbalstīja Halles piētisma idejas: „...saskaņā ar brāļu draudzes dzīvesziņu – lai ko cilvēks darītu, viņam ir jāizjūt Dieva klātesamība it visā, proti, cilvēka dvēselei ir jāveido ļoti personīgas, individuālas sadraudzības saites ar Dievu un cilvēka uzdevums, veicot ikdienas darbus, ir slavas dziesma Dievam.”⁵³ Grāfs L. N. fon Cincendorfs un hernhūtieši veidoja mazas grupiņas, kurās cilvēki varēja savstarpēji dalīties savās izjūtās, izteikt savu attieksmi un ļauties individuālajām sarunām ar Dievu. Šeit var saskatīt izglītības ideoloģiskās bāzes veidošanos brāļu draudzēs kā mācīšanas un mācīšanās procesu, kur pieredzes bagātāki brāļi uzklausa, pamāca un dod padomus latviešiem un mācās paši, mūsdienu pedagogijā to saprotot kā atgriezenisko saikni „skolotājs – skolēns” un „skolēns – skolotājs”.

Meklējot piētisma ideju ietekmi uz izglītību un audzināšanu 18. gadsimtā, nepieciešams raksturot piētisma virzienus, kuri bija pazīstami Vācijā 17. gadsimta beigās un 18. gadsimta sākumā. Promocijas darbā nav paredzēts plaši analizēt visus piētisma virzienus, bet gan tos, kas ir aktuāli brāļu draudzes darbībai. Viens no zināmākajiem bija Halles piētisms, jo Halles Universitātē 1692. gadā par mācībspēku kļuva A. H. Franke un laika gaitā par piētisma līderi, kā arī bērnu nama dibinātāju. Halles piētismam bija raksturīgas Bībeles studijas, kas bija domātas, lai kalpotu praktiskiem mēķiem.⁵⁴

Halles piētisma raksturīgākā iezīme bija sevis nopietna izmeklēšana atbilstīgi jaunajam dzīvesveidam un dabisko vēlmju apspiešana, tādējādi viss dabiskais tika uzskatīts par pilnīgi grēcīgu.⁵⁵ Teologs un pedagogs A. H. Franke uzskatīja, ka dievbijīgs kristietis centīsies izvairīties no pasaulīgiem priekiem un izklaidēm.⁵⁶

⁵²*Kirchenordnung der Europäisch – Festlandischen Bruder – Unitat.* Teil 2. Herrnhut und Bad Boll, 1992, S. 100 – 101.

⁵³Citēts pēc: Ceipe, G. *Latvijas brāļu draudzes vēsture 1918 – 1940.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 38. lpp.

⁵⁴Heglunds, B. *Teoloģijas vēsture.* SIA Augsburgas Apliecības institūts. Rīga: „Mācību apgāds”, 2003, 217. lpp.

⁵⁵Turpat, 218. lpp.

⁵⁶Turpat, 219. lpp.

Minētais uzskats bija pilnīgi nepieņemams L. N. fon Cincendorfam, jo grāfs uzskatīja bērnu rotaļas un spēles par personību attīstošiem faktoriem, kas bija arī viens no iemesliem, kāpēc viņš neatbalstīja Halles piētisma idejas. Radikālo piētismu raksturo fanātiska reliģiozitāte un tās galvenais pārstāvis bija teologs Johans Konrāds Dipels (*Johann Konrad Dippel*, 1673 – 1734).⁵⁷ Vitembergas piētisms bija cieši saistīts ar baznīcu un uzsvēra Bībeles studijas, šī virziena galvenais pārstāvis bija Magnuss Frīdrihs Ross (*Magnuss Friedrich Ross*), kurš sarakstīja grāmatu „Kristīgā rokasgrāmata” (*Christliches Handbuch*), sniedzot ikdienas pārdomas par Bībeles tekstu visam gada gājumam.⁵⁸

Hernhūtisms kā piētisma virziens cienīja baznīcu. Šī uzskata redzamākais pārstāvis bija grāfs L. N. fon Cincendorfs. Hernhūtieši savā izpratnē ne tikai sludināja kristietību, bet arī organizēja īpašu pašpārvaldes formu, radot ar oficiālo baznīcu tieši nesaistītas draudzes, kuras veicināja vietējo iedzīvotāju izglītību, sekmēja cilvēku sabiedrisko, saimniecisko un sociālo aktivitāti.⁵⁹ Brāļu draudze savā darbībā izvēlējās hernhūtisma virzienu, kura galvenās iezīmes bija dievbijība, izglītība un cieņpilna attieksme pret personību, un L. N. fon Cincendorfs tika ievēlēts par bīskapu, jo viņš bija šo ideju aizstāvis. Kā atzinuši mūsdienu pētnieki, izvērtējot hernhūtisma kustības nozīmi, jaunā reliģiskā kustība 18. gadsimta sākumā guva lielus panākumus un atbalstu latviešu zemnieku vidū, kļūstot par pirmo latviešu nacionālo atmodu.⁶⁰

Tātad varam secināt, ka hernhūtismam bija sabiedriska raksturs, jo vēlāk arī Latvijas teritorijā vācbrāļi iesaistīja latviešu zemniekus dažādos pasākumos, uzdodot viņiem pienākumus draudzē, liekot veikt konkrētus uzdevumus. Tādējādi viņi apliecināja uzticēšanos latviešiem un motivēja viņus darboties. No pedagoģiskā aspekta svarīgi, ka hernhūtisms uzsvēra bērnu audzināšanu ģimenē, izturēšanos pret bērnu kā pret personību, no vienas puses, un vecāku paraugu audzināšanā, no otras puses.

Brāļu draudzes priekšvēsturē rodamas tādas atziņas pedagoģiskās domas attīstībā 18. gadsimtā kā dzimtās valodas izmantošanas pilnveidošana un humānisma iedīgļi personības attīstības veicināšanā. J. Husa mācībai 15. gadsimtā bija izteikti

⁵⁷Heglunds, B. *Teoloģijas vēsture*. SIA Augsburger Aplicības institūts. Rīga: „Mācību apgāds”, 2003, 220. lpp.

⁵⁸Turpat, 222. – 225. lpp.

⁵⁹Kļaviņš, K. *Cēsis – ein Symbol der Geschichte Lettlands*. Latgales Druka, 2012, 50. lpp.

⁶⁰Turpat, 50. lpp.

nacionāls raksturs, aizstāvojot čehu tautas intereses, bet 18. gadsimtā L. N. fon Cincendorfs deva patvērumu čehu bēgļiem. Šajā gadījumā svarīgāks par nacionālo raksturu bija cilvēciskais faktors – cieņa un sapratne.

Labāk izprast brāļu draudzes darbību, tās idejisko pamatu un centienus uzlabot latviešu zemnieku izglītības līmeni ļauj J. A. Komenska pedagoģisko uzskatu izpēte, kas ir veidojušies brāļu draudzē un kuri izpaūžas arī hernhūtiešu darbībā Vidzemē 18. gadsimtā. J. A. Komenska pedagoģijas pamatā ir rodamas humānisma idejas, uzsverot bērna personību, viņa attīstību atbilstīgi bērna vecuma posma īpatnībām un ģimenes lomu audzināšanas procesā, taču viņš to pakārto galvenajai piētisma idejai – „tiekšanās uz Dievu”.

J. A. Komenskis, būdams brāļu draudzes bīskaps, sludināja, cik svarīgi ikvienam ir iegūt izglītību, izprast tikumiskās audzināšanas nozīmi ģimenē, bet visa pamatā viņš saskatīja ticību Dievam. Izglītība, tikumība un dievbijība bija arī brāļu draudzes kustības galvenie virzieni, kas noteica hernhūtiešu ierašanos Vidzemē, bet viņu galvenais mērķis bija pievērst latviešu zemnieku⁶¹ uzmanību reliģijas izpratnei. No šejienes izriet nākamais solis – veicināt izglītību, jo, lai izprastu reliģiju, ir nepieciešams iemācīties lasīt un rakstīt, kas savukārt nosaka nākamo pakāpi ikvienas tautas pastāvēšanā. Jo izglītotāks cilvēks, jo viņam mainās ikdienas paradumi, rodas vēlēšanās izzināt, salīdzināt, meklēt likumsakarības pastāvošajā politiskajā un sociālajā sfērā. No tā var secināt, ka brāļu draudze savā darbībā ir pārņēmusi teologa un pedagoga

J. A. Komenska uzskatus, jo 18. gadsimta sākumā, atdzimstot brāļu draudzei Bohēmijā un Morāvijā, hernhūtiešiem, ierodoties Vidzemē, bija zināmas brāļu draudzes bīskapa

J. A. Komenska humānisma idejas, kuras bija saistītas ar jautājumiem par izglītību visiem, reliģiju, kas palīdz cilvēkiem būt iecietīgākiem un tikumisko audzināšanu, kas ir stipras ģimenes pamats.

Kā uzskata J. A. Komenska darbības pētnieki (J. Anspaks, L. Andresens,

⁶¹18. gadsimtā latviešus dēvēja par latviešu zemniekiem, tā norādot viņu sociālo statusu, Matīss Kaudzīte to raksturo vēl līdz pagājušā (19. gs.) gadu simteņa vidum latvietis sevis nepazīna un nesauca citādi, kā par zemnieku, ja arī kādreiz kur minēja „latvieti”, tad tomēr šo nosaukumu saprata tikai tā paša zemnieka nozīmē vien, jo neviens nespēja nedomāt, ka zemnieks un latvietis esot divi pavisam šķirti jēdzieni (Kaudzīte, M. *Atmiņas no tautiskā laikmeta*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1994, pirmpublicējums 1924. gadā, 25. lpp.)

G. Arnhards, J. Brambora, V. J. Dīterihs, J. Patocka, P. Štolls), pedagoga un filozofa pasaules uzskati veidojās čehu brāļu draudzē, kuras sākumi rodami husītu un viņu sekotāju – taborītu⁶² nacionāli reliģiskajā kustībā. Kustības pamatā ir čehu brāļu vienlīdzības un sociālā taisnīguma idejas, atteikšanās no mantiskām privilēģijām un vardarbīgas cīņas, sieviešu līdztiesības aizstāvēšana, skolu izveide un prasības pēc mācībām dzimtajā valodā, rūpes par visu bērnu audzināšanu un amata prasmes apguvi.

J. A. Komenska pedagoģisko darbību ir pētījuši gan latviešu, gan arī citu tautu pētnieki, un to varētu iedalīt trijās grupās. Pirmo grupu veido pētnieki (V. J. Dīterihs, J. Olkers, D. Kožmiana), kuri analizē brāļu draudzi kā ideoloģiskās bāzes veidotāju Komenska teoloģisko un pedagoģisko uzskatu attīstības procesā, uzsverot reliģijas nozīmi cilvēka dzīvē⁶³, kā arī garīgo izglītību⁶⁴ kā visas pasaules pārmaiņu līdzekli. Otro grupu veido pētnieki (J. Olbrihs, H. Tītgens), kuri uzskata, ka J. A. Komenskis pamato pieaugušo izglītību un šīs disciplīnas pirmsākumi rodami jau 17. gadsimtā, savukārt H. Tītgens uzskata Komenski par īsteno pieaugušo izglītības teorijas dibinātāju, mūsdienās to saprotot kā mūžizglītību. Trešo grupu veido pētnieki (F. Hofmans, K. Šallers, J. Arnharts), kuri J. A. Komenski uzskata par nozīmīgu eiropiešu domātāju, teorētiski un praktiski jauno laiku pedagoģijas, filozofijas, teoloģijas, ideju – un zinātņu vēsturē⁶⁵. Svarīgi atkārtoti uzsvērt, ka J. A. Komenskis ir ietekmējies no Bohēmijas brāļu draudzes, jo viņa pansofiskie⁶⁶ uzskati tiecas uz sabiedriskās dzīves atjaunošanu, reliģisku audzināšanu un izglītību atbilstīgi dzīves attīstības stadijām, kā arī personiskā un vispārējā pilnveidošanās.⁶⁷

⁶²Jēdziens *taborīti* ir saistīts ar 15. gadsimta sākumu; taborīti bija radikālā virziena pārstāvji jusītu kustībā Čehijā (Svešvārdu vārdnīca. Rīga: Avots, 1999, 735. lpp.).

⁶³Deutsche Comenius – Gesellschaft e. V. *Auszüge aus Gutachten für eine Comenius – deutschsprachige Werkausgabe in 12 Bänden*. Aus: W. Korthase (Hrsg.) Johann Amos Comenius. Seine Bedeutung für Wissenschaft und Erziehung. Aus einer Sammlung von Gutachten. Pčerov: Museum Komenskeho, 1999, S. 8 – 9.

⁶⁴Korthese, W., Hauff S. (Hrsg.). *Comenius und der Weltfriede. Einblicke in das friedensfördernde Werk eines europäischen Weltbürgers*. Berlin: DCG – MS Ducke, 2001, S. 35.

⁶⁵Deutsche Comenius – Gesellschaft e. V. *Auszüge aus Gutachten für eine Comenius – deutschsprachige Werkausgabe in 12 Bänden*. Aus: W. Korthase (Hrsg.) Johann Amos Comenius. Seine Bedeutung für Wissenschaft und Erziehung. Aus einer Sammlung von Gutachten. Pčerov: Museum Komenskeho, 1999, S. 25; S. 28; S. 36

⁶⁶Pēc Komenska jēdziens *pansofija* ir visu gudrību mācība, t. i., visu lietu būtības izzināšana, zinātņu vispārēja saistība, vienlaikus Dieva un pasaules izpratne, un tai jābūt pieejamai visiem cilvēkiem.

⁶⁷Oelkers, J. *Vollendung. Theologische Spuren im pädagogischen Denken*. In: N. Luhmann/ K.E. Schorr (Hrsg.) *Zwischen Anfang und Ende. Fragen an die Pädagogik*. Frankfurt a.M., 1992, S. 24 – 72.

J. A. Komenska personības veidošanos ietekmēja vecāku atbalsts „čehu brāļu” draudzei, brālības mācību modelis un demokrātiskās tradīcijas, mācības un studijas ar brāļu draudzes gādību, brāļu draudzes mācītāja darbs un latīņu skolas vadītāja amats.

J. A. Komenska uzskati veidojās vairāku gadu desmitu garumā, iepazīstoties ar humānistu, filozofu un pedagogu darbiem. Uzskatus par valsti un audzināšanu

J. A. Komenskis rod itāļu humānista Tomazo Kampanellas (*Tommaso Campanella*, 1568 – 1639) darbā „Saules pilsēta” (1602), kur Kampanella uzsver, ka „*par visu vairāk nepieciešams iepazīt metafiziku un teoloģiju, izziņāt līdziības un atšķirības pasaules lietās.*”⁶⁸ Angļu humānista Tomasa Mora (*Tomass Moor*, 1478 – 1535) darbs „Utopija” rosināja J. A. Komenski par vienādām tiesībām uz izglītību, par mūžizglītību un bērnu spēju ievērošanu, ņemot vērā bērna attīstības posmus. Franču filozofa Renē Dekarta (*Rene Descartes*, 1596 – 1650) uzskati par prāta spējām un ticību Dievam veidoja J. A. Komenska uzskatus par bērna izglītošanu atbilstīgi viņa vecuma īpatnībām un Dievu kā visa pamatu. Var domāt, ka no angļu filozofa Frānsisa Bēkona (*Francis Bacon*, 1561 – 1626) darba „Lielā atjaunošana” (1605 un 1623) J. A. Komenskis ir pārņēmis idejas par dabaszinātņu prioritāti, kā arī to, ka zinātnes progresam jākalpo sabiedrības labklājībai. Reliģija ir galvenais sabiedrību saistošais spēks, tai nav tiesību apspiest pasaules izziņu, bet dabaszinātnēm nav vajadzīgi reliģiskie priekšstati.⁶⁹ Profesors J. Anspaks uzskata, ka visvairāk J. A. Komenski ietekmēja vācu pedagoga Volfanga Ratkes (*Wolfgang Ratke oder Ratichius*, 1571 – 1635) atziņa, ka mācību procesā jāizmanto ne tikai grāmatas un teorētiskās zināšanas, bet arī tas jāpārbauda praksē, pētot un novērojot.⁷⁰

J. A. Komenska pedagoģisko darbu analīze („Lielā didaktika”, „Skolu atjaunošana”, „Pampedija”, „Pasaules labirinti un citi raksti”) liecina par pedagoga labām zināšanām filozofijā un gatavību patstāvīgi meklēt atbildes uz laikmeta aktuālajām problēmām, saskatot pedagoģijas un politikā notiekošo procesu ciešo saistību un mijiedarbību, jo par filozofijas pamatuzdevumu J. A. Komenskis uzskatīja personības veidošanu. J. A. Komenskis neatbalstīja viduslaiku sastingušo domāšanas

⁶⁸Kampanella, T. *Saules pilsēta*. Rīga: Zvaigzne, 1980, 28. lpp.

⁶⁹Rubenis, A. *Jaunās domāšanas vēstneši, pravieši un pamatlicēji. 17. gadsimta filozofiskā doma Eiropā*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2012, 44. – 45. lpp.

⁷⁰Anspaks, J. *Jans Amoss Komenskis: dzīves ceļš un pedagoģiskā jaunrade*. Rīga: LU, 1992, 23. – 24. lpp.

veidu, bet par nozīmīgāko nosacījumu sabiedrības pārveidošanai un attīstībai viņš uzskatīja filozofijas, zinātnes un izglītības mijiedarbību:

„Pār visu to valda humānisma likums, saskaņā ar kuru ikvienam, kas to spēj, ir nekavējoties jāpalīdz savam tuvākajam, kad viņš nonācis grūtībās, it sevišķi, ja ir runa, kā šajā pasākumā, nevis par vienu cilvēku, bet par daudzu labklājību, un ne tikai par atsevišķu cilvēku, bet par pilsētu, provinču, valsti un pat visa cilvēku dzimuma labklājību.”⁷¹

Latviešu valodā tulkots ir tikai viens J. A. Komenska darbs „Lielā didaktika”, kas atspoguļo autora uzskatu par izglītības iespējām, reliģiju un tikumību. „Skolu atjaunošana” aktualizē skolu un tās lomu sabiedrībā; „Pampedia” raksturo skolotāja darbu, bet „Pasaules labirinti un citi raksti” attēlo cilvēka dzīves gājumu, sabiedrības attīstības iespējas, kā to izmanto cilvēks vai tieši otrādi, neizmanto. J. A. Komenskis darbā „Skolu atjaunošana” (*Die Erneuerung der Schulen*) atklāj, ka skola ir savienība (*Gemeinschaft*), kurā „vecākie vada jaunākos, kurā jaunatne tiek vesta pie Dieva, kurā kopā darbojas meitenes un zēni, skolotājas un skolotāji, kā arī kuratori, kuri ir iecelti no pilsētas rātes. Pēc J. A. Komenska domām skolā jāsūta visa jaunatne – bez izņēmuma; jaunieši jāatdod pilnībā skolai un jaunatnei jāpaliek savā kārtā, lai viņi rastu tur savu pilnību.”⁷²

Pedagoga darbā J. A. Komenskis izvirzīja audzināšanas uzdevumus, iedalot tos trijās grupās: pirmā grupa ietver izglītību, pārzināt visas lietas, izzināt sevi un apkārtējo pasauli; otro grupu veido tikumiskā audzināšana, būt lietu un sevis paša valdniekam; trešā grupa saistīta ar dievbijību, tiekšanās uz Dievu kā visu lietu pamatu. Svarīgs aspekts J. A. Komenska pedagoģiskajā praksē bija jautājums par mācīšanu, proti, mācīt viegli, saprotami un saistoši, mācību procesā izmantojot juteklisko uztveri (maņu orgānus, uzskatāmi, no vieglākā uz grūtāko, mācīt tā, lai radītu interesi. Jāņem vērā arī pedagoga J. A. Komenska galvenie principi: dabatbilstības princips; mācību darba organizēšana klašu un stundu sistēmā; saikne ar dzīvi; disciplīnas nodrošināšana (ar paraugu, vārda spēku, labvēlīgu gaisotni). Tiek izvirzītas prasības skolotājiem: zināt

⁷¹Komenskis, J.A. *Lielā didaktika*. Rīga: Zvaigzne, 1992, 27. lpp.

⁷²Comenius, J.A. *Die Erneuerung der Schulen*. Eingeleitet und mit erläuternden Anmerkungen versehen von Klaus Schaller. Verlag F. Kamp Bocu, 1966, S. 10.

mērķi, pārvaldīt audzināšanas „darba rīkus”, prast pielietot atbilstīgi metodes. Pedagoģis J. A. Komenskis uzskatīja, ka galvenie audzināšanas līdzekļi ir vecāku un skolotāju pārrunas ar bērnu, bērnu vingrināšana pareizā uzvedībā un noturīgu paradumu izveidē.

Pēc J. A. Komenska domām, skolas ir jādibina no jauna, „*lai varētu moderni mācīt, izskaidrojot teoriju, lai jaunatne gūtu zināšanas ne tikai latīņu valodā, bet apgūtu dabaszinātnes un svešvalodas, lai lūgtu Dievu, jo visa pamatā ir mīlestība uz Dievu. Komenskis vērsās pret intelektuālismu skolās, kur ar centību iemāca daudz zināšanu, bet nepievērš uzmanību cilvēka uzvedībai un rīcībai, tikumības un dievbijības attīstībai un nostiprināšanai.*”⁷³

J. A. Komenska mācības galvenās idejas: dababilsmes ideja – cilvēks kā dabas daļa un viņa attīstība saskaņā ar dabas objektīvajiem principiem; humānisma ideja – pedagoģiskais optimisms, cieņa pret bērna personību, dzīvesprieks – pansofijas ideja – pasaules, kultūras vēsture, dzīves pieredze – cilvēka patiesie audzinātāji.

Skolotāja raksturojumu ar skaidriem uzdevumiem J. A. Komenskis aprakstījis darbā *Pampedia*, uzskatot, ka nepietiek tikai ar labām grāmatām, kas atrodas plauktā, bet tās arī čakli jālasa un jāizprot saturs, paturot to atmiņā un vēlāk pārbaudot praksē.

Pateicoties vācu pedagoga un mācītāja Ernsta Glika (*Ernst Glück*, 1652 – 1705) darbībai Alūksnē, arī Vidzemē 17. gadsimtā bija pazīstami J. A. Komenska zinātniski pedagoģiskās idejas, izstrādātie uzdevumi skolām un skolotājiem.

1.2. Piētisma un humānisma idejas izglītībā un audzināšanā

18. gadsimtā

Brāļu draudzes kustība cieši saistīta ar politiskajiem, ekonomiskajiem un garīgajiem procesiem Eiropā vairāku gadsimtu garumā. No vienas puses, Mārtiņa

⁷³Comenius, J.A. *Die Erneuerung der Schulen*. Eingeleitet und mit erläuternden Anmerkungen versehen von Klaus Schaller. Verlag F. Kamp Bocu, 1966, S. 17.

Lutera (*Martin Luther*, 1483 – 1546) reformācija⁷⁴ 17. gadsimtā bija guvusi jau plašu ietekmi visā Eiropā un M. Luters uzdrošinājās „*lauzt pastāvošās baznīcas autoritāti un mācību, vadot baznīcu atpakaļ pie vienkāršās un saprotamās kristīgās mācības*”⁷⁵, jo Luters atbalstīja skolu atvēršanu ne tikai zēniem, bet arī meitenēm, uzskatīja, ka dievkalpojumiem jānotiek dzimtajā valodā. No otras puses, 17. gadsimta beigās protestantismā radās jauns reliģisks virziens „ar sirdsdzīvei, jūtu kultūrai un iekšējās dzīves izkopšanai” veltītu uzmanību – *piētisms* (no latīņu valodas *pietas* – *dievbijība*).⁷⁶

Kā iepriekš minēts, piētisms radās, lai izskaustu pastāvošās dogmas⁷⁷ protestantismā, lai baznīca un dievkalpojuma apmeklēšana augstākās sabiedrības slāņiem nebūtu tikai uzspiesta nodarbe, bet lai ikvienam cilvēkam būtu dota iespēja ticēt Dievam, saprast Bībeli un piedalīties dievkalpojumos. Šādu uzskatu arī apstiprina teologs Bengts Heglunds (*Bengt Hägglund*), raksturojot to šādi: „*Piētisma kustība nebija vienkārši reakcija uz noteiktiem tā laika baznīcas dzīves trūkumiem; tā drīzāk bija teoloģiska nostāja, kura balstījās jaunā realitātes koncepcijā un kurā bija vērojamas moderno uzskatu pazīmes.*”⁷⁸

Piētisma tradīcijas Vidzemē varēja gūt panākumus, jo tās piekritēji un atbalstītāji – vācu tautības mācītāji - izglītību bija ieguvuši Vācijas universitātēs, kurās bija pārstāvētas piētisma tradīcijas, viņi saglabāja kontaktus ar domubiedriem Vācijā, kā arī Vidzemes muižnieku kontakti ar piētisma tradīcijas līderiem Eiropā un piētiskās literatūras ieviešana Vidzemē.

⁷⁴Reformācija – 16. gadsimtā Rietumeiropas baznīcu satricināja apvērsums, kas radīja lielas pārmaiņas apgabalos, kur viduslaikos bija dominējusi katoliskā baznīca. Šis apvērsums sākās gan reliģisku, gan politisku motīvu dēļ. Daudzus monarhus neapmierināja pāvesta visaptverošā pasaulīgā vara, savukārt daudzi teologi kritizēja baznīcas mācību, attieksmi pret ticību un draudzes uzbūvi (*Reliģiju grāmata*. Rīga: Nordik, 2002, 205. – 206. lpp.). Kaut arī reformatoru uzskati bija ļoti atšķirīgi, viņiem visiem rūpēja cilvēka dvēseles glābiņš, kritīgās mācības uzplaukums, tāpēc viņi asi kritizēja sekularizācijas tendences, cilvēciskos trūkumus, kā arī greznību, bagātību un ļaunprātīgu baznīcas amatu izmantošanu. Ticība atkal kļuva izteikti „personiska”, tā aicināja atzīt vienīgi Bībeles autoritāti un indivīda sirdsapziņas brīvību (*Hatšteins, M. Pasaulē reliģijas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008, 84. lpp.).

⁷⁵Laksberga, Z. *F.J. Špēnera darbs Pia desideria*. No: Ceļš. Nr. 51, 1999, 15. lpp.

⁷⁶Turpat, 12. – 13. lpp.

⁷⁷Jēdziens „dogma” - no grieķu valodas nozīmē „uzskats”, kas ir bijusi reliģijas mācības pamattēze, kas obligāti jāatzīst visiem ticīgajiem un ko uzskata par nemainīgu patiesību (*Reliģisko terminu vārdnīca*. Rīga: kristīgās vadības koledža, 2008, 50. lpp.); sinonīms šim jēdzienam – „dogmatisms” – nekritisks domāšanas veids, kura pamatā ir dogmas, nemainīga attieksme pret parādībām, problēmām u. tml. (*turpat*, 50. lpp.). No tā izriet, ka, pastāvot dogmām, cilvēks pieņem kādu uzskatu, to neizskaidrojot, nepārbaudot vai analizējot.

⁷⁸Heglunds, B. *Teoloģijas vēsture*. SIA Augsburgas Apliecības institūts. Rīga: „Mācību apgāds”, 2003, 329.lpp.

Piētisma ideju atbalstītāji aicināja lasīt Svētos Rakstus, jo „*tad mums nav jāšaubās, ka Dievs savai Baznīcai šeit uz zemes ir apsolījis vēl labāku stāvokli*”⁷⁹, un tas ir bijis viens no galvenajiem reformācijas mērķiem, kuru izvirzīja Fīlips Jākobs Špēners, apstiprinot to savos teorētiski pamatotajos teoloģiskajos uzskatos: „*Svarīgākais ir tas, lai sprediķi kopumā tiktu veidoti, apzinoties, ka visa mūsu kristietības būtība pastāv iekšējā jeb jaunajā cilvēkā, kura dvēsele ir ticība un tās rīcība ir dzīves augļi. Tāpēc Dieva labie darbi, kas attiecas uz iekšējo cilvēku, ir tā jāparāda, lai ticība un līdz ar to iekšējais cilvēks tiktu aizvien vairāk stiprināts.*”⁸⁰

Analizējot kopīgo M. Lutera mācībā un piētismā, var secināt, pirmkārt, mācībām skolā jānotiek dzimtajā valodā, ieskaitot ticības mācību, vēsturi, dialektiku, dabas mācību, mūziku un tikai tad svešvalodas, otrkārt, augstu tiek novērtēts skolotāja darbs, treškārt, Lutera pedagoģiskie uzskati un piētisma izvirzītās prasības izglītībā un audzināšanā bija priekšnoteikumi brāļu draudzes kustības darbībai Vidzemē.

Piētisma pamatideja rodama teologa F. J. Špēnera uzskatos, kurš savu pārliecību pauda darbā *Pia desideria*, ka īsta kristietība izpaužas ne zināšanās, bet praktiskā dievbijībā.⁸¹ Viņš uzskatīja, ka cilvēkam pašam jārod reliģiskā atziņa, jābūt ticībai darbībā, jūtu dzīve, ne grēku smagums, bet arī sevišķā Dieva žēlastība par mošanos īstai ticībai – personiskais papildījums, doma par indivīdu un ir svarīga katra atsevišķa dvēsele.⁸² F. J. Špēners aizstāvēja vienkāršu, jaunatnes garam atbilstīgu mācības metodi – katehizāciju.⁸³ Viņš norāda, cik nozīmīga ir katehisma stundu brīvprātīga apmeklēšana⁸⁴, šīs nodarbības jāveido tā, lai bērni un pieaugušie uz tām labprāt ierastos, klausītos, izprastu un diskutētu.

Katehisma mācībā var saskatīt pirmās izglītības idejas piētismā, jo, izskaidrojot un pamatojot reliģijas būtību, izvēloties pareizu metodiku, kā to iemācīt, brāļu draudze savā darbībā Vidzemē guva tik lielus panākumus. F. J. Špēneram un brāļu draudzes

⁷⁹Špēners, F. J. *Pia desideria*. No: Ceļš.Nr. 51. Rīga: LU Teoloģijas fakultātes izdevniecība „Ceļš”, 1999, 53. lpp.

⁸⁰Turpat, 85. lpp.

⁸¹Turpat, 60. lpp.

⁸²Turpat, 68. – 69. lpp.

⁸³Katehizācija – metode, kā apgūt kristīgās ticības mācības pamatu grāmatu, kas sarakstīta jautājumu un atbilžu formā (Reliģisko terminu vārdnīca, 97. – 98. lpp.).

⁸⁴Špēners, F. J. *Pia desideria*. No: Ceļš, Nr. 51. Rīga: LU Teoloģijas fakultātes izdevniecība „Ceļš”, 1999, 85. – 86. lpp.

kustībai bija vienādi uzskati jautājumā par pieaugušo piemēru saviem bērniem un līdzdalību audzināšanas procesā, jo dzīves gudrība un pamatzināšanas tiek dotas ģimenē, bet skolā tās papildina, veidojot un attīstot nepieciešamās prasmes un iemaņas.

Savās teologa uzrunās, uzsverot nepieciešamību mācīties un lasīt Bībeli, veidojot interesi par teoloģiju, F. J. Špēners kā teologs – teorētiķis nenorāda praktiskus paņēmienus, nepiemin, kā tas būtu apgūstams skolā, jo viņš dievbijību un katehisma stundas apskata no teologa pozīcijām. F. J. Špēners atzina, ka M. Lutera mācība neaicina vienīgi uz reliģijas mācības izveidošanu, bet sniedzas vēl tālāk un aicina katru cilvēku veidot savu personīgo dzīvi un strādāt saskaņā ar Dieva gribu.⁸⁵ Izglītības saturs tiek atklāts kā audzēkņiem personīgi nozīmīgs un uzrunājošs, jo tas paredz izpratni jautājumos – kāpēc es mācos konkrēto lietu? kāpēc apgūtā tēma ir tieši man nozīmīga? kā tā saistīta ar manu dzīvi? ko tā nozīmē manā dzīvē? Galvenais – apzināta mācīšanās, kuras procesā skolēni redz sevi ieguvējus, un mācīšanās procesā svarīgi sākt ar sevi.

Kā teologs F. J. Špēners nezaudē cerību uz evaņģēliski luteriskās baznīcas pārmaiņām un mācītāju kalpošanu sabiedrībai. Vērā ņemama ir viņa atziņa par reliģijas nākotni: „*Tā tad rūpēsimies par to, ka arvien tālāk izpētām un iepazīstam savus un visus mūsu baznīcas trūkumus un slimības un arī, ka, dedzīgi piesaucot Dievu un Viņa Gara gaismu, izdibinām un pārdomājam arī dziedināšanas līdzekļus. Taču neapstāsimies pie tā, bet to, ko esam atzinuši par vajadzīgu un derīgu, tad nu arī tieksimies īstenot katrs savā draudzē. Tad nu sirsnīgā lūgšanā palīdzēsim viens otram cīnīties, - lūdzot, lai Dievs allaž atdara vārdam durvis uz citiem cilvēkiem, ka auglīgi varētu Kristus noslēpumu, ka mēs varētu ar prieku darboties un runāt kā tas pieder, un pagodināt Viņa vārdu mācībā, dzīvē un ciešanās.*”⁸⁶ Balstoties uz šīm atziņām, var secināt, ka J. A. Komenskis un A. H. Franke F. J. Špēnera mācību par attieksmi pret Dievu izmantoja savā pedagoģiskajā darbībā.

17. un 18. gadsimtu mijā veidojās jauna paradigma audzināšanas jomā, jo bija uzkrāts pietiekami bagāts faktu materiāls, kas veicināja attīstību indivīda dzīvē, izglītības un audzināšanas teoriju jomās, kuru aizsākumi meklējami tautu tradicionālajā

⁸⁵Špēners, F. J. *Pia desideria*. No: Ceļš, Nr. 51. Rīga: LU Teoloģijas fakultātes izdevniecība „Ceļš”, 1999, 30. – 31. lpp.

⁸⁶Turpat, 23. lpp.

kultūrā, seno Austrumu un antīkās pasaules filozofu darbos, viduslaiku klosteru mācībās un teologu sacerētajās runās, renensanses laikmeta ideologu atziņās un skolu praksē.

Piētisms izpaužas askētismā, lūgšanās un gavēšanā, turpretī rotaļas, mūzika (izņemot baznīcas mūziku), teātru un citu atpūtas pasākumu apmeklēšana tika uzskatīta par cilvēka attālināšanos no Dieva. A. H. Franke uzskatīja, ka pedagoģijā piētismam bija divi galvenie principi: vārdu saskaņa ar darbiem un stingra disciplīna.⁸⁷ Pozitīvais pedagoģijā piētismam bija skolā mācāmo priekšmetu saistība ar ikdienas vajadzībām, saglabājot skolas reliģisko raksturu un arī askētismu.

Vācijā piētisms izplatījās Hallē, kur darbojās A. H. Franke ar saviem audzēkņiem, iepazīstinot un popularizējot savas idejas plašākam interesentu lokam, kā arī zemniekiem. Hallē universitātē viņš atvēra teoloģijas fakultāti, veicināja piētisma ideju plašu izplatību un praktisku iedzīvināšanu. Ticība Dievam tiek piedāvāta kā vienīgais pareizais ceļš, lai bērnus sagatavotu nākamajai dzīvei.

Piētisti ievēroja kristiešu uzskatu, ka ir nepieciešams ieviest vispārīgu mācību un audzināšanu, neizslēdzot bāreņus, trūcīgus ļaudis un sievietes. Tāpēc piētisti Hallē bija pirmie, kas atvēra bāreņu patversmes un rūpējās par viņu audzināšanu un skološanu, lai vēlāk varētu pievienoties kristiešu draudzei. Halles piētisms bija viens no piētisma virzieniem, kuru nepārņēma brāļu draudze savā darbībā, jo tas izpaudās ļoti pārspīlētā dievticībā un izteikti stingrā bērnu audzināšanā. Grāfs L. N fon Cincendorfs, būdams A. H. Franke skolnieks, izvēlējās citu virzienu, proti, hernhūtismu, kas popularizēja cilvēkmīlestību, sadraudzību un pieticību, bet ne pārspīlētu dievticību.

Piētisma idejas pedagoģijā ir realizējis Augusts Hermans Franke⁸⁸ (*August Hermann Francke*, 1663 – 1727), pazīstamākais Halles piētisma praktiķis un pirmais pedagogs Vācijā, kurš attīstīja jēdzienu par moderno audzināšanu. Viņš uzsāka savās mācību iestādēs praktiski realizēt izglītības politiku, audzinātāja – audzēkņa – attiecības⁸⁹, bija cienījams mācītājs, kā arī teoloģijas profesors, vienlaikus arī veiksmīgs

⁸⁷*Klassiker der Pädagogik/* hrsg. von Hans Scheurl. Gerhard Ringshausen. August Hermann Francke. München: Beck, 1991, S. 90 – 93.

⁸⁸Obšteins, K. *Pedagoģijas vēsture. II Jaunie laiki. Renesanse – Apgaismības laikmets*. Rīga: Valters un Rapa, 1930, 85. – 110. lpp.

⁸⁹Francke, A.H. *Die Erziehung der Jugend zur Ehre Gottes und zum Nutzen des Nächsten: die Pädagogik August Hermann Franckes*. Hrsg. und Erläuterungen von Peter Menck. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen im Max – Niemeyer – Verlag: Tübingen – Niemeyer, 1969, S. 93.

uzņēmējs, un vislielākais viņa nopelns ir skolotāja darbs. A. H. Frankes pedagoģiskās darbības galvenā atziņa tāpat kā J. A. Komenskim, ir tā, ka visa pamatā ir mīlestība uz Dievu, un tas nozīmē, ka Dievs ir visa sākums un beigas, un, tikai, ticot Dievam, mēs varam būt pasargāti no bojāejas: „*Cilvēks ir pazaudējis Dieva attēlu, ir dabisks cilvēks, cilvēks, kas arī grēko. Dieva mīlestība cilvēkam norāda, ka viņam ir iespēja atgriezties caur Jēzus Kristus nāvi un augšāmcelšanos. Dieva mīlestība un žēlastība pret mums ir Jēzū Kristū.*”⁹⁰

A. H. Franke uzskatīja, ka bērnu audzināšana dievbijībā un skolotāja – audzinātāja darba svarīgākais nosacījums arī ir dievbijība, jo „*darbs, kas tīkams Dievam, tiek labi atalgots, bet saņem sodu tie, kas to atstāj novārtā.*”⁹¹ A. H. Frankes pedagoģijas mērķis – iemācīt bērniem veidot savu reliģisko pieredzi, „*godājot Dievu ikdienas dzīvē, jo viņš jaunatnes audzināšanā vēlējās nepieļaut dvēseles sabojāšanos, un to var panākt, mīlot un godinot Dievu ikdienā.*”⁹²

Otrais aspekts – bērnu audzināšana dievbijībā jāsāk ģimenē, jo ģimene sniedz pirmās zināšanas gan lasīšanā, gan rakstīšanā, kā arī izpratnē par pasauli. A. H. Franke uzskatīja, ka svarīga ir gribas audzināšana, un uzsvēra, ka ietiepība „jālauž” jau bērnībā. Tas nozīmē, ka gribas ieaudzināšanai jābūt pakārtotai Dieva gribai. Bērns nav noteicējs pār savu izvēli, bet to nosaka ticība Dievam. A. H. Franke vēlējās savās skolās audzināt jaunos cilvēkus pēc saviem principiem, „*pirmkārt, audzināšanu pakārtot Dieva gribai, otrkārt, ieviešot visur un visā stingrību un kārtību, treškārt, ja ir izpildīti pirmie divi nosacījumi, tad mācīt skolā paredzētos priekšmetus, ceturtkārt, skolotāja amats paredz vest skolēnus pie Dieva, palīdzēt atrast sevi, kā arī palīdzēt cilvēkiem viņu sāpēs un, ja iespējams, tās mazināt.*”⁹³

⁹⁰Francke, A.H. *Die Erziehung der Jugend zu Ehre Gottes und zum Nutzen des Nächsten Begründung und Intentionen der Pädagogik August Hermann Franckes*. Hrsg. und Erläuterungen von Peter Menck. Wuppertal – Ratingen – Düsseldorf, 2001, S. 93.

⁹¹August Hermann Franckes *Schrift über eine Reform des Erziehungs – und Bildungswesens als Ausgangspunkt einer geistlichen und sozialen Neuordnung der Evangelischen Kirche des 18. Jahrhunderts. Der Grosse Aufsatz, mit einer quellenkundlichen Einführung*, hrsg. von Otto Podczeck. Akademie – Verlag – Berlin, Berlin: 1962, S. 65.

⁹²Francke, A.H. *Schriften über Erziehung und Unterricht*. Bearbeitet und mit Erläuterungen versehen von Karl Richter (Pädagogische Bibliothek V/VI). Leipzig o.J. (1871), S. 42 – 44.

⁹³Francke, A. H. *Die Erziehung der Jugend zu Ehre Gottes und Nutzen des Nächsten: die Pädagogik August Hermann Franckes*. Hrsg. und bearbeitet von Peter Menck. Tuebingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen in Max – Niemeyer – Verlag; Tuebingen: Niemeyer, 2001, S. 174.

Trešais aspekts ir jautājums par skolotāja un audzinātāja darbu skolā, jo pēc A. H. Frankes domām, „skolotājs stundās māca un sniedz zināšanas skolēniem, bet audzinātājs audzina, lai bērns saprastu kā uzvesties, veido bērna iekšējo pasauli un virza bērnu garīgai attīstībai.”⁹⁴ Pierakstot un apkopojot pārdomas par skolotāju un audzinātāju darba uzlabošanu, viņš secina, ka „pirmkārt, jāizskauž rupjība pret skolēniem, otrkārt, jānovērš skolu darbinieku neticība Dievam, treškārt, jāmaina skolotāju uzvedība, ceturtkārt, jāmazina nevēlēšanās iemācīt skolēniem katehismu, lasīt- un rakstītprasmi.”⁹⁵ A. H. Frankes dibinātajās mācību iestādēs skolotājam un audzinātājam bija jāorganizē skolēnu brīvā laika pavadīšana, kas „vestu pie Dieva atziņas, kas ir vienīgais pareizais veids, lai viņus sagatavotu nākamajai dzīvei, jo visiem skolotājiem un audzinātājiem godprātīgi jāpilda savs darbs, vienlaicīgi mīlot bērnus un esot pret tiem stingrs.”⁹⁶ Lai skolēnos attīstītu dievbijību un labu gribu, piētisti pievērsa lielu uzmanību skolotāja personībai, viņu personīgās dzīves dzīvam piemēram, prasot skolnieku tikumisko un reliģisko audzināšanu saskaņot ar pašu skolotāju pašaudzināšanu un pašizglītību.

Analizējot A. H. Frankes mācību iestāžu darbību⁹⁷ (skolas, bāreņu nams, skolas īpaši apdāvinātiem bērniem), ir svarīgi izvērtēt mācību stundu plānu, kurā galvenā nozīme bija dievkalpojumu apmeklēšanai divas reizes dienā, Svēto Rakstu lasīšanai, tikai tad mācību stundām. Būtiski atzīmēt disciplīnu, kāda bija mācību iestādēs, jo brīvajā laikā skolēni apmeklēja darbnīcas, lai iepazītos ar dažādiem amatiem un iemācītos strādāt kādu darbu, sevišķu uzmanību pievēršot papes, stikla un koka apstrādes darbiem. No pedagoģiskā aspekta pedagoga A. H. Frankes mācību stundas izklāsts dod iespēju pārņemt pieredzi – gan pozitīvo, gan negatīvo.

Darbnīcu apmeklēšana ir aizsākums mūsdienu mājturības stundām, gan zēniem, gan meitenēm. Šajā gadījumā izpaužas piētistu ideju aizstāvju J. A. Komenska,

⁹⁴Frnacke, A. H. *Die Erziehung der Jugend zu Ehre Gottes und Nutzen des Nächsten: die Pädagogik August Hermann Franckes*. Hrsg. und bearbeitet von Peter Menck. Tuebingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen in Max – Niemeyer – Verlag; Tuebingen: Niemeyer, 2001, S. 174 – 175.

⁹⁵Turpat, 117. – 118. lpp.

⁹⁶*August Hermann Franckes Schrift über eine Reform des Erziehungs – und Bildungswesen als Ausgangspunkt einer geistlichen und sozialen Neuordnung der Evangelischen Kirche des 18. Jahrhunderts. Der Grosse Ausatz, mit einer quellenkundlichen Einführung*, hrsg. von Otto Podczeck. Berlin: Akademie – Verlag – Berlin, 1962, S. 28 – 29.

⁹⁷Menck, P. *Geschichte der Erziehung*. Donauwörth: Verlag Ludwig Auer, 1993, S. 165 – 166.

A. H. Franke, vēlāk brāļu draudzes darbības viens no galvenajiem pedagogijas virzieniem par teorijas sasaisti ar praktisko uzdevumu izpildi, par likumsakarību saskatīšanu un indivīda lomu visas sabiedrības attīstībā. Praksē apstiprinās pazīstamā pedagoga A. H. Franke izvirzītie uzdevumi: 1. misionāru darbs; 2. jaunatnes audzināšana; 3. sprediķis. Ja tiek analizēts pirmais uzdevums, tad A. H. Franke uzskatīja, ka misijas darbu var veikt ikviens, jo pasauli var padarīt labāku, ja ticēsim Dievam, jo tas savukārt iemāca cilvēkiem būt pazemīgiem, nevis augstprātīgiem, pieticīgiem sadzīvē un saprotošiem ikdienā; otrais uzdevums – jaunatnes audzināšana ir pamats labākai nākotnei. Lai nesabojātu jaunatni, ir jāglābj dvēseles no samaitāšanās, to var panākt, godājot Dievu: Dieva slavināšanai jābūt it visur, īpaši bērnu audzināšanā, tas jāpatur vienmēr acu priekšā! Trešais uzdevums – sprediķis bija viens no audzināšanas līdzekļiem, jo skolotājs, sprediķotājs un mācītājs bija cieši saistīti. A. H. Franke bija gan skolotājs, gan sprediķotājs, gan arī mācītājs, kurš „*prata aizkustināt cilvēku dvēseles un panākt cilvēku mīlestību pret Dievu.*”⁹⁸

Piētisma ideju īstenotāji izglītībā J. A. Komenskis un A. H. Franke rūpējās par meiteņu izglītošanu, jo viņi uzskatīja, ka „*vismazāk pie mums rūpējas par meiteņu audzināšanu, un paskatoties uz tautu kopumā, kurš rūpējas par meiteņu skolām, ir svarīgi, lai tās patiesi tiktu ierīkotas un arī darbotos, lai tā nepaliktu cerība vien.*”⁹⁹ Brāļu draudzes kustība Vidzemē 18. gadsimtā pievērsās arī meitenēm, iesaistot ne tikai brāļus, bet arī māsas dažādos darbos, iemācot patstāvīgi veikt ikdienas uzdevumus, jo neprecētās meitenes un neprecētie puīši dzīvoja atsevišķi no precētajiem pāriem, tā ievērojot tos noteikumus, kurus izvirzīja brāļu draudze.

⁹⁸Francke, A. H. *Die Erziehung der Jugend zu Ehre Gottes und nutzen des Nächsten: die Pädagogik August Hermann Franckes*. Hrsg. und bearbeitet von Peter Menck. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen in Max – Niemeyer – Verlag; Tübingen: Niemeyer, 2001, S. 82.

⁹⁹Menck, P. *Geschichte der Erziehung*. Donauwörth: Verlag Ludwig Auer, 1993, S. 121.

A. H. Frankes dibinātajās skolās liela uzmanība tika veltīta tautas izglītošanai, kas „grāva tradicionālo sociālo struktūru hierarhiju, kuras varēja apmeklēt visi sabiedrības slāņi, kas savukārt veicināja savstarpējo cilvēcisko attiecību regulēšanu, pieklājību, pieticību un stingrākus morāles principus”¹⁰⁰, jo brāļu draudzes darbību Vidzemē raksturoja taupība, atklātība un sirsnīgas attiecības.

Analizējot A. H. Frankes pedagoģisko pieredzi un mācītāja darbu, var secināt, ka viņš savus uzskatus veidoja, lasot un studējot teologa un mācītāja Johana Arnta (*Johann Arndt*, 1555 – 1621) darbu „Patiesā kristietība”, kā arī F. J. Špēnera darbu *Pia desideria*. Katru nedēļu teologs A.H. Franke lasīja sprediķi par bērnu audzināšanu un J. Arnta „Patieso kristietību”, tā veidojot „sabiedrībā izpratni par problēmām pedagoģijā un jaunatnes audzināšanu.”¹⁰¹

A. H. Frankes atziņa, ka sabiedrībai ir vajadzīga izglītota jaunatne, ir aktuāla visos laikos. Viņš uzskatīja, ka jaunatnei jāizmanto visas iespējas, ko tai piedāvā dzīves situācija: „*Jums ir jāstudē, lai kādreiz kļūtu par kancleriem, superintendentiem, doktoriem vai valdības locekļiem, lai jūs būtu pasaulē vadošie un labi ieredzēti, lai jums visiem būtu maizes rieciens vai arī jūs dzīvotu bagātībā un lai viss izdots, lai jūs līdzinātos vieniem vai otriem, vai arī citiem.*”¹⁰²

Izšķirošais reliģiski pedagoģiskais solis, ko veica A. H. Franke un piētisma pedagoģijas pārstāvji, attiecas uz skolotāja un audzinātāja konsekventu rīcību – reliģiskās nostājas subjektīva apgūšana caur bērnu. Īpaši reformācijas laikā tika doti svarīgi impulsi uz izpratni orientētas mācīšanas virzienā, koncentrējoties uz jau iemācītā nostiprināšanas procesu, radīja būtisku attīstību piētiskajā pedagoģijā. A. H. Frankes mentora F. J. Špēnera izvirzītā formula „*prāta un sirds savienošānās*” norāda, ka tolaik

¹⁰⁰Schmidt, P. *Zur empirischen Erforschung des Kindes in der Pädagogik der deutschen Spätaufklärung*. In: *Das Kind im Pietismus und Aufklärung*. Hrsg. von Josef N. Neumann und Udo Sträter. Hallesche Forschungen. Bd. 5. Beiträge des Internationalen Symposiums vom 12. – 15. November 1997 in den Franckeschen Stiftungen zu Halle. Tübingen: Verl. der Franckeschen Stiftungen Halle im Max – Niemeyer – Verlag, 2000, S. 281 – 283.

¹⁰¹*Klassiker der Pädagogik*. Hrsg. von Hans Scheurl. Gerhard Ringshausen – August Hermann Francke. München: Beck, 1991, S. 86.

¹⁰²Francke, A.H. *Werke im Auswahl*. Hrsg. von Erhard Peschke. Berlin (Lizenz: Witten) 1969 (einzige textgerteue Auswahlgabe), S. 125.

notika „religiskās subjektivitātes maiņa dievbijības virzienā, ko iespējams izjust ar sirdi, kas daudzkārt pārspēja saprāta iespējas šajā jomā.”¹⁰³

Piētisma kustības ideju atbalstītāji sekmēja tautas sociālā un ekonomiskā stāvokļa uzlabošanu, kas deva iespēju pievērst lielāku uzmanību bērnu audzināšanai un izglītošanai, mudināja tautu uz iekšējo dievticību, ieaudzinot dievbijību jau bērnībā, audzināšanas procesā bija iespējams gūt labus rezultātus, jo piētisms, pateicoties godprātībai, darba tikumam un ražīgumam, veicināja ekonomisko izaugsmi.¹⁰⁴

18. gadsimtā piētisma ideju izplatība, ko realizēja brāļu draudze Vidzemē, palīdzēja veidot saimniecisko domāšanu¹⁰⁵, kas savukārt palīdzēja latviešu zemniekiem apzināties sava darba nozīmīgumu un celt savu pašapziņu.

Vēl svarīgi atzīmēt, ka hernhūtieši no A. H. Frankes pedagoģijas pārņēma bāreņu nama principu tiem bērniem, kuru vecāki veica misionāru darbu kādā citā zemē, jo šīs pedagoģijas pamatā kā prioritāte tika izvirzīts kolektīvisma princips un prasme izdzīvot pēc iespējas taupīgākiem līdzekļiem, kas savukārt veicināja vienotu mērķu rašanos kolektīvā.¹⁰⁶ Mūsdienās tābūtu netradicionāla pieeja bērnam, kā arī vienots skatījums uz bērna attīstību, vienāda attieksme un apiešanās ar visiem bērniem, vienlaicīgi – individuāla pieeja katram, ņemot vērā katra īpatnības, dažādu sociālo formu izmantošana pedagoģiskajā procesā.¹⁰⁷

Piētisma teorētiskās nostādnes izstrādāja teologs F. J. Špēners, bet praktisko pielietojumu savā pedagoga darbībā realizēja J. A. Komenskis un A. H. Franke, jo brāļu draudze savā darbībā Vidzemē 18. gadsimtā pārņēma piētisma idejas pedagoģijā, kas

¹⁰³Schweitzer, F. *Die Entdeckung der Religion des Kindes zwischen Pietismus, Aufklärung und Romantik. No: Das Kind im Pietismus und Aufklärung.* Hrsg. von Josef N. Neumann und Udo Sträter. Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Verlag Tübingen. Beiträge des Internationalen Symposiums vom 12. – 15. November 1997, S. 351.

¹⁰⁴Vēbers, M. *Reliģijas socioloģija.* (tulkojums, Rihards Kūlis). Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004, S. 36.

¹⁰⁵Turpat, 16. lpp.

¹⁰⁶Losta, Chr. *Zu Konzept und Praxis der Kindererziehung in der früheren Herrnhuter Brüdergemeine.* In: *Das Kind im Pietismus und Aufklärung.* Hrsg. von Josef N. Neumann und Udo Sträter. Hallesche Forschungen. Bd. 5. Beiträge des Internationalen Symposiums vom 12. – 15. November 1997 in den Franckeschen Stiftungen zu Halle. Tübingen: Verl. der Franckeschen Stiftungen Halle im Max – Niemeyer – Verlag, 2000, S. 95 – 109.

¹⁰⁷Schmidt, P. *Zur empirischen Erforschung des Kindes in der Pädagogik der deutschen Spätaufklärung.* In: *Das Kind im Pietismus und Aufklärung.* Hrsg. von Josef N. Neumann und Udo Sträter. Hallesche Forschungen. Bd. 5. Beiträge des Internationalen Symposiums vom 12. – 15. November 1997 in den Franckeschen Stiftungen zu Halle. Tübingen: Verl. der Franckeschen Stiftungen Halle im Max – Niemeyer – Verlag, 2000, S. 284 – 287.

raksturo dievbijību, tikumību un izglītību. Kopīgais piētismam un brāļu draudzei ir audzināt jauno paaudzi dievbijībā, uzsverot izglītības pieejamību ikvienam, par mācīšanās galveno principu izvirzot teorētisko un praktisko zināšanu mijiedarbību un skolotāja lomu bērna audzināšanā un izglītošanā, izmantojot tādas metodes kā uzskatāmību, izskaidrošanu un ieinteresētību.

18. gadsimta pedagoģiskā doma nav skatāma atrauti no Johana Gotfrīda Herdera (*Johann Gottfried Herder*, 1744 – 1803) pedagoģiskajiem uzskatiem, kas veidojušies, strādājot par skolotāju Rīgas Domskolā (1764 – 1769) un atklāti viņa rakstos.¹⁰⁸

Humānisma iedīgļus var saskatīt 18. gadsimtā gan brāļu draudzes kustībā, gan pedagoga J. G. Herdera darbībā, jo humānisma pamatā ir cilvēcisko vērtību attīstība, viņa pašapziņas un pašcieņas palielināšanās. Tam raksturīga skolēnu aktīva iesaistīšanās mācīšanās procesā.

Pētot piētisma idejas izglītībā un audzināšanā Vidzemē 18. gadsimtā, svarīgi raksturot arī humānisma ideju sākotni. Šis gadsimts ieguvis apgaismības laikmeta nosaukumu, jo sabiedrībā mainījās uzskati par vērtībām, izglītības nozīmi, kas savukārt sekmēja pedagoģiskās domas attīstību. Humānisms ir centrēts uz cilvēku, viņa vajadzībām un attīstības perspektīvām. Kopīgais piētismam un humānismam ir attieksmes maiņa pret cilvēku, izglītību un reliģiju. Piētisma idejas bija pazīstamas galvenokārt Vidzemē, bet humānisma idejas vairāk tika iepazītas Rīgā, kur Rīgas Domskolā strādāja vācu teologs, filozofs un pedagogs J. G. Herders. Viens no apgaismības ideju aizstāvjiem bija Herders, un viņa personībai veltīti daudzu pētnieku izteikumi. Citēsim dažus: „*Vācu humānists Johans Gotfrīds Herders bija teologs, dzejnieks, filozofs, vēsturnieks, literatūras kritiķis un pedagogs. Viņa kopotie raksti izdoti 40 sējumos. Savas darbības un slavas kalngalus Herders sasniedza Veimārā, kur viņš bija hercoga valsts ģenerālsuperintendents, galma virssprediķotājs un augstākais skolu priekšnieks. Herdera personībai visspilgtāko spožumu piedod tas, ka viņš bija Gētes un Šillera draugs. Toreiz viņus uzskatīja par Veimāras trīs lielajiem,*”¹⁰⁹ rakstīja

¹⁰⁸Herder, J.G. *Schulreden*. No: Herders Werke. Teil 12. Berlin – Leipzig – Stuttgart: Deutsches Verlagshaus Borgund Co, 1969. 169 S.

¹⁰⁹Vecozols, J. *Herders un latvieši*. No: Vecozols, J. Atspīdes. Literāras apceres. Rīga, 1944, 99. lpp.

Jūlijs Vecozols. Vēl jāpiemin Emīls Overlahs, kurš darbā „J. G. Herders kā pedagogs” dod Herdera laikabiedru vērtējumu: „Kāds viņu ir nosaucis par lielo vācu ģēniju, kāds cits ir teicis, ka viņā kā personībā apvienojoties pusducis ģēniju, vēl kāds ir sacījis, ka, lai arī kādai kultūras dzīves jomai viņš pievērstos, viņā slēpjoties bagātīgs un dziļš gara spēks.”¹¹⁰ Savukārt Kurts Stavenhāgens darbā „Herders Rīgā” atzina, ka „herderiskais” Herderā ir izaudzis tieši Rīgā, jo „Rīgā viņš piedzīvoja dvēseles brīvlaišanu, un Rīga, ko viņš dēvēja par ziemeļu Ženēvu, kļuva Arhimēda punkts, no kura viņš iekustināja savu pasauli.”¹¹¹

J. G. Herders „Rīgas periodā” (1764–1769) darbojās daudzās jomās (bibliotekārs, mācītājs, literāts, literatūrzinātnieks), bet īpaši nozīmīga ir viņa pedagoģiskā darbība pirmajā darbavietā: 1764. gada decembrī Herders sāka strādāt Rīgas Domskolā par citu pedagogu aizvietotāju, palīgskolotāju, pēc tam par patstāvīgu skolotāju. Viņa slodze skolā bija 29 stundas nedēļā. Domskola vairākus gadus desmitus bija vienīgā mācību iestāde tagadējā Latvijas teritorijā. Gadsimtiem ilgi tā bija Rīgas muižniecības lepnums un prieks. 18. gadsimts Rīgas Domskolai nebija sevišķi veiksmīgs, to nomāca Licejs, kuru gan morāli, gan materiāli atbalstīja Krievijas cara valdība.

J. G. Herders ir pazīstams kā filozofs un teologs, daudzu filozofisku apcerējumu autors, bet mazāk kā pedagogs. Tāpēc, raksturojot brāļu draudzes progresīvās idejas Vidzemē, ir jāatzīmē J. G. Herdera kā apgaismības ideju aizstāvja devums latviešu tautas izglītībā, proti, audzināšanā, jaunu metožu ieviešanā mācību stundās, skolotāja darbā un skolu attīstībā vispār. Šis viņa darba virziens ir analizēts nepietiekami. Brāļu draudzes kustība Vidzemē un Herdera pedagoģiskā darbība Rīgā ir saistīti tādā nozīmē, ka viņu centieni bija saistīti ar latviešu tautas izglītošanu, vācu filozofa J. G. Herdera personībā tas jūtams mazāk, bet viņš uzsvēra latviešu tautas

¹¹⁰Overlach, E. *Herder als Pädagoge*. Rīga, 1854, S. 13.

¹¹¹Stavenhagen, K. *Herder in Riga*. Rīga, 1925, S. 51.

tradīciju, tautasdziesmu¹¹² un valodas nozīmi katras tautas un katras nācijas pastāvēšanā un attīstībā.

Viņa darbības un darbu (*Schulreden*, „Runas skolai”) analīze ļauj secināt, ka J. G. Herdera galvenie pedagoģiskie principi bija šādi: katra priekšmeta mērķtiecīgs ieguldījums personības veidošanā; vispārējā garīgā apvāršņa nemitīga paplašināšana; teorijas un prakses vienotība un mijiedarbība un estētiska mācību priekšmetu pasniegšana.¹¹³

Nenoliedzami, J. G. Herdera darbības gadiem Rīgas Domskolā bija liela nozīme, jo tie būtiski ietekmēja viņa pedagoģisko uzskatu tālāko attīstību un pilnveidošanos. Rīgā viņš ieguva daudzveidīgu skatījumu par skolas būtību un metodiku, šos principus viņš izmantoja arī vēlāk. J. G. Herders uztvēra savu pedagoga profesiju ar vislielāko nopietnību. Pēc savas iekšējās būtības un uzliktā pienākuma viņš bija audzinātājs. Cilvēks viņam bija visa mērķis. Ar savu personību viņš centās audzināt jaunatni, raksturojot to šādi: „*Jaunatnei ir elastīgs temperaments, tā uztver viegli, klausās viegli un grib, lai pret to attiecas ar mīlestību. Tai lielākoties ir labi, tīkami paradumi. Vispārīgi te svarīga ir laba saskarsme – ar cieņu un pieklājību.*”¹¹⁴

J. G. Herdera pedagoģiskajos rakstos *Schulreden*¹¹⁵ rodama īpaša pedagoģiskā doma, kas, pārbaudīta praksē un izteikta atziņās, ir kā apliecinājums apgaismības ideju ienākšanai 18. gadsimta 2. pusē un to attīstībai varam izsekot arī turpmākajā izglītības sistēmas attīstībā.

Viens no svarīgākajiem J. G. Herdera pedagoģiskajiem uzskatiem ir par skolu un audzināšanu. Sabiedrība nevar pastāvēt bez skolas, skola – bez skolēniem, skolēni – bez vecākiem, un tas ir viens veselums. Herders šo savienību raksturo šādi: „*Katrai humānai iestādei vai savienībai, lai kāda forma tai būtu, ir kopēja būtība. Svarīgi ir šādi momenti: kādēļ šī savienība pastāv, lieta, ar ko tā nodarbojas, mērķis, uz kuru tā*

¹¹²Sakrājis un pārtulkojis latviešu un citu tautu, arī lietuviešu un igauņu dziesmas, Herders vēlāk, 1778./79. gadā izdeva grāmatā ar nosaukumu *Volkslieder*, bet vēlāk to nosauca – „Tautas balsis” – *Stimmen der Völker*. Šajā grāmatā ievietoti arī divi apcerējumi par latviešu tautasdziesmām un mīklām, pat dažas rindas latviešu valodā, lai parādītu atskaņas. Herders pirmais sāk lietot terminu „tautas dziesma” (Anspaks, 2003, 57. lpp.).

¹¹³Citēts pēc: Lauziniece, V. *Johans Gotfrīds Herders latviešu tautas kultūras un pedagoģiskās domas vēsturē*. No: Laikmets un personība. Rakstu krājums. 9. Rīga: RaKa, 2000, 21. lpp. Raksta autore ir viena no pirmajām, kas rakstīja par Herderu, apskatot un analizējot viņa darbus pedagoģijā.

¹¹⁴Turpat, 21. lpp.

¹¹⁵Autores tulkojums no vācu valodas.

tiecas, iekšējo un ārējo interešu atkarība. Institūta kopīgā lieta ir dvēsele, visas pārējās institūcijas ir tikai kā ķermeņa daļas. Lai panāktu šāda institūta veselību un uzplaukumu, vispirms ir nepieciešams garīgais raksturs, ko sauc par integritāti. Integritāte ir kaut kas vesels, neskarts, visas detaļas ir veselā, pilnīgā stāvoklī. Šādā stāvoklī tas veselums bauda un izmanto visus savus spēkus. Mūsu daba, mūsu jaunatne uzplaukst integritātē, ja ķermenis un dvēsele dara savu. Lai institūtam būtu vesela slava, katram tā loceklim jāpārstāv sava līdzdalība”¹¹⁶; „Institūta kopīgā lieta ir dvēsele, visas pārējās institūcijas ir tikai kā ķermeņa daļas.”¹¹⁷

J. G. Herders redz skolas izaugsmi saistībā ar kultūras attīstību visā Eiropā kopumā: „Kāds raksturs varēja būt Eiropas jaunajai kultūrai, redzams no iepriekšējā; vienīgi tādu cilvēku kultūra, kādi viņi bija un gribēja būt, - kultūra caur darbīgumu, zinātnēm un mākslām. Kam tā nebija vajadzīga, kas to nicināja vai izmantoja visaptverošu veidošanu caur audzināšanu, likumiem un zemju konstitūciju – un kad par to varēs domāt? Tomēr cilvēku saprāts un pastiprinātā kopējā darbība turpina savu neapturamo gaitu, un uzskatāt to vienkārši par labu zīmi, kaut ar vislabākais neienākas pirms laika.”¹¹⁸

Bet, lai kultūra attīstītos, lai cilvēki varētu saprasties un kopā darboties, kā uzskata J. G. Herders, ir nepieciešama valoda, bez kuras nevar pastāvēt neviena tauta: „Valoda ir zinātnes instruments un tās sastāvdaļa; tas, kurš raksta par kādas valsts literatūru, nedrīkst atstāt bez ievērības arī tās valodu. Nepastāv tauta, kurai būtu lieli dzejnieki, bet nebūtu poētiska valoda, būtu labi prozaiķi, bet nebūtu elastīga valoda. Ja valoda mazattīstīta, tad dižgariem, kuri nākuši pasaulē, lai pārvarētu šķēršļus, nākas to pašiem izgudrot – jāsagrauj vecais un jārada jaunais; tie, kuri nedroši tam seko un mokās, nekad nevarēs parādīt: to esmu radījis es!”¹¹⁹

Kopīgais piētismā, humānismā, J. Husa un brāļu draudzes darbībā ir dzimtās valodas nozīmes, izglītības un audzināšanas nepieciešamības pamatojums.

Sabiedrības progress ir iespējams, pateicoties audzināšanai, ja katra jaunā paaudze apgūst iepriekšējās paaudzes pieredzi. Un, kā uzskatīja J. G. Herders, zinātni

¹¹⁶Herder, J.G. *Schulreden*. No: Herders Werke. Teil 12. Berlin – Leipzig – Stuttgart: Deutsches Verlagshaus Borgund Co, 1969, S. 168 – 169.

¹¹⁷Turpat, 169. lpp.

¹¹⁸Herders, J.G. *Darbu izlase*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 346. lpp.

¹¹⁹Turpat, 195. lpp.

var mācīt katrs skolotājs, kurš prot savu priekšmetu, bet audzināt nav lemts katram skolotājam, jo tad jāprot skolēnam palīdzēt, jāprot viņu uzklausīt un ar viņu sarunāties. Prasme audzināt – tā ir vesela māksla, ko nav tik viegli apgūt, šim darbam ir vajadzīgs arī talants. Audzināšanas problēmām Herders pievērša īpašu uzmanību, viņaprāt, mācību un audzināšanas darbam skolā jābūt cieši saistītiem procesiem, kuri attīstās un veidojas mijiedarbībā. K. Stavenhāgens raksturo Herderu kā pedagogu: „*Herders bija pirmais, kurš bērņā nesaskatīja pieaugušo, un viņa princips bija: katram vecumam savu, bet ne vairāk.*”¹²⁰

Par audzināšanu J. G. Herders rakstīja arī darbā „Iejas par cilvēces vēstures filozofiju”. Viņš uzskatīja, ka cilvēka audzināšana var norisināties tikai atdarināšanas un vingrināšanās ceļā, paraugam atveidojoties atspoguļojumā.

Paralēli skolotāja amatam J. G. Herders kopš 1767. gada darbojās par abu Rīgas priekšpilsētas baznīcu (Ģertrūdes un Jēzus) priesteri. Priestera slodze bija 6 sprediķi 14 dienās. Arī viņa sprediķi bija aizkustinājuši cilvēku sirdis garīguma un pievilcīgās valodas dēļ. J. G. Herders bija mācītājs, kurš savos sprediķos vispirms runāja par cilvēka dzīvi, par dažādiem posmiem cilvēka dzīvē, viņa likteni, par visu to, kas īsti aizkustina cilvēkus. Patiesībā runa ir par savdabīgu dvēseles atvēršanu, kur pēc tam tiek dēstīts mācītāja gars. Sava mācītāja sprediķotāja uzdevumu un vietu J. G. Herders motivēja ar iespējām veidot vārda iespaida loku - „*iesēt vārdu, kas varētu darīt laimīgas cilvēku dvēseles.*”¹²¹

Skola un audzināšana 18. gadsimtā bija ciešā saistībā ar baznīcu un reliģiju, un tās ietekme bija tik ļoti liela, ka sabiedrība nevēlējās un pat neuzdrošinājās neko iebilst un kaut ko mainīt, taču J. G. Herdera pārliecība bija, ka vēlmei apmeklēt baznīcu un klausīties sprediķi jānāk no dvēseles, no iekšējās sirds balss. J. G. Herders neuzspieda reliģiju, bet viņa sprediķos izteiktie uzskati, un domas bija aicinājums atnākt vēlreiz. Tas nozīmē, ka J. G. Herders arī baznīcā, lasot sprediķi, varēja aizraut cilvēkus ar savām runām un uzskatiem, un tādēļ arī viņu dēvēja par jaunā laika filozofu. Viņš aicināja ar jaunām idejām un vēsmām mainīt pasauli un mainīties pašiem.

¹²⁰Stavenhagen, K. *Abhandlungen des Herder Instituts zu Riga*. 1. Bd., Nr. 1, S. 18.

¹²¹Vecozols, J. *Herders un latvieši*. No: Vecozols, J. Atspīdes. Literāras apceres. Rīga, 1944, 1. un 139. lpp.

Vēl svarīgs virziens J. G. Herdera darbībā ir estētiskā termina „*tautiskums*” ieviešana. Šo jēdzienu saista ar audzināšanas darbu, jo uzskata, ka folklorā ir tas audzināšanas līdzeklis, ar kuras palīdzību var nepiespiesti iemācīt jaunajai paaudzei būt savas tautas, savas zemes un savas nācijas patriotiem. J. G. Herders, uzsverot katras tautas kultūras nozīmi, ir teicis: „*Tautas kultūra ir tās eksistences zieds, ar ko tā atklājas patīkama, taču viegli ievainojama.*”¹²² J. G. Herdera pedagoģiskajā darbībā bija mācību saturs un apguve. Rīgas Domskolā viņš ieviesa vairākus priekšmetus, kuri bija nepieciešami elitārajās skolās, popularizēja uzskatu, ka skolotājam jābūt ne tikai talantīgam sava priekšmeta zinātājam, bet arī talantīgam audzinātājam, ka mācību darbam jābūt mijiedarbībā ar audzināšanas darbu. Šeit rodams principa „*audzinošās mācības*” aizsākums. J. G. Herders uzsvēra, ka nedrīkst uzspiest kādu zinātni, bet jārada interese mācīties, ka nedrīkst skolēnus sodīt par nepadarītu darbu vai sliktu uzvedību, bet jāskaidro iemesli, kāpēc tas tā ir noticis. Viņš pats izveidoja savus mācīšanas postulātus: mācīt, lai tas sagādātu prieku kā skolotājam, tā arī skolēnam; mācīt, lai aizrautu skolēnus; mācīt, lai būtu vēlēšanās apgūt jaunas un jaunas zinātnes; mācīt tikai to, kas paredzēts atbilstīgajam vecuma posmam; mācīt priekšmetus teorētiski un praktiski un mācīt, lai skolēns redzētu zināšanu praktiskā pielietojuma nozīmi.

J. G. Herders uzskatīja, ka skolā jā mācā svešvalodas, matemātika, dabaszinātnes, viņa galvenie centieni bija katra priekšmeta mērķtiecīgs ieguldījums personības veidošanā, vispārējā garīgā apvāršņa nemitīga pilnveidošana, teorijas un prakses vienotība un mijiedarbība. J. G. Herders īpaši rūpējās par mācību estētisko pusi, uzsverot, ka skolā jāvalda grācijai: „*Jo vienīgi tur, kur daile apvienojas ar gudrību, pedagogs būs sasniedzis savu mērķi*”¹²³; „*Sausa ontoloģija, kosmoloģija, psiholoģija, teoloģija, loģika, ētika, politika, dabas mācība utt. nepatīk nevienam. Bet, ja visu šo zinātņu patiesību padara dzīvu, ja apgaismo to izcelsmi, sakarības, lietderību, lietošanu, pietuvina tās dvēselei, par kādām skaistām zinātnēm tās visas var kļūt.*”¹²⁴ Vācu teologs un filozofs J. G. Herders uzsvēra vingrināšanos kā iegūto zināšanu atkārtošanas un nostiprināšanas līdzekli: „*Visa cilvēka audzināšana var norisināties tikai atdarināšanas un vingrināšanās ceļā, paraugam atveidojoties atspoguļojumā, - vai mēs to varētu*

¹²²Herders, J.G. *Darbu izlase*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 311. lpp.

¹²³Turpat, 13. lpp.

¹²⁴Turpat, 14. lpp.

*nosaukt kaut kā labāk nekā pēctecība? Taču cilvēkam, kurš cenšas atdarināt savu paraugu, nepieciešami spēki, ar kuru palīdzību viņš uztver un līdzīgi uzturam pārveido savai dabai atbilstošā formā visu, ko viņam sniedz apkārtējā pasaule*¹²⁵; „*Vingrināšanās ir visa pilnīguma paraugs, mācīšanās vien kļūtu lielākoties nelietderīga*”¹²⁶; „*Kurš pavasarī nesēj, tas rudenī nevāc ražu; kurš jaunībā necenšas un nemēģina, necīnās ar zinātnēm, valodām, grūtībām un šķēršļiem un visus neuzvar, tie netiek vēlāk kronēti un atpūtas gados tiek nievāti.*”¹²⁷

J. G. Herders uzskata, ka viss ir atkarīgs no izvēles, metodes un mācīšanas veida. Ja skolotājs to, ko stāsta, padara interesantu, attēlo, pietuvina sapratnei un sirdij, tad viņš līdz ar to nodarbina skolēna garīgo spēku. Kā uzskata J. G. Herders, patiesība, skaistums un tikumība ir cilvēcisko zināšanu trīs grācības, trīs nedalāmas lietas. Uzsverot to visu, E. Overlahs rakstīja: „*Herdera izglītības ideāls ir attiecināms jēdzienam „humanitāte”, jo visi lielie un labie cilvēki, izgudrotāji, filozofi, dzejnieki, mākslinieki, katrs cēls cilvēks savos labākajos nodomos, savu bērnu audzināšanā, savu pienākumu novērošanā, ar piemēru, vērtībām, institūtu un mācību, ar visiem saviem centieniem cenšas strādāt cilvēces labā.*”¹²⁸

Visnozīmīgākais J. G. Herdera pedagoģiskajos uzskatos ir skolotājs un viņa tēla veidošana. Kā uzsvēris Herders, sabiedrībai jāvirzās uz savu augstāko attīstības pakāpi, humānismu¹²⁹, jo tas izpaužas cilvēka cildenumā, intelektā un brīvībā. Viņš akcentē, ka humānisms atbilst cilvēka dabiskajam stāvoklim. J. G. Herders izceļ skolotāja lomu jaunās paaudzes mācīšanas un audzināšanas procesā un norāda, ka teorētiskās zināšanas jāapvieno ar praktisku to pielietojumu, kā arī uzsver skolotāja prasmi un talantu, un viņa cilvēciskās īpašības.

Savos rakstos J. G. Herders īpaši pievērsies skolotājam un izvirzījis prasības viņa ārējam tēlam un personības iezīmēm. Skolotāja darbā Rīgas Domskolā viņš guva pārliedību arī par to, ka ikvienai zinātnei jābūt ne tikai saturiski bagātai, bet arī tādai, lai tā izraisītu interesi, atvērtu cilvēku sirdis un dvēseles, ne tikai prātu. J. G. Herders

¹²⁵Herders, J.G. *Darbu izlase*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 200. lpp.

¹²⁶Herder, J.G. *Schulreden*. No: Herders Werke. Teil 12. Berlin – Leipzig – Stuttgart: Deutsches Verlagshaus Borgund Co, 1969, S. 59.

¹²⁷Turpat, 59. lpp.

¹²⁸Overlach, E. *Herder als Pädagoge*. Rīga, 1854, S. 14.

¹²⁹Herders, J.G. *Darbu izlase*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 195. lpp.

uzskatīja, ka pedagogam jābūt burvim, kas prot piesaistīt audzēkņu uzmanību un radīt vēlēšanos apgūt šīs zinātnes.

Pēc J. G. Herdera domām, skola un skolotājs ir sabiedrības spogulis. Skolotājs ir ne tikai sava priekšmeta zinātājs, viņš pārstāv labāko sabiedrības daļu. Skolotājam ir jābūt autoritātei savu skolēnu acīs, jo tikai tad viņš, pēc Herdera domām, būs patiešām īsts skolotājs: „*Skolotājam, kuram nav autoritātes savā klasē, kaut arī viņam piederētu visu deviņu mūžu zinātnes, tās viņam maz līdzēs, daudz mazāk nekā varbūt mērenākas zināšanas kādam citam skolotājam, kuram ir stingra daba un stabila gaita, kurš māca labo, veido uzskatus, audzina ieradumus, kurš zināšanas ne vien izkaisa, bet liek iegaumēt.*”¹³⁰ Pirmais un svarīgākais uzdevums klasē ir uzmanība. Visus līdzekļus, kurus izvēlas skolotāji un skolēni, ir nepieciešams izmantot, lai noturētu uzmanību visu stundu. Skolotājam ar savu darbu ir jāpanāk, „*ka viņā klausās un saprot stāstīto.*”¹³¹

J. G. Herders uzskatīja, ka ļoti svarīgi pedagoga darbā ir atrast kontaktu ar saviem skolēniem. Ņemot par pamatu savu pieredzi, Viņš norāda, ka skolotājam noteikti jārada skolēnos interese par zināšanu apguvi, bet ne ar piespiedu metodēm, ne ar sodu, ne ar sausām runām, bet gan ar pievilcību un šarmu. Skolēni uzticēsies un pakļausies tikai laipnam skolotājam: „*Ja tu ar šarmu vēlies būt skolotājs, tad esi tāds kā jaunatne, tāda kāda ir nevainība, kā tēvs pilns jūtu, brīvs kā patiesība un patriotiski uzticīgs*”¹³²; „*Aplūkojiet skolotāju viņa saskarsmē. Viņš ienāk plaukstošu jaunekļu lokā. Viņi ir tajā vecumā, kad attīstās spējas pirmoreiz izjust zinātņu pievilcību; jaunatne ir it kā to gadu rītausmā, kad visu pievilcīgo izjūt divkārši un grib izjust tikai pievilcīgo. Nosēdiniet nu viņu vidū vienu „spaidu vīru”, jaunatnei viņa sabiedrība šķitīs kā jūgs vai nasta. Viņi nesaskatīs pievilcību ne skolotājā, ne zinātnēs.*”¹³³

Pēc viņa domām, skolotāja tēlu (grācija) veido pievilcīgas mācību metodes, skolotāja rakstura un paradumu kopums, ar kuriem var aizraut savu skolēnu sirdis, tikumu un dzīves principus: „*Grācija? Kāds neparasts izteiciens! Sauciet to par pievilcību, pieklājību, daiļumu, piemīlīgumu, ērtību, jaukumu – tās visas ir tikai sastāvdaļas, pakāpes un grācijas raksturi, bet neviens vārds atsevišķi neizsmēļ tās*

¹³⁰Herder, J.G. *Schulreden*. No: Herders Werke. Teil 12. Berlin – Leipzig – Stuttgart: Deutsches Verlagshaus Borgund Co, 1969, S. 33.

¹³¹Turpat, 61. lpp.

¹³²Turpat, 39. lpp.

¹³³Turpat, 35. lpp.

jēdzienu pilnībā.”¹³⁴ Herders norāda: „*Es vēlos tikai minēt pāris iemeslu, kādēļ skolotāji tik reti ir apveltīti ar grāciju: ja nav cita stimula un algu uzskata par skolasputekļiem, tad, lai likteni padarītu par panesamu, viņam ir jāiekļaujas skolas ielokā, viņš kļūst par amatniecisko monarhu savā klasē, par ekonomistu savās mājās, viņa paša sfēra uzspiež viņam šo sistēmu, kurai uzmanības centrā ir nožēlojams princips: pasaule dzīvo, kā grib, es daru aizvien savu.*”¹³⁵

J. G. Herders uzskatīja, ka skolotājam jābūt talantam savas zināšanas nodot skolēniem: „*Es nevaru iedomāties, ka visi šie uzdevumi, kuri piesaista mūsu uzmanību skolotāja pasniegtajai mācību stundai, nevar brīvprātīgi tikt pildīti arī turpmāk. Dzejnieki, piemēram, rada jaunus dzejniekus, sludinātāji jaunus sludinātājus, filozofi jaunus filozofus, ja tajā visā būtu vieta jauniešu talantam.*”¹³⁶

Svarīgi uzsvērt, ka Rīgā brāļu draudze neuzsāka savu darbību, jo, pirmkārt, apgaismības idejas, izceļot cilvēka spējas domāt, spriest un izteikt savu viedokli, neparedzēja tik lielu reliģijas ietekmi uz cilvēka dzīvi, otrkārt, Rīgā dzīvoja baltvācieši, nevis latvieši, un, treškārt, pilsētas iedzīvotājiem bija augstāks vispārējais izglītības līmenis. Izglītības jomā var atrast paralēles brāļu draudzes darbībā un apgaismības idejās, izvirzot jaunus uzdevumus izglītībai un audzināšanai, norādot arī uz to, ka ikvienai tautai jāattīstās Eiropas kontekstā.

Ja Vidzemē ar skolu atvēršanu un latviešu zemnieku bērnu mācīšanu kavējās, tad Rīgas pilsētas vāciskā pārvalde nekavēja latviešu skolu pastāvēšanu – drīzāk to vēl veicināja¹³⁷, bet ar tādu nosacījumu, ka latviešu elementārskolās vēlams bērnus mācīt galvenokārt vācu valodā, jo kāds latviešu skolotājs uzskatīja, ka „*nevācu bērniem vispirms jāapgūst vācu valoda, tikai pēc tam latviešu.*”¹³⁸ Turpretī J. G. Herderam un brāļu draudzei bija pilnīgi pretējs viedoklis, jo, neapgūstot dzimto valodu, būs grūti

¹³⁴Herder, J.G. *Schulreden*. No: Herders Werke. Teil 12. Berlin – Leipzig – Stuttgart: Deutsches Verlagshaus Borgund Co, 1969, S 35.

¹³⁵Turpat, 34. lpp.

¹³⁶Turpat, 64. lpp.

¹³⁷Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture. 1700 – 1800*. Rīga: Jumava, pēc 1975. gada izdevuma Daugava, 165. lpp.

¹³⁸Citēts pēc: Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture. 1700 – 1800*. Rīga: Jumava, pēc 1975. gada izdevuma Daugava, 165. lpp.

iemācīties svešvalodas. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc brāļu draudze neuzsāka savu darbību Rīgā, jo tur valdīja progresīvāki uzskati.

Skolas ikdienas darbā svarīga ir disciplīna kā līdzeklis mācību un audzināšanas darbā. J. G. Herders akcentēja skolotāja spējas un uzdevumu ne tikai pasniegt kādu zinātni, bet mācīt, ieaudzinot skolēnos labus tikumus, attīstot viņos pareizus ieradumus turpmākai dzīvei. Tādēļ ikvienā skolā ir jāvalda noteiktai disciplīnai un kārtībai, jo tikai tā tiek izaudzināti sabiedrībai un valstij noderīgi pilsoņi.

J. G. Herders uzskatīja, ka skola nedrīkst būt bez disciplīnas, citādi tā nav skola – kopums nevar pastāvēt bez stingras kārtības, jo disciplīna un kārtība, tikumība un vienkāršība izdaiļo katru cilvēku un vispirms jaunieci. Kārtība un centība klasēs, uzmanība pret savu skolotāju un mierīga paklausība ir svarīgākie priekšnoteikumi, bez kuriem skola nevar būt skola. J. G. Herders savā darbā uzsver piecas galvenās vadlīnijas, kas būtu jāievēro:

- skolas disciplīna ir mērķtiecīgs audzināšanas līdzeklis;
- skolotājs bez autoritātes, disciplīnas un stingrības savās klasēs nevar iemācīt nevienu zinātni;
- skolā jābūt disciplīnai, lai veidotu stingru kārtību mācību un audzināšanas darbā;
- jaunatne jāizglīto, jo skolas paradumi seko līdzī tālāk arī akadēmijā, mājās, amatos;
- disciplīna māca jaunieci cienīt sevi un skolotājus.

Audzināšana J. G. Herderam joprojām bija viens no cildenākajiem darbiem, jo tā veicināja personības un cilvēka gara pilnveidošanu. Viņa pūliņi jaunās skolas radīšanai bija virzīti uz to, lai psiholoģiski pārdomātā secībā pavērtu ceļu jaunai dzīvei un veidotu tai atbilstīgu cilvēku. Par vienu no apgaismības dominantēm viņš paredzēja Vidzemes universitātes izveidi.

Izcilā vācu apgaismotāja, domātāja un humānista J. G. Herdera filozofiskais, kultūrvēsturiskais, literārais un pedagoģiskais ieguldījums ir pazīstams daudzām pasaules tautām. Viņa idejas iespaidojušas izcilus tālaika kultūras darbiniekus. Savu darbu nozīmīguma un humānisma dēļ J. G. Herders ir ieņēmis nozīmīgu vietu vācu klasiķu izcilajā plejādē. Viņa darbi sekmējuši arī Baltijas tautu, īpaši latviešu tautas, kultūras attīstību. Cilvēki, pastaigājoties pa Vecrīgu, var aplūkot viņa pieminekli, kurā lasāmi vārdi: „Licht, Leben, Liebe” – gaisma, dzīvība, mīlestība.

Herdera laika Rīga ievērojamo humānistu un apgaismotāju uzskatīja par savējo. 1864. gadā E. Hafners, atklājot Herdera pieminekli, sacīja: „Viņš bija mūsējais, piederēja pie mums ar visu savu gara bagātību un viņa gara spēku, zinātniskumu un neparasto dvēseles cēlumu, mēs lepojamies ar to, ka drīkstam viņu saukt par Rīgas pilsoni.”¹³⁹ Visprecīzāk Herderu kā personību un viņa dzīves darbību raksturojis

G. Merķelis: „Viņš bija apveltīts ar lieliskajām dotībām, kuras ļauj talantam izpausties gandrīz jebkurā jomā. Lai arī kādu nozari viņš garāmejojot izvēlējās – viņš izdarīja tajā svarīgus atklājumus, to paplašināja, uzlaboja, pārveidoja, reizē saskatot arī tās robežas. Viņš apskatīja cilvēci tāpat kā zinātnes no putna lidojuma, viņš atklāja to savstarpējās attiecības, kuras citi tik tikko nojauta, viņš izzināja ceļu, pa kuru cilvēce gāja, un saskatīja tā ceļa tālumu, pa kuru cilvēcei vēl nāksies iet.”¹⁴⁰

J. G. Herdera mantojums ir Latvijas pedagoģijas vēstures sastāvdaļa, jo viņa atziņas bagātina skolas pedagoģiju ar mācību un audzināšanas teorijām. J. G. Herdera izglītības ideāls ir attiecināms jēdzienam *humanitāte*, kas nav zaudējusi savu nozīmi arī mūsdienu Eiropā.

Iepriekš minēto autoru uzskati rodami arī brāļu draudzes darbībā Vidzemē, kas analizēti nākamajās nodaļās.

Pirmie Hernhūtes brāļu draudzes pārstāvji Vidzemē ieradās 1729. gadā Kristiāna Dāvida vadībā, un desmit gadus vēlāk, 1739. gadā, brāļu draudzes darbība vainagojās ar iespaidīgu sākušos reliģisko atmodu latviešu vidū.¹⁴¹ Vēsturnieks

G. Straube savos pētījumos ir vispusīgi izklāstījis brāļu draudzes vēsturisko skatījumu, aprakstot tās ziedu laikus no 1739. gada līdz 1742. gadam, kad Vidzemē organizējās četras pēc nacionālās piederības principa veidotās latviešu organizācijas – brāļu draudzes kopas (saiešanas) Valmierā, Straupē, Liepā un Mārsnēnos, un tās bija neformālas zemnieku sabiedriskās organizācijas bez jebkāda juridiska statusa attiecībās ar valsti.¹⁴² Tam sekoja aizlieguma un vajāšanas laiks, ko pētījis arī G. Fīlips, jo 1743. gadā Krievijas ķeizariene Elizabete I parakstīja aizliegumu Hernhūtes brāļu draudzes

¹³⁹Millere, Z. *Herders atkal Rīgā*. No: Millere, Z. Padomju Students, Nr. 12, 1986, 11. lpp.

¹⁴⁰Citēts pēc: *Ideju vēsture Latvijā. J.G. Herders – vācu domātājs un filozofs*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 194. lpp.

¹⁴¹Straube, G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*. Rīga: N.I.M.S., 2000, 109. lpp.

¹⁴²Turpat, 110. lpp.

darbībai Krievijas teritorijā, tad aizsākās „klusais gājieni”¹⁴³, kas ilga līdz 1770. gadam. „Klusā gājiena” laikā brāļu draudzes pārstāvji strādāja par mājskolotājiem, izplatot kustības idejas par jaunās paaudzes izglītošanas nepieciešamību, ģimenes lomu bērna attīstībā, kā arī reliģijas nozīmi cilvēka iekšējās pasaules veidošanā.

Par otrajiem ziedu laikiem jau L. Adamovičs min 19. gadsimta sākumu, kad ķeizars Aleksandrs I pēc sava Hernhūtes apmeklējuma piešķīra Hernhūtes brāļiem Baltijā īpašas privilēģijas: 1818. gadā Vidzemē draudzēs bija 9797 brāļi un māsas.¹⁴⁴ Hernhūtiešu kustībai aktuāls ir jautājums par jauniešu izglītīšanu, audzināšanu un garīgo pilnveidošanos, raksta G. Straube¹⁴⁵, un to apliecina šis pētījums.

Jāpiekrīt teologa G. Ceipes uzskatam par brāļu draudzes darbības nozīmi reliģijas atmodā Vidzemē, uzskatot, ka „*Hernhūtes laju kristietība bija mazāk ieinteresēta teoloģijas zinātnes jautājumos, bet vairāk praktiskā Kristus norādījumu īstenošanā un sirsnīgā tuvākmīlestības sadraudzībā, ļoti svarīgas bija cilvēku savstarpējās attiecības, kā arī veicināja pozitīvu attieksmi pret Dievu, sabiedrību un dabu.*”¹⁴⁶

Brāļu draudzes kustības galvenā ideja – pievērst latviešu zemniekus reliģijai, kas savukārt pedagoģijā deva iespēju izmantot jaunas mācību metodes un pilnveidot saturu, izvēlēties uzskatāmus līdzekļus un sagatavot pirmos latviešu skolotājus. Tā rezultātā brāļu draudze panāca latviešu tautas patiesu kristianizāciju, veicināja izglītības iespējas un deva impulsu latviešu pašapziņas veidošanās procesam.

¹⁴³Turpat, 111. lpp.

¹⁴⁴Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos*. Rīga: 1932, 75. – 79. lpp.

¹⁴⁵Straube, G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*. Rīga: N.I.M.S. 2000, 189. lpp.

¹⁴⁶Ceipe, G. *Hernhūtiešu brāļu draudzes vieta latviešu vēsturē un mūsdienās. Tradīcija*. No: Teoloģijas teorija un prakse. 1. daļa. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 288. – 300. lpp.

Secinājumi

1. Piētisma pamatlicēju – teologu un pedagogu (F. J. Špēners, J. A. Komenskis, A. H. Franke) – darbu analīze atklāj piētismā svarīgas pedagoģijas idejas: bērnu audzināšana dievbijībā, par paraugu minot vecākus un ģimeni, uzsverot morāles normu ievērošanu un tikumiskās audzināšanas veicināšanu; atziņa, ka dzīves pamatu veido mīlestība pret Dievu un personiskais pārdzīvojums; jaunas audzināšanas sistēmas veidošana, kurā galvenā vērība pievērsta pozitīvām emocijām un gribas attīstībai, kā arī izglītības nozīmei personības veidošanās procesā.
2. Piētisma teorētisko pamatu izpratnei svarīgi F. J. Špēnera uzskati: reliģija kā dzīves papildījums, apkārtējās pasaules izzināšana, ģimenes loma bērnu audzināšanā, bet pedagoģiskajā praksē tos īstenoja teologs, uzņēmējs un pedagogs A. H. Franke.
3. Pedagoģiskās domas attīstībā 17. gadsimtā liela nozīme ir brāļu draudzes bīskapa un pedagoga J. A. Komenska uzskatiem: humānisms un dabatbilstības principa izvirzīšana, ko brāļu draudze īstenoja arī Vidzemē; prasība, ka ikvienam cilvēkam jāsaņem izglītība un audzināšana (lai tuvotos harmoniski attīstītai personībai, audzināšanai jāietver izglītība (zināšanas, mākslas, valodas, tikumība un dievbijība); izglītība – visas audzināšanas pamats, cilvēks jāizglīto tik, cik viņš ir spējīgs, vispirms nodrošinot vispārējo izglītību, tad profesionālo; pilnvērtīgai cilvēka audzināšanai nepieciešamas „universālas mācību grāmatas, universālas skolas, universāli skolotāji un universāla vienveidīga valoda”.
- J. A. Komenska uzskatu centrā cilvēks; dievbijība, kas veicina pozitīvu rakstura īpašību ieaudzināšanu un izglītība kā personības attīstību veicinošs faktors.
4. Piētisma ideju praktiskā īstenošana saskatāma A. H. Frankes pedagoģiskajā darbībā: viņš mudina ticību apliecināt ikdienā, darbībā, nevis teorijā un dogmatikā; uzsver piētisma demokrātisko raksturu, jo tas sagrauj tradicionālo sociālo struktūru hierarhiju; norāda, ka veiksmīgai bērnu izglītošanai vajadzīgas mācību grāmatas un citi mācību līdzekļi;

akcentē ģimenes lomā un abu vecāku reliģijas pieredzes pārmantošanas pozitīvo nozīmi indivīda personības izaugsmē. 17. gadsimta beigās liela uzmanība tika veltīta reliģiskajai audzināšanai un piētisma ideju īstenošanai, bet 18. gadsimts, kuru dēvē par apgaismības laikmetu, nāca ar jaunu izpratni (ne uzspiesta reliģija, bet izprasta) par reliģiju, audzināšanu un izglītību.

5. **Pedagoģiskās domas attīstībā Vidzemē 18. gadsimtā var saskatīt F. J. Špēnera, J. A. Komenska un A. H. Frankes ideju iemiesojumu brāļu draudzes darbībā, kas veicināja pakāpenisku uzskatu veidošanos par izglītību kā svarīgāko garīgās attīstības elementu, kas mūsdienu pedagoģijā ietver sevī „subjekts – subjekts” pozīciju un mācīšanas – mācīšanās procesu. No audzināšanas viedokļa hernhūtismā atzīmējamas idejas par audzināšanu ģimenē, izturēšanos pret bērnu kā pret vērtību, no vienas puses, un vecāku paraugus, no otras puses.**
6. **Apgaismības laikmeta raksturīgākās idejas pedagoģiskās domas attīstībā Latvijas teritorijā realizējis J. G. Herders, uzsverot, ka skolai jāattīstās līdz ar laiku, skolēniem jābūt aktīviem mācīšanās procesā un skolotājs skolas vidē ir paraugs saviem skolēniem. Šīs iezīmes raksturīgas arī Vidzemes brāļu draudzei, kuras darbība analizēta šajā pētījumā.**

2. KULTŪRVĒSTURISKĀ SITUĀCIJA VIDZEMĒ PIRMS BRĀĻU DRAUDZES DARBĪBAS

Raksturojot kultūrvēsturisko situāciju Vidzemē, jāmin politiskās norises, kas nenoliedzami ietekmēja visas dzīves sfēras. 18. gadsimta sākumā, no vienas puses, bija zviedru laiku noriets, no otras puses, Krievijas impērijas valdīšanas sākums.

1721. gadā tika parakstīts Nīstades miera līgums, kurā Zviedrija atteicās no Baltijas provincēm un Vidzemē ietilpa arī Dienvidigaunija, t. s. igauņu Vidzeme. Latgali pievienoja Krievijai pēc Polijas pirmās sadalīšanas 1772. gadā, Kurzeme un Latgale palika Polijas lēņa hercogiste līdz 1795. gadam. 18. gadsimta sākumā pastāvēja personālūnija ar Piltenes apgabalu, bet kopš 1717. gada šī apgabala pārvalde tika pakļauta tieši Polijas karalim un darbojās neatkarīgi no hercogistes administrācijas.¹⁴⁷ 1795. gadā Krievijai pievienoja kā hercogisti, tā Piltenes apgabalu.

Kultūrvēsturisko situāciju 18. gadsimtā¹⁴⁸ Eiropā noteica vairāki faktori: pirmkārt, politiskās norises pēc Lielā Ziemeļu kara (1700 – 1721), otrkārt, garīga rakstura procesi Eiropā, jo pēc kara izraisīto slimību un bada rezultātā latviešu zemnieku skaits samazinājās gandrīz par divām trešdaļām. Bez šaubām, visvairāk cieta zemnieki, bet arī muižniecības rindas kļuva krietni retākas. Smagus zaudējumus piedzīvoja luteriskā baznīca, jo tās daļēji vai pilnībā bija iznīcinātas, un 18. gadsimta sākumā trešā daļa baznīcu nebija atjaunotas: „*Pēc tiem kara un mēra laikiem bij tā mācības būsana vēl slikta; Jo tā zeme bij no mācītājiem tukša palikusi, dažam baznīcas kungam, kas vēl bija pārpalicis, bij trīs jeb četras draudzes jākopj, tāpat arī skolmeistaru nebija, un tiem ļaudīm bij tik daudz darbu, ka viņiem maz laika pēc*

¹⁴⁷ Pēc Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture. 1710 – 1800*. Rīga: Jumava, 1975, 18. lpp.

¹⁴⁸ Promocijas darbs neparedz raksturot vēsturiski 18. gadsimtu, bet tas sniedz ieskatu tik daudz, lai varētu izprast brāļu draudzes kustības panākumus Vidzemē, bet ne citos Latvijas reģionos. Latvijas teritorija bija pakļauta dažādām varām un „krievu laiku” sākums Vidzemē un Rīgā datējams ar 1710. gadu, Latgali pievienoja Krievijai pēc Polijas pirmās sadalīšanas 1772. gadā, bet Kurzeme un Latgale palika Polijas lēņa hercogiste līdz 1795. gadam (pēc Johansona A. *Latvijas kultūras vēsture. 1710 – 1800*. Rīga: Jumava, 1975, 18. lpp.). 18. gadsimtu dēvē par apgaismības gadsimtu, jo apgaismība nozīmē: cilvēkam būt pašam, patstāvīgam un brīvam; tas ir prāta laikmets; strauju isplatību gūst grāmatas un žurnāli, veidojas bibliotēkas; tas ir atbrīvošanās no reliģiskiem spaidiem un aizbildniecības (citēts pēc Šuvajeva, I. *Filosofija. Sarunas par filosofiju 2. Lekciju kurss*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000, 142. – 145. lpp.).

mācīšanas pārpalike, un to latviešu, kas prate lasīt, bij arī maz, viņi darbojās visu vairāk ar ēku būvēšanām, jaunas muižas, zemnieku rijas un citas vajadzīgas ēkas uztaisīdami.”¹⁴⁹ Luteriskā baznīca bija zaudējusi aptuveni 80% mācītāju un daudzas draudzes stāvēja tukšas vairāk nekā 10 gadus¹⁵⁰. Zīmīgs ir literatūrzinātnieka un rakstnieka A. Birkerta raksturojums: „Nevien muižas, mājas, baznīcas lielā vairumā gulēja pīšļos, bet arī zemnieku mājas un skolas. No šiem pīšļiem nu vajadzēja pacelties atkal latvju tautai un veidot savu dzīvi. Tas atkarīgs ne no viņas pašas, bet no ekonomiski, sociāli un politiski spēcīgās šķiras, lielgruntniekiem, muižniecības, kura no krievu valdības bija izdabūjusi sevišķi labas privilēģijas, protams – uz mūsu tautas rēķina, jo vienīgais ienākuma avots taču bija un palika latviešu zemnieka darbaspēks.”¹⁵¹ Šādā situācijā, ņemot vērā Vidzemes draudžu plašās teritorijas, kara izpostīto zemes infrastruktūru un mācītāju trūkumu, protams, par izglītību un audzināšanu nevarēja pat domāt, jo tūkstošiem māju bija nodedzinātas, saimniecības izpostītas, zemnieki gadiem mitinājās zemnīcās un uz dzīvi palikušo latviešu pleciem gulās saimnieciskās dzīves atjaunošana. Līdz ar to latvieši bija piesaistīti vācu muižnieku īpašumiem, viņi bija muižas manta, un juridiski un praktiski pastāvēja verdzība, jo „latviešu zemnieku ikdienu raksturoja zema tikumība – dzeršana, zagšana un izlaidība.”¹⁵² Raksturojot Latvijas teritorijas novadus 18. gadsimtā, tos nevar skatīt kā vienotu kompleksu¹⁵³, jo kristīgā baznīca pastāvēja jau vairāk nekā 500 gadu, bet kristīgo ticību latviešu zemnieki uzskatīja par kungu (vācu muižnieku) ticību.

Analizējot kultūrvēsturisko situāciju Vidzemē un pārējā Latvijas teritorijā 18. gadsimtā, būtu jāraksturo latvietis, kurš sevi sauca par zemnieku un apstrādāja vācu muižnieku zemes¹⁵⁴, bet vācu muižnieki jeb vācbaltieši (dzimuši Latvijā vai Igaunijā vācu ģimenē) piederēja privilēģētajai sabiedrības daļai. Raksturojot Latvijas reģionus, vispirms jāmin Vidzeme, jo promocijas darbā galvenokārt apskatīta Vidzemes brāļu

¹⁴⁹Blaufūss, F. B. *Stāsti no tās vecās un jaunās būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753. gadā*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015, 233. lpp.

¹⁵⁰Adamovičs, L. *Dzimtenes baznīcas vēsture*. Deimolda: Pētera Mantinieka apgāds un Edgara Ķiploka apgāds, 1947, 44. lpp.

¹⁵¹Birkerts, A. *Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās*. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotava, 1927, 9. sējums, 123. lpp.

¹⁵²Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolis]: Sējējs, 1963, 496. – 497. lpp.

¹⁵³Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture. 1710 – 1800*. Rīga: Jumava, 1975, 18. lpp.

¹⁵⁴Pēc Krēslīņš, J. *Ceļi un neceļi. I. sējums*. Rīga: Valters un Rapa, 2004, 367. – 379. lpp.

draudzes kustības darbība un tās pedagoģiskais mantojums. Vidzemnieki bija vairāk izglītoti, un te bija jūtama zināma Rietumeiropas apgaismības uzskatu ietekme. Augstākās sabiedrības pārstāvji bija iepazinušies ar Rīgas liceja konrektora Johana G. Arnta 1754. gadā izdoto brošūru „Gedanken über den Anfang der schönen Wissenschaften” (*Domas par skaisto zinātņu sākumu*), kurā rodamas liecības par garīgo kultūru – izglītību, zinātņi, literatūru, mūziku utt.¹⁵⁵ Vairāku apstākļu sakrītība deva iespēju darboties brāļu draudzei un laika gaitā gūt panākumus ne tikai kā reliģiskai kustībai, bet dodot nozīmīgu ieguldījumu arī izglītībā.

Spilgtu raksturojumu par latviešu tautas grūto un nabadzīgo ikdienu sniedzis Garlībs Helvigs Merķelis (*Garlieb Helwig Merkel*, 1769 – 1850) darbā „Latvieši”, kurā viņš apraksta pieaugušo un bērnu izskatu, „*skrandainos kamzoļos ģērbti, bērni kā vasaru, tā ziemu tais pašos kreklos ģērbti, visi basām kājām.*”¹⁵⁶ Lielākā daļa augstākās sabiedrības pārstāvju nepieļāva domu, ka situācija varētu mainīties, jo arī G. Merķelis citātā tikai secina, ka latviešu zemnieks ir muižnieka kalps, uzsverot, ka „*latvieši ir šīs zemes bagātība un spēks, no kuru darba kā muižniecība, tā garīdzniecība dzīvo pārpilnībā, bet latviešu zemnieks ir un paliek zemnieks, vācu kunga kalps.*”¹⁵⁷

G. Merķelis aicināja latviešus iemācīties lasīt un rakstīt, mainīt savu ikdienas dzīvi, bet vāciešiem nebija izdevīgi, lai latvietis kļūtu gudrāks, un tāpēc meklēja dažādus iemeslus, lai to aizkavētu. Bet šī zemīte bija latviešu zeme un viņi to mīlēja, jo Dieva spilgtā iejaukšanās vēstures notikumos ir pirmsiesību skaidrs un dievišķs apstiprinājums, kas ikvienai valstij ir vajadzīgs.¹⁵⁸ Vēsturiski 18. gadsimts bija sākums latviešu tautas izglītības attīstībai, ko savukārt veicināja piētisma ideju ienākšana Vidzemē un brāļu draudzes darbība kā reliģiska un sabiedriska kustība, kas palīdzēja celt latviešu zemnieku pašapziņu un veidot izpratni par piederību savai tautai un zemei.

Brāļu draudzes darbības analīzē svarīgi raksturot apstākļus, kas noteica brāļu draudzes kustības veiksmīgo darbību tikai Vidzemē. Mūsdienās, ņemot vērā politiski ekonomisko situāciju un globalizāciju, ir svarīgi atcerēties savas tautas gadsimtu

¹⁵⁵Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture. 1710 – 1800*. Rīga: Jumava, 1975, 25. lpp.

¹⁵⁶Merķelis, G. *Latvieši. Sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās*. Rīga: LVI, 1953, 35.-36. lpp.

¹⁵⁷Turpat, 35. – 36. lpp.

¹⁵⁸Ceipe, G. *Dieva tautas dzimšana. Latvieši*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 13. – 14. lpp.

garumā uzkrātās vērtības, reliģijas izpratnes nozīmi un izglītības prioritāti sabiedrības attīstībā.

Viens no svarīgiem aspektiem ceļā uz izglītību bija mājmacība, tā bija populāra Vidzemē un Kurzemē. Vācu muižnieki atbalstīja mājmacību, tādējādi vilcinoties ar jaunu skolu dibināšanu. Mājmacību praktizēja hernhūtiski noskaņotie latvieši. Īpaša nozīme mājmacībai bija brāļu draudzes aizlieguma gados, jo Valmiermuižas skolotāju semināra audzēkņi praktizēja mājskolotāju darbu un bija arī dedzīgi brāļu draudzes kustības ideju aizstāvji.

Otrs svarīgs aspekts – mājskolotāju darbu Vidzemē atbalstīja tur dzīvojošie un piētiski noskaņotie vācu muižnieki un mācītāji, kuri uzņēma savās mājās mājskolotājus un mācītājus no Halles, piētisma centra, kuri jau 18. gadsimta sākumā sāka strādāt par mājskolotājiem un mācītājiem, piemēram, no 1713. gada līdz 1734. gadam Hallartu ģimenē Kristiāns Gotholds Neihauzens (*Christian Gotthold Neuhausen*, 1684 – 1734), kā arī Frīdrihs Bernhards Blaufūss (*Friedrich Bernhard Blaufuss*, 1697 – 1756) 1726. gadā, Tobiass Sprekelsens (*Tobias Spreckelsen*, 1697 - 1765), Umurgā 1736. gadā, Johans Kaspars Barlahs (*Johann Kaspar Barlach*, 1707 – 1766) un Johans Frīdrihs Zilmans (*Johann Friedrich Sielmann*), kā arī mājskolotāja un mācītāja amatu ieņēma Alberts Antons Fīrorts (*Albert Anton Vierorth*, 1697 – 1761).¹⁵⁹ Savukārt Rīgā izveidojās trešais piētisma centrs (pirmais – Hallē, otrais – Vidzemē), kur jau kopš 1712. gada darbojās latviešu Jāņa draudzē Halles audzēknis Kaspars Elverss (*Kaspar Elvers*) un 18. gadsimta divdesmito gadu beigās Kristiāns Haumans (*Christian Haumann*) kā Jēkaba baznīcas mācītājs.¹⁶⁰

Trešais aspekts – būtisku ieguldījumu brāļu draudzes darbības paplašināšanā ir devusi Valmieras mācītāju iesaistīšanās un viņu aktīvā līdzdarbība. Pirmkārt, jāmin mācītājs Justins fon Bruinings (*Justin von Bruining*)¹⁶¹, otrkārt, mācītājs J. K. Barlahs, kurš strādāja par privātskolotāju Valmiermuižā, bet 1737. gadā kļuva par diakonu.¹⁶² Vidzemē un Rīgā darbojās progresīvi domājoši mācītāji, jo viņiem bija lielāks vietējo vācu muižnieku atbalsts, kas savukārt veicināja brāļu draudzes darbību tieši Vidzemē.

¹⁵⁹Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos*. Rīga: 1932, 52. lpp.

¹⁶⁰Turpat, 52. lpp.

¹⁶¹Hollmann, F. *Die Volksschule in Livland*. No: Aus baltischer Geistesarbeit, Reden und Aufsätze. Rīga: 1909, S. 280.

¹⁶²Turpat, 280. lpp.

Mājskolotāju darbs un mācītāju pozitīvā attieksme pret piētisma iedejām, no vienas puses, un brāļu draudzes darbība, no otras puses, sekmēja izglītības attīstību un audzināšanu, jo bāļu draudzes kustībā iesaistījās latviešu zemnieku jaunieši, vispirms jaunekļi, vēlāk arī meitenes.¹⁶³

Ekonomiskā situācija pēc Lielā Ziemeļu kara latviešu zemniekiem nebija labvēlīga, jo krievu valdība bija devusi sevišķas privilēģijas vācu muižniekiem, protams – uz latviešu tautas rēķina, jo vienīgais ienākumu avots tai bija un palika latviešu zemnieka darbaspēks.¹⁶⁴

18. gadsimta sākums bija latviešu zemniekiem tumšākais¹⁶⁵ laiks mūsu vēsturē. Ja Eiropas tautas pārņēma apgaismības laikmeta idejas un tika izstrādāti pirmie cilvēktiesību pamatprincipi, tad Latvijas teritorijā vēl saglabājās dzimtbūšana. Lai situāciju nedaudz uzlabotu, 1765. gada 15. martā landtāgs pieņēma rezolūciju ar 14 pantiem¹⁶⁶, no kuriem svarīgākie bija: zemniekiem tika garantētas tiesības uz kustamo īpašumu, pēc visu nodokļu nomaksas; tika ierobežota mājas pārmācība, un zemnieki ieguva tiesības sūdzēties zemes tiesā par pārmērīgu apspiešanu.

18. gadsimta pirmajā pusē Vidzemes muižnieki izvirzīja savas privilēģijas, kas tika iesniegtas landtāgā 1739. gadā, šis dokuments plašāk zināms kā Rozena deklarācija. Daži piemēri: „*Kopš zemi iekarojis vācu bruņinieku ordenis, zemnieki atradušies līdz šim laikam „pilnā dzimtbūšanā”, un, būdami „pie zemes saistīti”, dzimtcilvēki no viena dzimtkunga pārgājuši pie cita „kā mantošanas ceļā, tā nododot un atsavinot vņus uz pirkšanas vai kāda cita līguma pamata; dzimtkungam ir tiesības uz zemnieka dzīvību un nāvi.*”¹⁶⁷

Nenoliedzami šāda situācija Vidzemē latviešu zemniekiem nedeva nekādas cerības uz nākotni, gluži pretēji, iedzina vēl lielākā postā un nabadzībā. Mūsdienu

¹⁶³Hollmann, F. *Die Volksschule in Livland*. No: Aus baltischer Geistesarbeit, Reden und Aufsätze. Rīga: 1909, S. 63.

¹⁶⁴Birkerts, A. *Kopotī raksti.- Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās.* – Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotava, 1927, 9. sējums. – 122. – 123. lpp.

¹⁶⁵Lazdiņš, J. *Baltijas zemnieku privāttiesības*. Rīga: Biznesa augstskola *Turība*, 2000, 52. lpp.

¹⁶⁶Švābe, A. *Latvijas agrārā reforma*. Rīga: Zemkopības ministrija, 1930, 125. lpp.

¹⁶⁷Vīgrabs, J. *Landrāta Rozena 1739. gada deklarācija par Vidzemes dzimtkungu tiesībām un zemnieku miesu un mantu*. Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis, 1937, 15. lpp.

skatījumā bija vajadzīgas pārmaiņas, citāda attieksme pret pasaulē notiekošajiem procesiem, bet, ja cilvēks nav izglītots, tad šos procesus nevar izprast un ietekmēt.

17. un 18. gadsimtā Vidzemes latvieši atšķirībā no Kurzemes un Latgales latviešiem nedzīvoja istabās, bet rijās, par to vēsturiskas liecības saglabājušās arī Brīvdabas muzeja eksponātos. Vācu izcelsmes filozofijas doktors Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze*, 1742 – 1823), kas pētījis arhīvus un vācis vēstures materiālus par mūsu dzimtenes senatni, rakstīja, ka „*parasti zemnieki mitinās piederībā vai salmiem klātā būdā bez skursteņa un loga, ar zemām durvīm, pa kurām var ieiet vienīgi pieliecies. Šajā līdz nosmakšanai ar dūmiem piepildītajā telpā uzturas mājas saimnieks un kalpi ar savām ģimenēm starp vistām, cūkām un suņiem.*”¹⁶⁸

Līdzīgi secinājumi par latviešu zemnieku bezcerīgo stāvokli Vidzemē

18. gadsimtā, uzsverot to, ka viņi nevarēs dzīvē neko sasniegt, kā pstrādāt laukus un iekopt zemi¹⁶⁹, ir vairākiem vācu pētniekiem, piemēram Jūliusam Ekartam (*Julius Eckardt*, 1836 – 1908) un Ērikam Donertam (*Erich Donnert*, dz. 1928), bet, no otras puses, zems vērtējums ir arī par tā laika muižniecības paaudzi¹⁷⁰, kas 18. gadsimta trīsdesmitajos un četrdesmitajos gados neizprata sava laika politiskos, ekonomiskos un garīgos procesus. Apkopojot šos faktus, kas raksturo ekonomisko un sociālo situāciju, izveidojas pamatots uzskats, ka bija nepieciešamas pārmaiņas visās dzīves jomās, jo ne mazāk svarīgs faktors latviešu zemnieku beztiesīgumam bija valodu nezināšana, gan krievu valodas, jo Vidzeme atradās Krievijas impērijas sastāvā, gan vācu valodas – vācu muižnieku un viņu kungu valoda, kas traucēja uzturēt tiešus sakarus ar valsts iestādēm.¹⁷¹ Tas nozīmēja tikai to, ka latviešu zemnieks bija apspiests darba darītājs, kuram nebija tiesību mainīt savu sociālo statusu un līdzdalību baznīcas dzīvē, kā arī nebija tieksme uz izglītību. Landtāga lēmumi un likumdošana ienesa savas korekcijas. Bija jāmainās cilvēku uzskatiem par reliģiju, politiku, ekonomiskajiem procesiem, izglītību un attieksmei pret ikvienas tautas kultūras tradīcijām un valodu.

¹⁶⁸Brotze, J.K. *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospective, Münzen, Wappen etc.*, in folio, VIII. – Rīga: Latv. senatnes pēt. b-ba, 1926, S. 62.

¹⁶⁹Pēc Birkerts, A. *Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās*. Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgāds, 1927, 126. lpp.

¹⁷⁰Turpat, 150. – 190. lpp.

¹⁷¹Zutis, I. *Baltijas jautājums 18. gadsimtā*. Rīga: Latvijas izdevniecība, 1951, 37. lpp.

Kad 1765. gadā landtāgā dienas kārtībā bija jautājums par dzimtcilvēku stāvokļa uzlabošanu, humanitāti un brīvu latviešu garīgo attīstību, pamatojums, kāpēc tomēr nav nepieciešama ne dzimtcilvēku stāvokļa uzlabošana, ne izglītības veicināšana, tika izteikts vārdos: „*Vidzemē pastāvošā dzimtbūšana it nebūt nav cēlusies no barbarisma, bet no latvju tautai iedzimtās dabas un var labi pastāvēt līdzās humanitātei.*”¹⁷² No politiskā diskursa Krievijas cara valdība un lielākā daļa vācu muižniecības nebija ieinteresēta latviešu zemnieku izglītošanā un savas politiskās ietekmes mazināšanā, un izvēlētais politiskais mīts leģitimēja divas lietas: 1) latviešu dzimtbūniecisko atkarību, jo, ņemot vērā vietējās tautas nesaprātību, dzimtbūnieciskā atkarība ir vienīgā sociālā loma, kuru sociālās hierarhijas sistēmā var uzticēt šīs tautas necivilizētajiem pārstāvjiem, un 2) vienīgā izglītība, kas vēl kaut cik var pacelt vietējās tautas intelektu un civilizēt tās mežonīgo dabu, ir kristīgā mācība. Šādas izglītības saņemšanai pietiek ar baznīcu, un skola nav vajadzīga.¹⁷³

Tātad latvju tautai bija zems attīstības līmenis, un pastāvēja uzskats, ka tai nebūtu izprotama ne kristīgā ticība, ne garīgās attīstības tendences, kas ir pazīstamas Rietumeiropā, ne intelektuālās spējas, turpretī ieceļotājiem no Rietumeiropas piemīt visas šīs spējas, jo šāda situācija norādīja uz vienas sociālās grupas tiesībām uz varu.¹⁷⁴

Kultūrvēsturisko situāciju Vidzemē 18. gadsimtā raksturoja ne tikai socioāli politiskais un ekonomiskais stāvoklis, bet arī skolu liktenis un to attīstības turpmākās tendences.

Izglītības attīstības tendences nosaka pastāvošā vara un tās politika, no vienas puses, bet, no otras puses, jāņem vērā arī starptautiskā situācija, un 18. gadsimts latviešu tautas izglītībai bija labvēlīgs, kaut gan muižniecība neizrādīja īpašu ieinteresētību latviešu zemnieku izglītošanā.

Viens no reformācijas galvenajiem uzdevumiem bija tautas izglītošana, un to 17. gadsimtā aizsāka zviedru valdība: „*1633. gadā uzdod prāvestiem apspriesties ar muižniekiem par vācu skolotāja vai ķestera amata izveidošanu, vismaz pie lielajām baznīcā, bet gadu vēlāk, 1634. gadā, tiek izdoti noteikumi, ka katru gadu noteiktā*

¹⁷²Vičs, A. *Iz latviešu skolu vēstures: (1700. – 1800. gadam)*. Rīga: R.L.B. Derīgu grāmatu nodaļa, 1923, 87. lpp.

¹⁷³Āķīte, Z. *Politiskās varas interešu īstenošana skolotāju sagatavošanā Latvijā 18. gadsimtā*. Maģistra darbs. Rīga: 2008, 81 lpp.

¹⁷⁴Flad, K. *Politicheskiy mif. Teoreticheskoje issledovanie*. Moskva: Progress – Tradicija, 2004, 38. lpp.

mēnesī mācītājs apbraukā savu draudzi un ievāc informāciju ne tikai par ģimeņu sadzīves apstākļiem, bet arī pārbauda viņu mācības.”¹⁷⁵ Noteikumi tika izdoti, bet vācu muižnieki nebija ieinteresēti to izpildē. Kokneses mācītājs J. G. Rēhuzens (J.G. Rehhusen) 1648. gadā rakstīja: „Ziņojums par baznīcas stāvokli nabaga nevācos Vidzemē un kā to varētu uzlabot, kas īsu katķisma mācību un izskaidrošanu, jautājumos un atbildēs, ieteic uzlikt mācītājiem par pienākumu, kas kārtīgi un vienveidīgi izdarāms katru svētdienu baznīcā.”¹⁷⁶ Nākamais priekšlikums tika izdots 1650. gadā un ar Virskonsistorijas pavēli noteica, ka pie katras baznīcas jābūt ķesterim, bet jau 1669. gadā ģenerālsuperintendents Johans Fišers (Johann Fischer) panāca to, ka 1687. gada landtāga sēdē tika runāts par zemnieku skolu ierīkošanu. 1687. gada 1. oktobrī landtāgs nolēma: „Iecelt katrā zemes draudzē ķesteri, kas varētu izpildīt skolotāja vietu, un likt uzcelt skolas namu baznīcas tuvumā.”¹⁷⁷ Ņemot vērā minētos faktus, redzams, ka pastāvošajai politiskajai varai nebija intereses atvērt skolas Vidzemē un sagatavot skolotājus latviešu zemnieku bērniem.

Mēģinot uzlabot situāciju, divas reizes līdz 1740. gadam Vidzemes ģenerālsuperintendenti Henrihs Bruinings (Heinrich Bruining, 1675 – 1736) 1727. gadā un Jākobs Benjāmiņš Fišers (Jacob Benjamin Fischer, 1684 – 1744) 1737. gadā oficiāli ierosināja landtāgā skolas un izglītības lietu nokārtošanu.¹⁷⁸ Primārais jautājums H. Bruiningam bija skolotājs un tikai pēc tam skolu ierīkošana. Viņš uzskatīja, ka skolotājam jābūt labam un krietnam cilvēkam. H. Bruinings uzsvēra nepieciešamību „zemniekiem pašiem likt lasīt Bībeli un citas vajadzīgas grāmatas”. 1713. gadā tika veiktas vizitācijas vairāk ne kā desmit draudzēs, bet tikai vienā draudzes skolā notika mācības – ar trijiem bērniem, savukārt 1726. un 1727. gadā ģenerālvizitācijas dati liecina, ka skolu zeme tobrīd bija pie 54 latviešu lauku baznīcām, skolotāji latviešiem – 53 skolās, skolas nami – pie 33 baznīcām un tikai 18 vietās minēti skolēni, trijās skolās

¹⁷⁵Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolisa]:Sējējs, 1963, 280. lpp.

¹⁷⁶Citēts pēc: Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 280. lpp.

¹⁷⁷Sonntag, „*Das Volksschulwesen in Liv-, Est-und Kurland*. // No: Baltische Monatschrift XXI, 1872, 531. lpp.

¹⁷⁸Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolisa]:Sējējs, 1963, 282. lpp.

pa vienam skolēnam un divās skolās pa diviem skolēniem.¹⁷⁹ Lai skola varētu darboties, nepieciešams skolotājs. Daudzu gadsimtu garumā skola bija baznīcas institūcija un tās svarīgākais uzdevums bija jaunatnes sagatavošana kristīgai dzīvei, tāpēc arī pirmie skolotāji bija baznīcas amatpersonas – ķesteri. Viņu galvenais uzdevums bija palīdzēt mācītājam. Arī Latvijas teritorijā pirmie ķesteri kļuva par vidutājiem starp vācu mācītājiem un latviešu draudzi. Šīs baznīcas amatpersonas dažādos laikos dēvētas dažādi – baznīcas kalpotāji, zvaniķi, priekšdziedātāji, ērģelnieki un beidzot ķesteri.¹⁸⁰ Zviedru laikos ķesteris kļuva arī par pirmo skolotāju. 17. gadsimta beigās Vidzemes zemnieku vidū bija vērojama lasītpratēju skaita palielināšanās, jo Alūksnē darbojās vācu mācītājs Ernsts Gliks, kurš sagatavoja pirmos latviešu skolotājus¹⁸¹ un dibināja skolas.

No E. Glika Bībeles tulkojuma pirmizdevuma (1685 – 1689) 1500 eksemplāriem 250 bija izdalīti baznīcām un skolām par inventāru, un sastopami vēl arī 18. gadsimta divdesmito, trīsdesmito un arī tālāko gadu inventāra sarakstos lielākā daļā baznīcu, apzīmēti kā „vecā latviešu bībele” vai lielā „latviešu Bībele.”¹⁸² E. Gliks sastādīja arī vienu no visvecākajām latviešu ābecēm, kas iespiesta ap 1690. gadu.¹⁸³

Latviešu skolu stāvoklis, kaut Vidzemē tas neapšaubāmi bija labāks nekā pārējos Latvijas apgabalos, netika pienācīgi nokārtots vēl ilgi. Draudžu elementārskolās mācīja vienīgi lasīšanu, katķismu un „pātarus” (rīta, vakara un galda lūgšanas). Katķisma tekstu „iekala” mehāniski, pirms vēl bērni pazina burtus. Kopš 18. gadsimta 30-tiem gadiem sāka prasīt, lai mācītu arī dziedāšanu.¹⁸⁴ Skolu telpas tika ierīkotas rijās, un no 1735. gada līdz 1740. gadam tās bija 12 vietās: Āraišos, Aumeisterē, Ērģenē, Garkalnē, Gaujienā, Krimuldā, Liepkalnā, Lizumā, Siguldā, Valmierā, Vangažos un Umurgā. Rija bija gan skolas telpa, gan arī skolotāja vienīgā saimniecības telpa:

¹⁷⁹Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolisa]:Sējējs, 1963, 282. lpp.

¹⁸⁰Staris, A., Ūsiņš, V. *Izglītības un pedagoģijas ideju attīstība Latvijā līdz 1900.gadam*. Rīga: RaKa, 2007, 53. lpp.

¹⁸¹Draudzes skolās Zeltiņos, Apukalnā un Alūksnē tika sagatavoti pirmie skolotāji no latviešu zemnieku vidus. Kaut gan sagatavošanas līmenis bija zems, tie tomēr bija pirmie izglītību ieguvušie skolotāji latvieši (Žukovs, L. *Pedagoģijas vēsture*. Rīga: RaKa, 1999, 112. – 113. lpp.).

¹⁸²Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 317. lpp.

¹⁸³*Latviešu ābece*. <http://www.bank.lv/publikacijas/latviesu-abece/5798?pop=1&tmpl=component> (sk. 17.04.2016.).

¹⁸⁴Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture 1710 – 1800*. Rīga: Daugava, 1975, 139. lpp.

„Zemnieku rijas dod tiklab bērniem, kā skolotājiem gan siltumu, cik patīk, bet tām trūkst dienas gaismas, jo gaismu var ielaist tikai pa vienu lodziņu, bet otrs uz vēja pusi vienmēr jātur cieti, tā ka lielākai daļai jāsež tumsā, un viņi īsti dabū saskatīt burtus tikai tad, kad atnāk lodziņa priekšā uzteikt. Un kad viņi tad stostās un netiek ar lasīšanu nekur uz priekšu, tad neapdomīgi skolotāji bieži soda viņus nevainīgus ar stingru sodu par to, ka viņi neprotot uzdevumu; un vecāki atkal izlieto gadījumu, lai paturētu bērnus mājās.”¹⁸⁵ No tā var secināt, ka latviešu zemnieku bērniem skolā bija ļoti slikti apstākļi un vecāki nevēlējās laist bērnus skolā, kā arī neatrada kopīgu valodu ar mācītājiem.

Skolu apmeklēšana latviešu zemnieku bērniem sākotnēji bija pilnīgi sveša un nepieņemama. Tāpat viņu vecāki to uzskatīja par vāciešu nodarbi. Zemnieki piespiedu kārtā apmeklēja baznīcu, un to pašu sagaidīja arī no skolas. Latviešu zemnieki to uztvēra „kā jaunas klaušas, kas pildāmas it kā muižnieka un mācītāja labā.”¹⁸⁶

17. gadsimta trīsdesmitajos gados tika uzceltas trīsdesmit skolas – Daugavgrīvā, Gaujienā, Matīšos, Bērzaunē un Koknesē, Lēdurgā un Liepupē, Lieljumpravā, Lazdonā un Trikātā, Ādažos, Cēsīs, Liezerē un Salaspilī, Turaidā un Vietalvā, Lugažos un Lielvārdē, Madlienā, Rubenē, Lubānā un Mazsalacā, Ērgļos, Nītaurē un Skujienē, kā arī Dikļos un Ļaudonā. Situācija pamazām sāka uzlaboties

18. gadsimta divdesmitajos gados, kad tika uzceltas vēl desmit jaunas skolas ēkas – Aumeisteros, Jaunpiebalgā, Jaunpilī, Raunā, Smiltēnē, Aizkrauklē, Burtniekos, Dolē, Ēvelē un Tīrzā. Tas norāda, ka bija centieni atvērt skolas latviešu zemnieku bērniem, bet tas netika veikts ar entuziasmu, patiesi domājot gan par bērniem, gan latviešu skolotājiem. Šajā laikā parādījās arī pirmie skolotāji no latviešu zemnieku vidus: Rubenē – Gribiešu Jānis, Matīšos – Vēdzeļu Kaspars.¹⁸⁷ Pie tam Gribiešu Jānis par skolotāju nostrādāja 62 gadus (1679 – 1741). Ir ziņas, ka viņš ne tikai daudz dziedājis, bet arī dzēris, jo tikai viņa dzīves nogalē par atturīgu dzīvesveidu iestājās hernhūtieši, aicinot viņiem sekot.

¹⁸⁵Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 283. lpp.

¹⁸⁶Staris, A., Ūsiņš, V. *Izglītības un pedagoģijas ideju attīstība Latvijā līdz 1900. gadam*. Rīga: RaKa, 2007, 56.lpp.

¹⁸⁷LVVA, 238.f., 1.apr., 37.1., 11. – 12. lpp.

Skolu ēkas tika celtas, bet sekmes skolēniem nebija īpaši labas. Galvenās prasības bija: lasīšana, katķisma iekalšana un „rīta un vakara svētības un galda lūgšanas” skaitīšana. Skolēnu zināšanas bija atkarīgas no apmeklējuma un centības. Bieži vien vecāki nelaida savus bērnus uz skolu, jo nebija ne apģērba, ne ēdiena. Tāpēc Vidzemē bija izplatīta mājmacība, jo skolotāja zināšanu līmenis arī nebija augsts: „*Vispār skolu loma reliģiskas ētiskas dzīves pacelšanā bija toreiz ļoti niecīga. Labākais, ko tā deva jaunatnei, bija lasīt prašana, jo ar to atvērās ceļš uz dziesmu grāmatas un Jaunās Derības garīgām bagātībām. Garīgu dziesmu pareiza dziedāšana padarīja dievkalpojumu košākus. Bet katķisma iekalšana bija bērniem īsts bubulis. Un kalšanas metode – skolotājs sauc priekšā katķisma tekstu vienu stundu un vairāk no vietas, un bērni atkārtoti to. Tas notika bez jebkādiem paskaidrojumiem no skolotāja puses.*”¹⁸⁸ Minētais citāts raksturo skolotāja darbu, proti, viņa attieksmi pret mācīšanu, vienaldzību pret skolēnu zināšanām un nevēlēšanos kaut ko mainīt. Šādā situācijā bija pienācis laiks pārmaiņām gan skolu jautājumā, gan skolotāju izglītošanā. Ja draudzes skolas attīstījās ļoti lēni, tad veidojās jauns skolu veids – muižas skolas.

Vācu muižnieki, īpaši viņu kundzes, vēlējās darīt kaut ko labu un mēģināja atdarināt Vidzemē A. H. Frankes skolu un patversmes paraugus.¹⁸⁹ Baltazars fon Kampenhauzens (*Balthasar von Kampenhausen*, 1689 – 1758) 1722. gadā dibināja savā muižā blakus baznīcai skolu zemnieku bērniem. Valmiermuižas saimniece M. E. fon Hallarte dibināja 1725. gadā muižas skolu, un īsā laikā tā guva tik lielus panākumus, ka jau 1730. gadā tur mācījās gandrīz 100 bērnu un tā bija lielākā skola Vidzemē. Otra lielākā muižas skola tika dibināta Ērgemes draudzē Kārķu muižā īpašnieces Šarlotes Margaretas de la Bares (*de la Barre*) kundzes mājā. Muižas īpašniece apgādāja skolēnus gan ar apģērbiem, gan grāmatām. Šajā skolā strādāja divi latviešu zemnieki – Kārķu muižas dzimtcilvēks Toms un Turnavas Pēteris.

B. fon Kampenhauzens atvēra skolu arī Ungurmuižā, mācītājs Neihauzens iekārtoja skolu Dzērbenes muižas rijā, skolotāja darbu veica dziedātājs Urbiņu Jēcis. Vēl muižu skolas tika dibinātas Rankā, Ēvelē, Cēsīs, Lenčos, Striķos, Liepā, Raunā,

¹⁸⁸Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieki 1710 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 309. lpp.

¹⁸⁹Turpat, 309. lpp.

Rozēs, Baižkalnos, Straupē, Rozbeķos, Auciemā, Mazstraupē un Raiskumā. Tādējādi, skolas pamazām tika atvērtas, bet jautājums – latviešu bērniem vajadzīgi latviešu skolotāji – palika atklāts.

Skolas, kuras atradās mācītāja Sprekelsena pārziņā, bija ar ļoti labām atsauksmēm (Mazstraupe, Raiskums), un tur strādāja Valmiermuižas skolotāju semināra audzēkņi Klāmaņa Bērtulis un Mazložu Anšs.

Citādāka situācija bija Kurzemē. Kurzemes hercogistē darbojās latīņu skolas Jelgavā, Bauskā, Kuldīgā, Ventspilī un Liepājā, jo latīņu valodas prasme Kurzemes augstākajās aprindās bija teicama¹⁹⁰, latīņu valodu vajadzēja iemācīties visiem kurzemniekiem, kas vēlējās piedalīties hercogistes politikā: oficiālās sarunas ar Polijas karali, Kurzemes lēņa kungu pārstāvjiem notika vienīgi šajā valodā. Arī vācu un poļu juristi mēdza sarunāties latīniski.¹⁹¹ Latviešu skolu labā tika darīts maz, viss bija atkarīgs no muižnieku labvēlības.¹⁹² Viens no redzamākajiem pārstāvjiem latviešu tautas izglītības attīstībā Kurzemē bija Gothards Frīdrihs Stenders (*Gotthard Friedrich Stender*, 1714 – 1796). Pirmās laicīgās ābece „Jauna ABC un lasīšanas mācība”¹⁹³ autors ir vācu mācītājs, apgaismotājs, skolotājs un literāts G. F. Stenders, kurš ir arī latviešu laicīgās literatūras pamatlicējs: 18. gadsimtā popularitāti ieguva viņa dzejoļi, stāsti un pasakas. Stendera sarakstītie darbi „Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas” (1774, 1776, 1796), „Bildu ābice” (1787), „Latviešu gramatika” (1783), „Latviešu leksikons” (1789), „Ziņģes” (1774) 18. gadsimtā bija domāti latviešu zemnieku izglītošanai. Akadēmiķis Jānis Stradiņš G. F. Stendera darbu „Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas” novērtējis kā enciklopēdiju zemniekiem – dzimtcilvēkiem¹⁹⁴. Nozīmīgs ir Stendera darbs „Lettisches Lexikon” (Latviešu leksikons), kas ir sarakstīts vienkāršā valodā par dzīvnieku pasauli un augiem, vietām un personām, tajās ir daudz atzinības.¹⁹⁵ G. F. Stendera pozitīvā attieksme pret latviešu

¹⁹⁰Pēc Johansons, A. *Latvijas kultūras vēsture. 1700 – 1800. Rīga: Jumava, pēc 1975. gada izdevuma* Daugava, 167. lpp.

¹⁹¹Turpat, 167. lpp.

¹⁹²Turpat, 171. lpp.

¹⁹³Stenders, G.F. (1782) *Jaunas ABC un lasīšanas mācība*. Jelgava, pie Stavenhāgena, bez lpp.skaita.

¹⁹⁴Stradiņš, J. *Stenderi un „Augstas gudrības grāmata” latviešu kultūras vēsturē.* /Stenders, G.F. *Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas*. Rīga: Liesma, 1988, 12. lpp.

¹⁹⁵Turpat, 205. lpp.

tautu tiek pausta darbā „Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas”, kur ievadā viņš raksta: „*mīlie latvieši, jums domāta šī grāmata.*”¹⁹⁶ Šajā grāmatā autors sniedz pašu svarīgāko informāciju par ģeogrāfiju, pasauli un dabu, pat par kosmogrāfiju, kas palīdzēja izplatīt ekonomiskās zināšanas. Līdzīgi kā Stenders domāja vairākums kurzemnieku, proti, latviešu zemnieki un vācu muižniecības pārstāvji. Etniskajās kopienās, kas vēl 18. gadsimtā bija sociāli ierobežotas zemnieku kārtā, tautas apgaismības ideju inspirētais izglītojošais darbs līdzās brāļu draudzes kustībai un agrāro reformu diskursam veicināja nacionālās pašapziņas un topošās vidusšķiras veidošanos vēlāk, 19. gadsimtā.¹⁹⁷ G. F. Stenders studēja Jēnas un Halles universitātēs, bet nav apliecinājuma tam, vai topošais literāts būtu tuvāk iepazinis J. A. Komenska pedagoģiskos uzskatus, taču viņa sastādītās ābece liecina, ka J. A. Komenska didaktiskā metodika G. F. Stenderam nebija sveša. Nozīmīga ir pedagoga lasīt mācīšanas metodika „*no vieglākā uz grūtāko*”.

Vidzemē bija vairāk tādu vācu muižniecības pārstāvju un mācītāju, kuriem bija citādāka attieksme pret latviešu zemnieku izglītošanu un skolu atvēršanu, kā arī dzimtbūšanas slogs radīja visus priekšnoteikumus, lai brāļu draudze uzsāktu savu darbību, jo šeit latviešu zemnieki bija gatavi mainīt savus dzīves apstākļus un mainīties arī paši.

Vidzeme 18. gadsimtā bija vienīgais Latvijas apgabals, kur vēlējās radīt *noteiktu izglītības sistēmu zemniekiem.*¹⁹⁸ No tā var secināt, ka, no vienas puses, progresīvākie vācu muižnieki un mācītāji atbalstīja brāļu draudzes kustību, no otras puses, latviešu zemnieki pieņēma hernhūtiešus un viņu progresīvās idejas, tādā veidā apstiprinot vēlēšanos sekot viņu idejām un tās atbalstīt.

¹⁹⁶Stradiņš, J. *Stenderi un „Augstas gudrības grāmata” latviešu kultūras vēsturē.* /Stenders, G.F. Augstas gudrības grāmata no pasaules un dabas. Rīga: Liesma, 1988, 236. lpp.

¹⁹⁷Daija, P. *Gothards Frīdrihs Stenders un tautas apgaismība Baltijā.* No: G.F.Stenders (1714 – 1796) un apgaismība Baltijā Eiropas kontekstā. Starptautiska zinātniska konference. Tēzes. Rīga – Jelgava – Viesīte – Sunākste. 2014. gada 4. – 6. septembris, 15. lpp.

¹⁹⁸Turpat, 126. lpp.

Secinājumi

1. **Kultūrvēsturisko situāciju Vidzemē 18. gadsimta sākumā raksturo šādi apstākļi: tā ir izpostīta, tautā valda posts un bezcerība, morāls un tikumisks pagrimums, tāpēc zemnieku prātus nodarbina eksistences jautājumi, nevis garīgās vērtības. Primāra bija ekonomisko problēmu risināšana, tāpēc sabiedrībā nebija intereses par skolu dibināšanu, kur bērni iegūtu izglītību un tiktu audzināti.**
2. **Eiropā jau valdīja apgaismība, bet Vidzemē zemnieki joprojām bija muižnieku privātpašums bez jebkādam tiesībām; situācija mainījās, pārņemot Rietumeiropas apgaismības idejas no progresīvi domājošiem vācu mācītājiem un muižniekiem, viņu mērķis bija veicināt latviešu zemnieku izglītošanu un mainīt audzināšanas ieradumus.**
3. **Tomēr skolu dibināšana noritēja gausi, aktuāls bija jautājums par latviešu skolotājiem, taču situācija ilgstoši nemainījās par labu latviešu zemnieku bērniem. Latviešu zemnieki arī neizrādīja interesi par bērnu sūtīšanu skolā, uzskatot to par vāciešu privilēģiju. Skolotāja darbu pildīja visdažādāko amatu cilvēki – ķesteri, amatnieki un pat kurpnieki.**

3. BRĀĻU DRAUDZES DARBĪBAS ANALĪZE IZGLĪTĪBĀ UN AUDZINĀŠANĀ VIDZEMĒ 18. GADSIMTĀ

3.1. Brāļu draudzes darbība kā reliģiska un sabiedriska kustība

Brāļu draudzes pārstāvji, ierodoties Vidzemē, sākumā tika uzņemti ar izteiktu neuzticēšanos, jo iepriekšējā latviešu zemnieku pieredze bija pierādījusi, ka vācu tautības pārstāvji latviešu tautai labu nav darījuši, bet hernhūtiešu mēģinājumi šoreiz labot situāciju guva vēlāk necerētus panākumus. Pirmie hernhūtiešu mēģinājumi tuvoties latviešu zemniekiem bija neveiksmīgi, un tautas vidū, „šīs tautas it visur varēja novērot lielu naidu un verdzības bailes pret vāciešiem un tādēļ bija grūti panākt, lai latvieši viņiem varētu uzticēties.”¹⁹⁹

Lasot un analizējot vēsturnieku, sabiedrisko darbinieku un teologu darbus par latviešu tautas vēsturi un izglītību (L. Adamovičs, H. Enzeliņš, A. Birkerts, I. Zutis, G. Straube) kontekstā ar Eiropas vēsturi, kā arī Rietumeiropas vēsturnieku (*G. Philipp, K. Aland, E. Donnert, O. Teigeler*) darbus, jāsecina, ka vācieši daudzu gadsimtu garumā mūsu tautai darījuši daudz ļauna, bet tajā pašā laikā vācu kultūra un atsevišķi tās pārstāvji labvēlīgi ietekmējuši latviešu izaugsmi kultūras un izglītības jomās.

Analizējot brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības galvenos virzienus, jāuzsver brāļu draudzes kustības nozīme latviešu tautas izglītības attīstības veicināšanā 18. gadsimtā. Kā pirmais darbības virziens jāmin **kristianizācija**, kas noteica tālāko pedagoģiskās domas attīstību ne tikai apgaismības laikmeta pārmaiņu kontekstā, bet arī 19. gadsimtā latviešu tautas kā nācijas veidošanās priekšvakarā. To labi raksturojis teologs, orientālists un filozofs Visvaldis Klīve (1931 – 2003), norādot, ka „latvieši skaitījās baznīcas locekļi, tomēr ieaugšana kristietībā nebija notikusi un brāļu draudze mēģināja uzrunāt šos cilvēkus.”²⁰⁰ Morāviešu brālība bija saskatījusi misijas darba nepieciešamību un iespējas Baltijā mainīt latviešu zemnieku attieksmi pret

¹⁹⁹ Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos. Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”*. Rīga: 1932, 57. lpp.

²⁰⁰ Klīve, V.V. *Unitas Fratrum – misijas kustība vai baznīca?* No: Ceļš, Nr. 1 (46). Rīga: LU, 1995, 112. lpp.

reliģiju. Igaunī un latvieši pārstāvēja zemnieku kārtu. Vēl 18. gadsimtā šo tautu apziņā nacionālā un sociālā statusa identificēšana nebija pašsaprotama. 18. gadsimta Baltijas zemnieku pazinējs, vācbaltiešu mācītājs Augusts Vilhelms Hupels (*August Wilhelm Hupel*, 1737 – 1819) vēstīja, ka tikai daži no viņiem zina, ka viņi ir igauņi, jo parasti viņi dēvē sevi par lauciniekiem vai zemniekiem. No tā var secināt, ka brāļu draudze saskatīja iespēju latviešu zemniekos veidot citu attieksmi pret reliģiju, mudinot viņus iesaistīties brāļu draudzes kustībā un uzņemties dažādus sabiedriskus pienākumus.

Apkopojot un analizējot iegūto informāciju par brāļu draudzi kā sabiedrisku kustību vēsturnieku (G. Fīlips, G. Straube, J. H. Guleke (teologs un skolotājs), O. Taigellers, E. Donnerts), teologu (A. H. Franke, W. Kāle, B. Heglunds, G. Ceipe), filozofes S. Krūmiņas un pedagogu (J. A. Komenskis, A. H. Franke, L. Adamovičs (teologs), J. Rudzītis) darbos, var konstatēt, ka, pirmkārt, parastajās baznīcas draudzēs zemnieki bija tikai muižnieku un mācītāju pavēļu pildītāji, otrkārt, hernhūtisma sludinātāji centās izraisīt klausītāju aktivitāti, mudinot zemniekus piedalīties brāļu draudzes sabiedriskajā dzīvē, pildot dažādus pienākumus, izvirzot no latviešu vidus pulciņu un draudžu vecākos, viņu vietniekus, vīru, sievu, neprecēto vecākos, uzraugus, paskubinātājus, slimnieku kopējus, treškārt, līdz ar to brāļu draudzēs tika veicinātas un stiprinātas pirmās demokrātijas iezīmes.

Kristianizācija kā pirmais virziens brāļu draudzes kustībai piešķir sabiedrisku raksturu, jo, piedaloties dievkalpojumos un darbojoties brāļu draudzē, latviešu zemnieki pakāpeniski pārņēma funkcijas, kuras sākumā veica vācu brāļi un māsas. Tas norāda, ka brāļu draudze bija sabiedriskā kustība, jo vācbrāļu uzdevums bija iesaistīt vietējos latviešu zemniekus brāļu draudzes kustībā, mudināt vadīt tās turpmāko dzīvi un uzņemt arvien lielāku skaitu iedzīvotāju no dažādiem Latvijas teritorijas novadiem.

Pazīstamais mūsdienu vācu vēsturnieks G. Fīlips raksturo latviešu zemniekus kā kalpu tautu, jo zemnieks pieder svešai, apspiestai un nicināmai nācijai, viņš vācieša acīs bija kalps, kuram piemita visas viņa nelāgās rakstura īpašības, un abu tautu izcelsmes un valodas atšķirības radīja plaisu starp kungiem un zemniekiem, zemnieki

kungus uzskatīja par iebrucējiem, kuri ir „iekarojuši viņu zemi un to nelikumīgi paturējuši sev.”²⁰¹

Kā zināms, latviešu tautas apdzīvotās teritorijas 13. gadsimtā iekaroja vācu krustneši, un līdz 17. gadsimtam viņi bija noteicēji mūsu zemē. Zemnieku nožēlojamo stāvokli raksturo vācu mācītājs F. B. Blaufüss: „Kā tie vidzemnieki pagānu laikos tādi muļķi, nevēlīgi un nesaprātīgi bija, tas nāce caur to vien, ka viņi labu mācību nedabūja, nedz godīgu un glītu dzīvošanu redzēja un ka viņiem pašiem pēc tās grēcīgas dabas savas paša vaļas dzīvošana un laiskība labāk patīke nekā godīga un taisna skaidra dzīvošana, kas ar darbiem un tā, ka viens otram paklausu labu dara, ka bez īstenas mācības un valdīšanas savā vaļā dzīvo.”²⁰² Līdz 17. gadsimtam Latvijas teritorijā dzīvoja lībieši, kurši, latgaļi un sēļi, katrs ar savu valodu, tradīcijām un paražām, un tikai 17. gadsimtā minētās baltu ciltis konsolidējās, veidojoties par latviešu tautu²⁰³, kuras valoda bija latviešu valoda, kas savukārt vēlāk, 19. gadsimta beigās, veidojās par nāciju.²⁰⁴

Lasot mūsdienu vācu vēsturnieku darbus, piemēram, G. Filipa skatījumu uz šo laiku, var secināt, ka vācu autors saskata lielas atšķirības abu kārtu starpā daudzu gadsimtu garumā, bet šo stāvokli mainīja, pirmkārt, zemnieku atbrīvošana no dzimtbūšanas un, otrkārt, svarīga un nozīmīga loma šajā procesā bija hernhūtiešu brāļu draudzei.

²⁰¹Philipp, G. *Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung*. Köln, Wien: Boehlau, 1974. (Forschungen zur internationalen Sozial – und Wirtschaftsgeschichte) Bd. 5, S. 95.

²⁰²Blaufüss, F.B. *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība. 2015, 128. – 129. lpp.

²⁰³Promocijas darbs neparedz analizēt terminus no vēsturiskā aspekta, bet ir svarīgi skaidrot to būtību, jo 17. un 18. gadsimtā tiek minēti vācu mācītāju Georga Manceļa un Kristofera Fīrekera centieni tulkot latviešu valodā reliģisku literatūru, pilnveidot latviešu rakstību, kā arī publicēt pirmo latviešu valodas gramatiku un latviešu vēstures grāmatu, bet jau 18. gadsimtā vācu mācītājs Gothards Frīdrihs Stenders iedibina latviešu laicīgo literatūru, kā arī tiek dibinātas skolas latviešu bērniem un akadēmiskā ģimnāzija Jelgavā – *Academia Petrina*, kurai bija nepilnas augstskolas statuss (pēc Latvijas vēsture. 20. gadsimts. Otrais papildinātais izdevums. D. Bleiere, I. Butulis, I. Feldmanis, A. Stranga, A. Zunda. Rīga: Jumava, 2005, 16. – 30. lpp.). Apkopojot šos faktus, var secināt, ka 17. – 18. gadsimtā veidojusies latviešu tauta, kas ir noteikts cilvēku kopums ar dažādiem valodas dialektiem, bet kopā to saista vienota valoda, zināmā mērā kopēja teritorija, kā arī veidojas vienota kultūra, tradīcijas un paražas.

²⁰⁴Nācijas skaidrojums vēsturiski tiek minēts 19. gadsimta beigās, jo, ja ir izveidojusies latviešu tauta, tās nākamā attīstības pakāpe ir nācijas veidošanās, jo tas apvieno stabilu cilvēku kopumu, ar dažādiem valodas dialektiem, ko vieno kopēja valoda – latviešu valoda – un teritorija, kā arī kopēja ekonomika, politiskās intereses un kultūra (G. Straube, A. Spekke, A. Švābe, T. Zeids).

Hernhūtiešu kustību Vidzemē atbalstīja vācu mācītāji, un kā pirmais jānosauc Kristiāns Gotholds Neihauzens, kuru pēc studijām Hallē ordinēja par Cēsu un Āraišu mācītāju, bet vēlāk pārcēla uz Valmieru. G. Ceipe uzskata, ka viņa lielākais nopelns ir 1724. gadā sarakstītā piētiskā grāmata latviešu valodā „*Ceļš uz Labklāšanu, rādīts iz Dieva Vārdiem, pēc tiem V Bērnu Mācības gabaliem, tiem par Labu, kas meklē tā turēties, ka viņiem Nāvē var atvērta tapt, kā Ieiešana iekš tās Debesu Valstības.*”²⁰⁵

Neskatoties uz viņa vājo veselību, K. G. Neihauzens uzsāka dažādus uzlabojumus izglītībā, bet viņa centienus nenovērtēja muižniecība, un Neihauzenam bija jāatstāj amats. Viņa vietā ieradās Tobias Šprekelsens, kurš vēlāk kļuva par spilgtu personību Vidzemes garīdzniecībā un brāļu draudzes kustības atbalstītāju. Nozīmīgu ieguldījumu brāļu draudzes darbībā ir devuši teologi Frīdrihs Bernhards Blaufūss un arī citi piētiski noskaņoti mācītāji Melhior Pali (*Melchior Pali*) un Jākobs Majš (*Jacob Mai*). Tas nozīmē, ka Valmiera izveidojās par piētisma centru un nozīmīgu vietu Vidzemes draudzēm, ko atbalstīja progresīvākie vācu muižnieki, kā, piemēram, B. fon Kampenhauzens un E. M. fon Hallarte.

Vācu mācītāji T. Šprekelsens un J. Majš piedalījās latviešu Bībeles otrā izdevuma izdošanā, kā arī Buntebarta tulkoto un sacerēto dziesmu izdošanā. Tā tika izdotas 33 dziesmas vienā loksne Bībeles 1739. gada izdevuma formātā un iekārtojumā.²⁰⁶

Izšķiroša nozīme brāļu draudzes kustībā bijusi Magdalēnai Elizabetei fon Hallartei, kura kļuva par Valmiermuižas īpašnieci. L. N. fon Cincendorfs rakstīja, ka viņas sirds dega par šo zemi, ko viņa vēlējās padarīt svētlaimīgu²⁰⁷. Analizējot M. E. fon Hallartes darbību Vidzemē, var secināt, ka viņa sadarbojās ar tiem sabiedrības pārstāvjiem gan no muižniecības, gan garīdzniecības aprindām, kuri atbalstīja piētisma idejas. To apstiprina arī LVVA atrastie materiāli, ka 1726. gadā māj mācītāja amatā A. A. Fīortu nomainīja cits piētiski noskaņots vīrs, kurš simpatizēja hernhūtiešu kustībai, proti – J. A. Kelners.²⁰⁸

²⁰⁵Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudzes dzimtbūšanas laikos. Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”*. Rīga: 1932, 25. lpp.

²⁰⁶Turpat, 59. lpp.

²⁰⁷Ceipe, G. *Vidzeme Ziemeļu kara ēnā*. No: Vidzeme Ziemeļu kara ēnā. Skola un Ģimene, Nr. 9, 2000, 14. – 15. lpp.

²⁰⁸LVVA, 237.f., 1.apr., 8., 1., 4.lpp.; Fīortu ģimenes arhīva dokumenti.

Hernhūtiešu darbību atbalstīja landrāta ģenerālmajors Baltazārs fon Kampenhauzens, jo piētiski noskaņotie mācītāji un vācu muižniecības pārstāvji izrādīja lielāku interesi un aktivitāti draudzes darbā. Tāpēc var secināt, ka viens no galvenajiem uzdevumiem, ko izvirzīja vācu mācītāji un muižniecības pārstāvji, bija latviešu zemnieku izglītošanas nepieciešamība. M. E. fon Hallarte aicināja dibināt skolas un izdot garīgo literatūru, kas palīdzētu latviešu zemniekiem atbrīvoties no dažāda veida netikumiem un celt savu pašapziņu.

18. gadsimta sākumā, Krimuldas mācītāja Johana Justa Grīnera (*Johann Just Grüner*, 1697 - 1756) aicināti, Vidzemē ieradās pirmie misionāri no Hernhūtes: amatnieki – audēji Johans Grasmanis (*Johann Grassmann*), Timotejs Fīdlers (*Timothei Fiedler*) un galdnieks Kristiāns Dāvids, kuri noturēja sapulces un, kā norāda L. Adamovičs, ar kādu 13 cilvēku pulciņu „*vadīja viens otru uz priekšu Dieva ceļos un brālīgi aprunājās par evaņģēliju*”²⁰⁹, bet latvieši šajās sapulcēs vēl nepiedalījās. Kā liecina vēstures avotu analīze, K. Dāvida aizsāktā misija un darbība ir pamats Vidzemes latviešu zemnieku dvēseles un emociju izkopšanai.

Brāļu draudzes misijas sākumi Vidzemē veidojās labvēlīgi, jo hernhūtiešu pamatinteresēs nebija vācu muižnieki, mācītāji un birģeri, bet gan latviešu zemnieki, kuriem kristietība joprojām bija sveša, bet līdzdalība kustībā mainīja attieksmi pret kristietību. Hernhūtieši centās panākt, lai mainītos cilvēku savstarpējās attiecības un uzlabotos morāli ētiskais klimats, brāļu draudzes vadībā tika celti saiešanas nami, kuros noturēja sapulces un svinēja svētkus. Kā atzīmējis pedagogs un teologs L. Adamovičs, vissvinīgākie svētki bija „draudzes diena”, ko noturēja ik pa četrām nedēļām. Tur lasīja draudzes ziņas, dziedāja, turēja uzrunas un tad svinīgā kārtā uzņēma ielozētos kandidātus par draudzes locekļiem.

Otrais darbības virziens bija saistīts ar **cilvēku savstarpējām attiecībām**. Vēstures avoti un vēsturnieka G. Straubes darbi liecina, ka hernhūtisms zināmā mērā sekmēja materiālo labklājību, jo, pateicoties hernhūtiešu darbībai, zemnieki kļuva godīgāki un centīgāki darbā, un mainījās viņu savstarpējās attiecības. Līdz ar to var

²⁰⁹Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos. Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”*. Rīga: 1932, 54. lpp.

secināt, ka, pirmkārt, vidzemnieki ļoti labi zināja dievvārdus un prata tos izskaidrot, kā arī lasīja un prata pareizi noturēt melodiju, otrkārt, Vidzemē pieauga skolu skaits, treškārt, uzlabojās iedzīvotāju morāli tikumiskā dzīve un, ceturtkārt, liela uzmanība tika veltīta jaunās paaudzes audzināšanai, tika organizētas īpašas bērnu stundas.

18. gadsimta trīsdesmitajos gados kontakti ar vietējiem latviešu zemniekiem tika paplašināti un K. Dāvids un M.E. fon Hallarte sāka veidot hernhūtiešu centru Valmiermuižā. Grāfs L. N. fon Cincendorfs, apmeklējot Rīgu un Tallinu (Rēvele), atzina, ka šeit būtu jāveido izglītības iestādes, kur varētu izglītot no latviešu tautas vidus tādas personas, kuriem būtu daudz spēju no viņiem izaudzināt labus skolotājus.

1738. gadā M. E. fon Hallarte uzcēla īpašu dzīvokli un lūgšanu namu Valmierā, Gaujas krastā un nosauca to par „Jērakalnu”.²¹⁰ Tā bija domāta latviešu un vācu sapulcēm, kā arī brāļu dzīvokļiem. Ar vārdu „Jērakalns” šī lielā sarkanā māja kopā ar savām saimniecības ēkām izveidojās par galveno brāļu draudzes centru Latvijā.²¹¹

Pirmie panākumi brāļu draudzes kustībā bija saistīti ar Valmiermuižas kalpotājiem, kuri galvenokārt bija latvieši, to vidū arī Kīšu Pēteris (miris ap 1771. gadu). 1738. gada vasarā Magnus Frīdrihs Buntebarts (*Magnus Friedrich Buntebarth*, 1718? – 1750) bija iemācījies latviešu valodu, un 1738. gada 23. augustā viņš tika aicināts par jaunās skolas vadītāju. Lai M. F. Buntebarts varētu stāties šajā amatā, ģenerālsuperintendents Fišers pārbaudīja viņa latviešu valodas zināšanas un atzina par spējīgu veikt viņam uzticēto uzdevumu. Hernhūtiem Pependikam uzticēja iestādes saimniecības vadību. Tā paša gada septembrī vēl darbinieku skaitu papildināja Hermanis no Hernhūtes un Turks.²¹²

Valmiermuižas skolotāju semināra pirmo stundu M. F. Buntebarts un K. Dāvids noturēja 1739. gada sākumā Valmieras vācu skolā ar 8 audzēkņiem, kuru starpā īpaši minēts Šķestera Pēteris ar saviem tuviniekiem. Dalībnieku skaits auga ar katru turpmāko svētdienu. No vienas puses, Valmiermuižas semināra dibināšana bija nepieciešama latviešu zemnieku izglītošanai, no otras puses, svētdienas sapulces

²¹⁰Legzdiņa, R. *Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā*//Senatne, 1929. – Nr. 1., 23. lpp.

²¹¹Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos. Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”*. Rīga: 1932, 61. lpp

²¹²Turpat, 57. lpp.

pulcināja kopā latviešus ne tikai no Vidzemes, bet arī citiem novadiem, veidojot latviešos kopības izjūtu un latviešu zemnieku pašapziņu.

Kā liecina L. Adamoviča un G. Straubes pētījumi, 1739. gada 29. maijā K. Dāvids kādā vēstulē liecināja, ka vairāk nekā 200 latviešu apmeklē šīs svētdienas sapulces un apmeklētāji nāk arī no kaimiņu draudzēm: Cēsīm, Trikātas, Raunas, Smiltenes, ka ļaudis, tikko tikuši vaļā no darbiem svētvakarā, nāk lieliem pulkiem uz diakonātu un aizkavētais miegs netraucē viņu gaitas, kā arī vairāku jūdžu ceļš nav par tālu. Apkopojot šos faktus, varēja saskatīt izmaiņas latviešu zemnieku ikdienas dzīvē, kuras centās panākt brāļu draudzes kustības pārstāvji, pirmkārt, nodibinot svētdienas skolu, otrkārt, mudinot latviešus pulcēties kopā, treškārt, ceļot latviešos pašvērtību. Tas vēlreiz apliecina, ka brāļu draudzes kustība Vidzemē 18. gadsimtā darbojās kā reliģiska un sabiedriska kustība.

Brāļu draudzes kustības piekritēju skaits strauji pieauga, tāpēc semināra vajadzībām blakus diakonātam ģenerāliene M. E. fon Hallarte K. Dāvida vadībā 1739. gadā lika uzcelt lielu saiešanas namu, kur varēja sanākt pāri par 1000 cilvēkiem. Kā norāda pedagogs L. Adamovičs, 1740. gada sākumā lielo pulku, kas bija sasniedzis jau 4000 – 5000 personu, sadalīja mazākās sabiedrībās jeb pulkos, ko vācbrāļi varēja pa nedēļu apmeklēt un ar katru parunāt, un gada laikā gandrīz jau sasniegts 100.²¹³

Brāļu draudzes kustības panākumu analīze liecina, ka 1742. gada 19. aprīlī tika iesvētīts pirmais latviešu zemnieku pulciņš Valmieras draudzē, 28. augustā tam sekoja Straupes, bet 12. septembrī – Liepas un Mārsnēnu pulciņu iesvētīšana un katrs pulciņš ieguva vecāko un citas amatpersonas²¹⁴, jo visi piekritēji tika dalīti trijās kategorijās – apžēlotie jeb ciešākā vienībā esošie, atmodinātie jeb kopības locekļi un aizkustinātie, jeb gaidītāji. Vēsturnieks G. Straube turpina, ka trijās daļās tika dalīta arī brāļu draudžu sanāksmju norise – pirmajā piedalījās visas trīs kategorijas, otrajā – vairs tikai pirmās divas, bet trešajā – arī atmodinātie atstāja saiešanu telpu un palika tikai apžēlotie. Kā redzams, tad latviešu zemnieki bija organizēti savās īpašās brāļu draudzēs, kur izredzēti pašu ļaudis vadīja viņu ticības dzīvi un uzstājās kā runātāji un lūgšanu turētāji. Tātad

²¹³Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1700 – 1740*. [Mineapolis]: Sējējs, 1963, 529. lpp.

²¹⁴Straube, G. *Brāļu draudzes Latvijā*. Kultūras Fonda Avīze. Kultūrstudijas. Hernhūtisms. 1989. gada novembris, 11. lpp.

šajās draudzēs latviešu zemnieki mācījās uzstāties, izteikt savu viedokli un uzklausīt citus.

Apkopojot informāciju par konkrētiem skaitļiem, organizēto draudzes locekļu skaits 1743. gadā Valmierā sasniedza 700, Straupē – 800, Liepā un Jaunraunā – 800, Mārsnēnos – 400, pavisam 3000 latviešu zemnieku.²¹⁵

Brāļu draudzi kā reliģisku kustību atbalstīja arvien lielāks latviešu zemnieku skaits, kļūstot par nopietnu konkurentu evaņģēliski luteriskajai baznīcai, ja sākotnēji bija vērojama tikai baznīcas apmeklētāju skaita samazināšanās tendence, jo zemnieki svētdienas pavadīja savos saiešanas namos, tad drīz ar brāļu draudzes svētību notika arī laulības, iesvētīšana un bēres. Šāda situācija radīja nesaskaņas ar baznīcu, jo hernhūtiešu kustības atbalstītāji savu aicinājumu saskatīja brāļu draudzes veidotajās sanāksmēs un svētdienas skolā. Tas nozīmē, ka brāļu draudzes kustībā iesaistījās arvien vairāk latviešu zemnieku, jo nepastāvēja latviešu evaņģēliski luteriskā baznīca.²¹⁶

Tā rezultātā vairāki vācu mācītāji mēģināja uzstāties pret jauno kustību, uzskatot, ka notiek apzināta darbība, kas vērsta pret baznīcu. To savos pētījumos apliecina arī izglītības darbinieks L. Adamovičs par konfliktu starp Vidzemes evaņģēlisko baznīcu un jaunajām brāļu draudzēm, jo lielākā daļa Vidzemes muižkungu uztraucās par saviem dzimtļaudīm, kuri iesaistījās jaunajās draudzēs, bet daži savukārt bija priecīgi par atmodinātajām dvēselēm. Muižniekiem nebija svarīga latviešu zemnieku izglītošana, skolu dibināšana un skolotāju izglītošana latviešu zemnieku bērniem, bet visvairāk kungus uztrauca, kā raksta L. Adamovičs, plašās, pa daļai slepenās zemnieku sapulces un viņu sakari pāri atsevišķu pagastu un draudžu robežām, kā arī atraisīšanās no baznīcas uzraudzības un vadības.

Trešais darbības virziens ir **izglītība** un **audzināšana**. Pateicoties hernhūtiešu dedzīgajiem aicinājumiem izprast Bībeli, daudzi zemnieki mācījās lasīt un līdz ar to

²¹⁵Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos. Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”*. Rīga: 1932, 63. lpp.

²¹⁶Turpat, 64. lpp.

18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā Vidzemes zemnieki bija visizglītotākie visā Krievijā (aptuveni 63%).²¹⁷ Tā ka tie bija pieaugušie, mūsdienu izpratnē to varētu uzskatīt par pieaugušo izglītības pirmsākumu.

Brāļu draudzes kustība izraisīja neapmierinātību daudzu vietējās muižniecības pārstāvju vidū, no vienas puses, bet, no otras puses, Krievijas impērijas valdošo aprindu uzskati nesakrita ar latviešu zemnieku uzskatiem. Tas nozīmē, ka valdība saņēma sūdzības, kas tika rakstītas par hernhūtiešiem 1742. gada jūnijā landtāgā un tūlīt pēc tam Virskonsistorijā. Tas bija iemesls, lai dibinātu īpašu izmeklēšanas komisiju Vidzemes igauņu un latviešu daļā. Izmeklēšanas komisijas uzdevums bija kustības neitralizēšana, jo Pēterburgā carieni centās noskaņot pret hernhūtiešu darbību. Izmeklēšanas komisija (komisijas protokoli datēti 1743. gadā no 26. marta līdz 22. jūlijam) Valmierā tikko bija labi iesākusi savu darbību, kad jau aprīlī iznāca ķeizarienes Elizabetes pavēle „*aizliegt vidzemniekiem, lai viņi būtu kas būdami, turēties pie hernhūtiešu mācības; slēgt šādām sapulcēm uzceltās ēkas un neatļaut un nepielaist tamlīdzīgas sapulces ne šādās ēkās, ne kur citur.*”²¹⁸ Aizliegšanas rezultātā, pirmkārt, komisija slēdza un aizzīmogoja Jērakalnu un turpināja vienpusīgi noprotināt lieciniekus un apsūdzētos, otrkārt, ļaudīm atņēma pavisam ap 2000 hernhūtiešu dziesmu grāmatu, treškārt, lielākai daļai no Hernhūtes iebraukušajiem vācbrāļiem bija jāatgriežas Vācijā, ceturkārt, tomēr Vidzemes zemnieku sirdis un prātus jaunā kustība bija iekarojusi un, piektkārt, zemnieki nedomāja padevīgi pakļauties Pēterburgas pavēlei. No draudzēm aizgāja tikai neliels piekritēju skaits.

Brāļu draudzes kustība savā pastāvēšanas laikā bija paveikusi darbu, ko nevarēja ar Krievijas valdības pavēli uzreiz pārtraukt. Tas nozīmē, ka lielākajā daļā latviešu zemnieku nezuda vēlēšanās turpināt iesākto, jo tas sekmēja ne tikai mājniecības attīstību 18./19. gadsimtā, bet vēsturiski veicināja latviešu nācijas veidošanos 19. gadsimta beigās.

No G. Straubes veiktā pētījuma uzzinām par brāļu draudzes pārstāvju skaitlisko sastāvu. Viņš norāda, ka 1749. gadā Valmierā bija 647 locekļi, Straupē – 429, Liepā –

²¹⁷Staris, A., Ūsiņš, V. *Izglītības un pedagoģijas ideju attīstība Latvijā līdz 1900. gadam*. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2007, 78. lpp.

²¹⁸Adamovičs, L. *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos. Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”*. Rīga: 1932, 64. lpp.

752, Mārsnēnos un Smiltēnē – 172, turklāt, sākot ar 18. gadsimta piecdesmitajiem gadiem, draudzes atkal sāka augt. Pat vēl vairāk, aizlieguma gados²¹⁹, kurus paši hernhūtieši nodēvējuši par „klusu gājieni” (1747 – 1770), paplašinājās kustības teritoriālā izplatība – brāļi parādījās Piebalgā, Alūksnē un Opekalnā. Sevišķi aktīvi brāļu draudžu piekritēji bija Cēsu un Āraišu zemnieki, kas rosīgi organizēja saiešanas un ierīkoja jaunus saiešanas namus.

Kā jau iepriekš teikts, tad „klusā gājiena” posmam ir nozīmīga vieta ne tikai Vidzemes brāļu draudzes darbības vēsturē, bet arī vispār Latvijas vēsturē, jo pirms hernhūtisma aizliegšanas visu darbību draudzēs vadīja vācbrāļi, tagad vadību pārņēma latviešu zemnieki, jo, kā rakstīja M. F. Buntebarts, latviešu tautai jāturpina savas sanāksmes un sapulces vadīt pašiem.

Vēlreiz uzsverot brāļu draudzi kā reliģisku un sabiedrisku kustību, svarīgi atzīmēt, ka hernhūtiešu „klusais gājieni” radīja pirmos inteliģences pārstāvjus, kas savukārt veicināja latviskās pašapziņas veidošanos zemnieku vidū. Jāpiekrīt G. Straubes secinājumam, „*ka Vidzemes brāļu draudze ir tieši tā kustība, tas modinātājs, kas dod zvanu, lai latvietis savā zemē sāktu mosties, domāt, tiekties pēc brīvības – vispirms garīgās, vēlāk arī juridiskās, politiskās.*”²²⁰

Brāļu draudzi kā reliģisku un sabiedrisku kustību atklāj arī teologa B. Heglunda atziņas par brāļu draudzes pozitīvo ietekmi attiecībā uz latviešu zemniekiem. Zemnieki pieņēma viņus, bet svarīgi atcerēties, ka brāļu uzskatu pamatā bija piētisma idejas, kam raksturīgas šādas iezīmes:

- galvenā uzmanība tika pievērsta tiem jautājumiem, kas ir saistīti ar pestīšanas kārtību un konkrētu cilvēku atgriešanos vai viņa uzvedību, jo piētisms balstījās pārdzīvojumos, uzskatīdams cilvēka pārdzīvojumus par reliģisko zināšanu jeb ideju pamatu;
- hernhūtiešu kustība cienīja baznīcu, un, lai kļūtu par hernhūtieti, nebija jābūt luterānim, jo kā kristīgā protestantisma novirziens tā nepievērsa uzmanību

²¹⁹Straube, G. *Brāļi starp daudzām tautām. Kultūrstudijas. Hernhūtisms*. No: Kultūras Fonda Avīze. 1989. gada novembris, 11. lpp.

²²⁰Straube, G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs*. Rīga: N.I.M.S. 2000, 235. lpp.

konkrētai konfesijai, tāpēc tika pieņemti dažādu konfesionālu grupējumu pārstāvji;

- L. N. fon Cincendorfa teoloģija bija centrēta ap vienu jautājumu: Kristus tuvības izjušana, meditējot par krusta ciešanām.²²¹

Turpinot šo jautājumu par attieksmi pret Jēzu Kristu, jāpiemin Solveigas Krūmiņas atziņas par hernhūtiešu kustības būtību, pirmkārt, kā „*sirds reliģiju*” un viņu attieksmi pret Jēzu Kristu, jo „*sarunu stundās, autobiogrāfijās un dziesmās norisinās atklāts un jūtu caurstrāvojošs cilvēka dialogs ar Dievu, ne kā ar Kungu, bet kā ar draugu*” un, otrkārt, „*brāļu draudze veidoja latvisko kristietību, jo vācu luteriskā Baznīca daudzējādā ziņā neatbilda un arī nevarēja atbilst latviešu garīgajām interesēm.*”²²²

Vairāki pētnieki uzsvēruši, ka brāļu draudzei bija liela nozīme **latviešu pašapziņas kāpināšanā**. Tas būtu ceturtais darbības virziens, ko apliecina šis pētījums. Vēsturnieks J. Krodznieks brāļu draudzi savulaik raksturojis: „*Pirms augsti cienīta un cildināta, tad vajāta un pulgota, nu gandrīz izzudusi no zemes un piemirsta – tas ir, brāļu draudze, tavs liktens bijis Vidzemē.*”²²³ J. Krodznieku interesējis jautājums: „*Kas nu varēja būt tie cēloņi, kas latviešus, tā arī igauņus mudināja un vilka uz brāļu saiešanas kambariem?*”²²⁴ Brāļu draudze savā darbības laikā uzrunāja pēc iespējas vairāk latviešu zemnieku, uzsverot viņu centību, godīgumu un nepieciešamību pēc izglītības, tādējādi pakāpeniski modinot vēlēšanos mainīt savu attieksmi pret dzīvi.

Brāļu draudzes pārstāvju darba tikums mainīja latviešu zemniekos attieksmi pret darbu. „*Tie Vidzemes novadi, kur starp zemniekiem ir daudz hernhūtiešu, ir arī izglītotākie, strādīgākie un turīgākie.*”²²⁵

Arī sociālajos tīklos var atrast brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības vērtējumu latviešu tautas attīstībā un mūsdienu skatījumā Eiropas kontekstā, jo

²²¹Heglunds, B. *Teoloģijas vēsture. SIA Augsburgas Apliecības Institūts*. Rīga: Mācību apgāds”. 2003, 333. – 336. lpp.

²²²Krūmiņa, S. *Brāļu draudzes Latvijā. Reliģiskās pieredzes īpatnības*. No: Ceļš, Nr. 1 (46), 1995, 103. lpp.

²²³Krodznieks, J. *Iz Baltijas vēstures. III*. 1914, 208. lpp.

²²⁴Turpat, 189. lpp.

²²⁵Sonntag, K. G. *Übersicht von der Geschichte der Livländischen Landschulen*. Neues Museum der deutschen Provinzen Russlands. Bd. 1., H. 2. Dorpat, 1825, S. 23.

hernhūtieši akcentēja humānismu pretstatā baznīcas kundziskumam, emocionalitāti pretstatā sausajai didaktikai. Brāļu draudzē iejūtība un sapratne no reliģisko mācību sludinātāju puses bija klausītāja līdzvērtības atzinums, brāļu draudzēs tika akcentēta kristīgā mīlestība, sirsnīgums, vienāda attieksme pret visiem cilvēkiem, darba tikums un kārtīgs dzīvesveids, bez dzeršanas posta un netiklības. Vissvarīgākais, brāļu draudzes būtība bija vienkārša – padarīt ticību saprotamu un pieejamu arī latviešu zemniekiem mīlot sevi un citus. (<http://www.tautasforums.lv/?p=2857>, sk. 30.10.2015.)

Raksturojot trīs galvenos brāļu draudzes kustības virzienus: reliģijas izpratni, cilvēku savstarpējās attiecības, izglītību un audzināšanu, svarīgi citēt brāļu draudzes pārstāvja stāstu: „Šis baznīcas Kungu un muižnieku darbs bij tiem ļaudīm par uzmodināšanu, ka tie arī labprātīgi uz mācību palike. Tie vecāki deve savus bērnus labprāt skolā un tie bērni nāce ar labu prātu, uz ko tie ļaudis priekšlaikos tik nelabprātīgi bija it kā viņi uz turku zemi novesti kļūtu. Tā griezās to ļaužu prāts vairāk un bez spiešanas uz Dieva vārdiem, tos labprāt dzirdēdami un mācīdamies. Lai ir, ka daudz tos Dieva vārdus nevaids sirdī, bet galvā un prātā vien ir uzņēmuši, tomēr ir arīdzan tādi pulka bijuši, kas caur Dieva vārdiem ticīgi tapuši, kas nu iekš Dieva bijāšanas un godīgas būšanas dzīvo. Un kuram ir šinī zeme nezināms, kas 1738. gadā Vidzemē iekš ticības lietām noticis ir? Vidzemē kur papriekš tas sirdīgs mācītājs Nihūzens bij bijis, kas baznīcā un skolās labi bij mahzījis.”²²⁶ (sk. 2. pielikumu) Šis stāsta fragments ir apliecinājums tam, ka brāļu draudze ir sasniegusi sev izvirzīto mērķi – padarīt latviešu zemniekiem reliģiju saprotamu un iedzīvināt to ikdienā.

3.2. Skolotāju seminārs Valmiermuižā: pirmā skolotāju izglītošanas iestāde Latvijas teritorijā

Iepriekšējā apakšnodaļā tika atklāta brāļu draudzes darbība Vidzemē 18. gadsimtā kā reliģiska un sabiedriska kustība, kas veicināja latviešu tautas izglītības attīstību, kas, kā zināms, ir pamats sabiedrības attīstībai un garīguma veicināšanai.

²²⁶Blaufüss, F.B. *Stāsti no tās vecās un jaunās būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015, 237. lpp.

Latviešu zemnieku sadzīve, tikumi un paražas gadsimtu garumā ir raduši atspoguļojumu latviešu folklorā. Pedagoģijas vēsturnieku darbos (A. Krūze, I. Ķestere, A. Staris, V. Ūsiņš) uzsvērts, ka tieši folklorā atklājas galvenās pedagoģiskās vērtības, kas tiek dēvētas par tautas pedagoģiju.

Līdz pat 17. gadsimtam zemnieku bērni zināšanas apguva ģimenē, nevis skolās, un bērnu audzināšana un mācīšana bija galvenokārt mātes pienākums.

Reformācija mainīja draudzes un baznīcas attiecības, padarot reliģiju saprotamāku un dodot iespēju draudzes locekļiem lasīt Bībeli dzimtajā valodā. Pirms reformācijas dievkalpojumi un mises notika latīņu valodā, kas bija vienota baznīcas valoda visā Romas katoļu baznīcā. Dzimtajā valodā ticīgie zemnieki apguva tikai desmit baušļus un dažas lūgšanas. Līdz ar protestantisma ienākšanu Latvijas teritorijā radās vajadzība pēc skolām un skolotājiem, tāpēc 17. gadsimtā Vidzemē un Kurzemē tika dibinātas pirmās skolas, kurās arī latviešu zemnieku bērni varēja apgūt lasīt- un rakstītprasmi. Vidzemes vācu muižniecības pārstāvji nodrošināja saviem bērniem iespēju studēt universitātē vācu valodā, latviešiem tas bija liegts. Tomēr katras draudzes galvenais pienākums bija uzturēt vienu skolu, taču draudzes bija lielas, bet gatavība celt skolas un sūtīt bērnus mācīties – niecīga, arī izglītotu skolotāju nebija.

No 16. gadsimta līdz 19. gadsimtam skolotāja darbu pildīja dažādu amatu un kārtu pārstāvji. Pēc reformācijas mācībām bija jānotiek dzimtajā valodā, tādēļ radās nepieciešamība pēc skolotājiem, kuru dzimtā valoda būtu latviešu valoda. Kā liecina pedagoģijas vēstures pētnieces Ivetas Ķesteres pētījumi, skolotājs kā profesionālis Eiropas skolās pakāpeniski ienāca 18. gadsimtā, taču tikai 19. gadsimtā skolotāji konsolidējās, izveidojoties par tautskolotāju kārtu.²²⁷

17. gadsimtā Vidzemē pirmoreiz rodamas idejas par nepieciešamību pēc latviešu skolotājiem. Vācu mācītājs Ernsts Gliks uzskatīja, ka tikai latvieši var būt skolotāji latviešu zemnieku bērniem, izprotot viņu raksturu un uzskatus. Viņš pats bija apguvis latviešu valodu, dibināja pirmās skolas latviešu zemnieku bērniem un uzsāka skolotāju sagatavošanu latviešu skolām. Kādā ziņojumā E. Gliks situāciju raksturojis šādi: „*Cik bēdīgi šeit stāv ar nevāciešu ticību, tas vairāk ir apraudāms, nekā aprakstāms. Starp desmitiem viens mācītājs, un starp simtiem viens to mazumiņu, ko*

²²⁷Ķestere, I. *Pedagoģijas vēsture. Skola, skolotājs, skolēns*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, 13. lpp.

viņi mēdz skaitīt no 5 katķisma galvas gabaliem. Tādēļ baznīca un altāris stāv tukši, tāpēc ka nav patikšanas ne pie tā vārda, ne pie tā sakrāmenta. Pret šādu postu var ko līdzēt vienīgi caur skolām.”²²⁸ E. Gliks lielu uzmanību veltīja skolotāja lomai tautas audzināšanas, izglītošanas un garīgās izaugsmes veicināšanas procesā. Trīs E. Gлика dibinātajās skolās jaunieši mācījās vienu gadu. Ļoti svarīgi bija apgūt lasīšanas prasmi, jo tā veicināja ne tikai vēlmi lasīt, bet arī sagatavoja māj mācībai vai skolotāja darbam. Lasītprasme latviešu zemnieku bērnos attīstīja uztveri izjust individuālos pārdzīvojumus un izprast reliģijas nozīmi ikdienas dzīvē. Vairāki desmiti jauniešu absolvēja Gлика skolas, un neilgā laikā lasīt un zināt Bībeles svarīgākos pantus iemācījās vairāk nekā 200 zēnu un meiteņu.²²⁹ Daži no viņiem vēlāk strādāja par skolotājiem.

Pēckara periodā galvenā uzmanība tika veltīta ekonomisko problēmu risināšanai, kara laikā izpostīto lauku atjaunošanai, un muižniecības intereses nebija saistītas ar latviešu zemnieku izglītošanu. Muižnieki nebija ieinteresēti skolu atvēršanā un jaunu skolu dibināšanā, jo viņiem bija vajadzīgi vienkārša darba strādnieki, nevis lasīt- un rakstītpratēji. Skolas atradās tālu no mājām, zemniekiem trūka uztura un apģērba, lai bērnus varētu laist ciema skolā. No agras bērnības zemnieku bērni vasarā gāja ganos un palīdzēja ģimenei apstrādāt zemi.

Lai uzlabotu situāciju skolu jautājumā, Krievijas cars Pēteris Lielais jau 1711. gadā izdeva pavēli ģenerālgubernatoram: „Skolas, kuras mācītāju sagūstīšanas vai nāves dēļ ir pamestas novārtā, nepieciešams atjaunot un jā rūpējas par to, lai zemnieku bērni tās atkal sāk apmeklēt. Tajās skolās, kur nav skolotāju, tāds ir jāpieņem darbā. 1730. gada valdības rīkojumā līdz ar slikto baznīcas stāvokli, tika pievērsta uzmanība arī panīkušajām mācītājmuižām un skolu ēkām, tika pavēlēts tās restaurēt. 1736. gadā visā valstī tika veikta skolu „ģenerālvizitācija.”²³⁰ Veicot pārbaudi, kā to apraksta L. Adamovičs, tika konstatēts, ka daudzās draudzēs nebija ne skolas, ne skolotāju. „Skolas istaba bija mazs kambaris, šaurs, pie rijas piebūvēts kambaris.”²³¹

²²⁸Bērziņš, E. *Ernsts Gliks: Darba mūžs un mūža darbs*. Rīga: Latvijas ev. lut. baznīcas virsvalde, 1935, 21. lpp.

²²⁹Anspaks, J., Ruberts, J. u. c. *Tautas izglītības un pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1900. gadam*. Rīga: Zinātne, 1987, 24. lpp.

²³⁰Turpat, 38. lpp.

²³¹Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 285.lpp.

Izglītības jautājumu risināšana nesatrauca ne cara valdību, ne arī vācu muižniekus. Bet 18. gadsimta notikumi politiskajā un ekonomiskajā jomā risinājās par labu latviešu tautas izglītības attīstībai.

3.2.1. Valmiermuižas skolotāju semināra izveides priekšnosacījumi

Daudzās draudzēs nebija ne skolas, ne skolmeistara. Citās draudzēs, ja arī bija skola, tā nebija ierīkota atsevišķā ēkā, un pats skolmeistars nereti mitinājās rijā vai pirtiņā. Zemnieku bērni mācījās tikai ziemā, pirmajā gadā apguva burtošanu, otrajā – mēģināja lasīt vārdus pa zilbēm. Dažās skolās mācījās baznīcas dziesmas, bet, spriežot pēc vizitācijas ziņojumiem, dziedāšanas vietā bija dzirdama neganta bļausana, skolmeistari visbiežāk bija vācieši, kuri gandrīz nepārvaldīja latviešu valodu, nebija iestādes, kas izglītotu skolotājus, tādēļ to izglītības līmenis bija zems.²³² Ja skolmeistars bija vecs un darbam nederīgs, kā raksta L. Adamovičs, viņa vietā nevienu nevarēja atrast. Mācības tika organizētas bez jebkādas sistēmas, bez noteiktām mācību stundām, katķisms tika iekalts bez mazākās saprašanas un, ja vēl izdevās iemācīt lasīšanu, skolmeistara mērķis bija sasniegts pilnībā. Muižās bija nepieciešams spēcīgs un čakls, nevis izglītots zemnieks.²³³

Viedokļi par zemnieku bērnu izglītošanu un viņu skolotājiem atšķīrās, jo par skolotāju drīkstēja strādāt students, viņš varēja par skolotāju izglītēt vienu skolnieku.²³⁴ Vidzemes ģenerālsuperintendents (1736 – 1744) Jākobs Benjamiņš Fišers (*Jacob Benjamin Fischer*, 1684 – 1744) bija izveidojis projektu par zemnieku skolu organizēšanu²³⁵, kuru 1737. gadā akceptēja Vidzemes landtāgs. Ģenerālsuperintendents J. B. Fišers tolaik ļoti labvēlīgi izturējās pret brāļu draudzi. Pēc viņa domām, pašiem nevāciešiem bija jāizglīto nevācieši. Tā arī citās vietās Vidzemē radās skolas zemnieku bērniem, piemēram, Ungurmuižā, kur 1734. gadā skolu bija dibinājis zviedru

²³²Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 293. – 294. lpp.

²³³Turpat, 297. – 299. lpp.

²³⁴Turpat, 286.lpp.

²³⁵Donnert, E. *Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, S. 88.

ģenerālleitnants Baltazars fon Kampenhauzens. Viņš atbalstīja un veicināja Hernhūtes brāļu draudzes darbību. Ir jāatzīmē, ka latviešu zemnieki visbiežāk dzīvoja tajā apvidū, kur viņi bija dzimuši, savu muižu viņi drīkstēja pamest tikai ar muižkunga atļauju. Savukārt vācbaltieši devās ārzemju braucienos, apmeklēja savus radniekus, studēja ārzemēs, tādējādi iepazīstoties ar Rietumeiropas jaunākajām idejām. Tā piētisma idejas nonāca līdz Vidzemei un Kurzemei, iegūstot šeit ļoti lielu un spēcīgu ietekmi vairāku gadsimtu garumā.

Daudzus gadsimtus Baltijas vācieši uzturēja savstarpējus kontaktus, piemēram, ar Saksiju, kur atradās lielākie piētisma (Halle) un hernhūtisma (Hernhüte) centri. Īpaši nopelni tam, ka jaunie latvieši tika izglītoti par skolotājiem, lai varētu strādāt latviešu skolās, bija Vidzemē dzimušajai Magdalēnai Elizabetei fon Bīlovai (*Magdalene Elisabeth von Bülow*, 1683 – 1750), zviedru majora Leijona atraitnei, kura kopš 1710. gada bija precējusies ar krievu armijas ģenerālleitnantu Ludvigu Nikolaju fon Hallartu (*Ludwig Nikolai von Hallart*, 1659 – 1727). Jau 1714. gadā, abu kopīgajā ceļojumā, jaunā Hallarta kundze iepazinās ar galveno piētisma pārstāvi, Frankes fonda dibinātāju Hallē Augustu Hermani Franki. Dažus gadus vēlāk viņa sazinājās ar grāfu Nikolaju Ludvigu fon Cincendorfu, kurš pārstāvēja lutertisko piētismu, bija Hernhūtes brāļu draudzes dibinātājs un bīskaps, kā arī daudzu baznīcas dziesmu autors. Mūsdienu vēsturnieks un brāļu draudzes pētnieks Pauls Neustupnijs par nozīmīgu uzskata ģenerālleitnanta Hallarta un grāfa fon Cincendorfa saraksti no 1726. līdz 1727. gadam²³⁶, kurā ģenerālleitnants lūdza sūtīt uz Vidzemi skolotājus, lai varētu dibināt skolotāju semināru. 1727. gadā ģenerālleitnants fon Hallarts nomira, un viņa iesākto darbu turpināja sieva, taču viņa nebija vienīgā, kura uzturēja kontaktus ar Augustu H. Franki un hernhūtiešiem Saksijā. Krimuldas mācītājs Johans Justs Grīners bija studējis Halles universitātē, un 1727. gadā viņš bija iepazinies ar grāfu fon Cincendorfu.²³⁷ Savukārt 1729. gada rudenī mācītājs Grīners uzņēma pie sevis pirmos Hernhūtes misionārus. Viņi apmeklēja Rīgu, Valmieru un Tallinu (Rēveli). Vēlāk Vidzemē ieradās

²³⁶Neustupny, P. *Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine in Estland und Lettland*. Vortrag bei der V. internationalen Konferenz MORAVIAN 16.-18. 10. 2009 in Suchdol nad Odrou/Zauchtel, S. 2 – www.go-east-mission.de

²³⁷Schaudinn, H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. München: E. Reinhardt, 1937, S. 62.

vairāki desmiti hernhūtiešu. Nozīmīga loma bija arī grāfa fon Cincendorfa vizītei 1736. gadā, kuras laikā viņš saņēma atļauju Hernhūtes brāļus un māsas sūtīt uz Vidzemi.

3.2.2. Skolotāju semināra nodibināšana un darbība

Grāfa fon Cincendorfa ceļojums vainagojās ar panākumiem, un 1738. gadā tika nodibināts skolotāju seminārs Valmiermuižā. Skolotāju seminārs savu darbību uzsāka ģenerālienes M. E. fon Hallartes īpašumā. Viņa nodeva semināra rīcībā zemes gabalu un rūpējās par to, lai tiktu uzceltas speciālas ēkas. Laika posmā no 1737. līdz 1738. gadam fon Hallarte plānoja semināra darbu, tika pirkti būvmateriāli un celtas jaunas ēkas, viņai palīdzēja no Morāvijas nākušais Kristiāns Dāvids.

Kā jau iepriekš minēts, Valmiermuižas skolotāju semināra izveidi ietekmēja vairāki faktori: pirmkārt, piētisma idejas, kuras ienāca Vidzemē no Rietumeiropas; otrkārt, hernhūtiešu kustība un tās pārstāvju ierašanās Vidzemē; treškārt, vācu tautības mācītāju atbalsts; ceturtkārt, fakts, ka Vidzeme bija Krievijas impērijas sastāvdaļa, un, piektkārt, baltvācu muižnieku atbalsts, bez kura nebūtu iespējama Valmiermuižas skolotāju semināra izveide. Svarīgi ir pieminēt Vidzemes ģenerālsuperintendententa Heinriha Bruininga (*Heinrich Bruining*, 1675 – 1736) atbalstu, taču, lai seminārs darbotos, trūka skolotāju un telpu, un tikai pēc grāfa L. N. fon Cincendorfa vizītes sākās gatavošanās semināra dibināšanai. Gada laikā toreiz tikai divdesmit gadus vecais semināra vadītājs M. F. Buntebarts apguva latviešu valodu un iepazinās ar zemnieku sadzīves apstākļiem Vidzemē.

Teologs Buntebarts vienu gadu gatavojās skolotāja gaitām, papildus strādādams par mājskolotāju pie barona B. fon Kampenhauzena, kas bija toreizējā ģenerālsuperintendententa Heinriha Bruininga svainis. Kā uzsver Heinrihs Bruinings, Baltazars fon Kampenhauzens bija pazīstams kā piētisma ideju aizstāvis, viņš komunicēja ar šā novirziena pārstāvjiem, tostarp arī ar H. Bruininga ģimenes locekļiem, kuru vidū bija arī daudzi Hernhūtes brāļu draudzes²³⁸ sekotāji. Brāļu draudzes kustības pētnieks G. Straube savukārt raksta, ka 1737. gadā līdz ar M. F. Buntebartu Latvijā

²³⁸Bruinngk, H. *Das Geschlecht von Bruiningk in Livland*. Elibron Classics, 2006, S. 144 – 154, S. 296.

ieradās vēl četri jaunieši – Martins Hadvigs, Pependiks, Turks un Šmits²³⁹, kuri tika sagatavoti skolotāja darbam. Kā vispiemērotākais semināra vadītāja amatam tika izvirzīts M. F. Buntebarts. Liela nozīme bija faktam, ka viņš bija labi apguvis vietējo zemnieku valodu. 1738. gada vasarā viņš nokārtoja eksāmenu un saņēma superintendenta atļauju strādāt par skolotāju. 1738. gadā seminārs uzsāka darbību ar 8 apmācāmajiem, taču turpmāko gadu laikā semināra audzēkņu skaits ievērojami pieauga. Kā redzams 1739. gada vizitācijas ziņojumos, šajā gadā semināram bija jau 15 audzēkņi²⁴⁰, kurus ģenerāliene M. E. fon Hallarte nodrošināja ar ēdienu, apģērbu un grāmatām. Audzēkņu skaits pakāpeniski palielinājās, un 1740. gadā 17. februārī Kristiāns Dāvids no Valmiermuižas rakstīja, ka seminārā mācās jau divdesmit audzēkņi.²⁴¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir atrodama informācija, ka šajā gadā pie M. F. Buntebarta ir mācījušies aptuveni simts audzēkņu.²⁴²

Tā kā izmaksas par semināra būvi, tam piederošo ēku paplašināšanu, kā arī par semināra uzturēšanu bija ievērojamas un prasīja ļoti daudz līdzekļu, ģenerāliene fon Hallarte nevarēja segt visu audzēkņu uzturēšanās izdevumus. Tādēļ draudze maksāja par tiem audzēkņiem, kuri nāca no viņas vidus. Vācu vēsturnieka Heinriha Šaudina pētījumi liecina, ka semināra audzēkņi mācījās visu gadu²⁴³, un šī skolotāju institūta mērķis bija izskolot ievērojamu skaitu latviešu zemnieku jauniešu, kuri spētu zināšanas tālāk nodot saviem tautiešiem. Skolotājs M. F. Buntebarts ziņoja, ka viņš iemācījis jauniešiem vieglu veidu, kā apgūt burtus, prasmi lasīt un rakstīt, dziedāt pēc notīm, jo latviešiem esot bijis grūti ieskaidrot, ka jādzied kārtīgi; visbeidzot izskaidrojās arī katķismu un Svētos Rakstus. Jāņem vērā, ka tolaik boksterēšana bija maz izplatīta metode, un pieļaujams, ka jau toreiz tika izmantota fonētiskā transkripcija. Lasītmācībā, līdzīgi kā citās zemēs, tika izmantota Jēnas burtošanas jeb boksterēšanas metode²⁴⁴, kuras galvenā pazīme bija, kā raksta Otto Nesterovs, lai apgūtu lasītmāku, nepieciešams

²³⁹Straube, G. *Ģenerālienes M. E. fon Hallartes rūpe*. No: Krūze A. (red.) *Laikmets un personība*. 6. Rīga: RaKa, 2005, 98. – 113. lpp.

²⁴⁰Schaudinn, H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. München: E. Reinhardt, 1937, S. 63 – 64.

²⁴¹A. B. U., R. 19. G. a. 1. 2. a.; par audzēkņu skaitu Valmiermuižā, kas jau sasniedza divdesmit.

²⁴²LVVA, 237. f., 1. apr., 8. l., 13. lpp.; par audzēkņu skaitu Valmiermuižas skolotāju seminārā.

²⁴³Schaudinn, H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. München: E. Reinhardt, 1937, S. 63 – 64.

²⁴⁴Nesterovs, O. *Latviešu valodas un literatūras mācīšanas metodikas attīstība*. Rīga: Zvaigzne, 1974, 176. lpp.

iemācīties burtus alfabēta secībā pēc to nosaukumiem; prast lasīt zilbes (bez sakara ar vārdiem), pēc zilbju apgūšanas vingrināties tekstu lasīšanā.

Topošajiem skolotājiem M. F. Buntebarts mācīja grāmatvedību, prasmi diskutēt un strādāt ar bērniem, pareizi izteikties, vadīt „sirds kratīšanu” starp draudzes locekļiem un radīt „omulību”. Par semināra mācību saturu var izdarīt pieņēmumus, jo konkrēti dokumenti par tā programmu un mācību plāniem nav atrodam. Pieļaujams, ka tika izmantotas reliģiska satura grāmatas, Bībele, dziesmu grāmatas un organizētas praktiskās nodarbības.

Valmiermuiža bija pazīstama kā hernhūtiešu kustības centrs, un 1740. gadā te minēti četri līdz pieci tūkstoši kustības piekritēju jeb atbalstītāju²⁴⁵, bet Kristiāns Dāvids 1740. gada 18. aprīlī vēstulē brālim Grasmanim rakstīja, ka atmodināto skaits varētu būt 5000.²⁴⁶ Savukārt skolotāju seminārs ieguva tik lielu popularitāti, ka audzēkņu pieplūdums radīja problēmas telpu trūkuma dēļ. M. E. fon Hallartei vajadzēja domāt par jaunu telpu ierīkošanu, jo nesen celtais diakonāts nespēja ietilpināt visus mācīties alkstošos un draudzes sanāksmju apmeklētājus.²⁴⁷

1741. gada septembrī tika iesvētīta jaunā skolotāju sagatavošanas iestādes ēka, un viss ar M. E. fon Hallartes gādību radītais brāļu draudzes centrs tika nodēvēts par „Jērakalnu”.²⁴⁸ Jaunā ēka varēja uzņemt ap 100 dvēselēm.²⁴⁹

Šī vieta kļuva par Hernhūtes brāļu centru Valmierā. Šeit atradās ne tikai skolotāju seminārs. Blakus bija skola, šeit mitinājās skolotāji, kā arī ļaudis, kuri ieradās viesos. M. F. Buntebarts prezentēja savas darba metodes ģenerālkomisijai, komisijas locekļi – J. B. Fišers un B. fon Kampenhauzens – vēlējās, lai arī citu draudžu pārstāvji – latviešu jaunieši – varētu apgūt skolotāja amatu. L. Adamovičs savukārt norādījis, ka katra latviešu draudze uz semināru varēja sūtīt divus jauniešus, tā tika sagatavots pietiekams skaits skolotāju.²⁵⁰

²⁴⁵LVVA, 237.f., 1. apr., 8. I., 14.lpp.; sk. Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1700 – 1740*. Mineapolisa:Sējējs, 1963, S. 529.

²⁴⁶A. B. U., R. 19. G. a. 1. 2. a.; atmodināto skaits jau sasniedza piecus tūkstošus.

²⁴⁷LVVA, 237.f., 1. apr., 8. I., 15.lpp., skolotāju semināra popularitātes dēļ radās problēmas, jo visiem nepietika telpu, bija jādomā par citu telpu celtniecību.

²⁴⁸LVVA, 237.f., 1. apr., 8. I., 16.lpp., „Jērakalna” iesvētīšana 1741. gada septembrī.

²⁴⁹LVVA, 237.f., 1. apr., 1. I., 1458.lpp.; 233.f., 1. apr., 320. I., 46.lpp.; par jaunās ēkas lielumu, kur varēja uzņemt ap tūkstoši brāļu un māsu.

²⁵⁰Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, S. 293.

Topošie skolotāji ieradās arī no attālākiem Vidzemes apgabaliem, un tā rezultātā 1740. gadā palielinājās personālsastāvs²⁵¹, jo vadīt nodarbības M.F. Buntebartam palīdzēja Jēnas teoloģijas students Johans Ernsts Heims (*Johann Ernst Heim*), bet saimniecību vadīja Mikšes (*Mischke*) kungs un kundze.²⁵²

3.2.3. Valmiermuižas skolotāju semināra pedagoģiskais devums

Analizējot Valmiermuižas skolotāju semināra pedagoģisko devumu, var secināt: pirmkārt, jo izglītotāks bija zemnieks, jo auga viņa pašapziņa un centieni sasniegt vēl vairāk; otrkārt, literatūra sekmēja intereses veidošanos audzināšanas procesā, jo daudzi semināra audzēkņi kļuva par skolotājiem, mājskolotājiem ģimenēs un dzejniekiem; treškārt, izmantojot progresīvas metodes, īsā laikā varēja sagatavot skolotājus no latviešu zemnieku jaunekļu vidus; ceturtkārt, reliģiska satura grāmatas un Bībele palīdzēja latviešu zemniekam saskatīt izmaiņas savā dzīvē, deva cerību nākotnei un pievērsa lielu uzmanību tikumiskajai audzināšanai.

Valmiermuižas skolotāju semināram, salīdzinot ar 19. un 20. gadsimta skolotāju semināriem, nebija augsts piedāvāto apgūstamo zināšanu līmenis²⁵³, tomēr, ņemot vērā uzdevumu, kas tika izvirzīts 18. gadsimta pirmajā pusē, proti, sagatavot skolotājus no latviešu vidus, seminārs attaisnoja uz to liktās cerības un sasniedza mērķi. Tā kā semināru nodibināja vācieši, vēl ilgu laiku netika atzīts, cik ļoti nozīmīgs ir šī semināra devums.

Līdz pat 20. gadsimta beigām latviešu pētnieku darbos un publikācijās Valmiermuižas skolotāju semināra nozīme tika vērtēta ļoti kritiski. Latviešu izglītības darbinieks L. Adamovičs uzskatīja, ka šos latviešu skolotājus vien ar atrunu var dēvēt par izglītības darbiniekiem: „Viņi varēja būt baznīcas kalpotāji un praksē vairāk

²⁵¹Schaudinn, H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. München: E. Reinhardt, 1937, S. 27.

²⁵²Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 1710 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1933, 305. lpp.

²⁵³Turpat, 299. lpp.

strādāja baznīcā, nevis skolā. Arī viņu tikumiskais līmenis lielāko tiesu nelikās būt bijis augsts. Viņi bija atkarīgi no muižniekiem, kas viņus jau kā nevāciešus novērtē zemu.”²⁵⁴

Mūsdienu latviešu vēsturnieki, kuri analizējuši Hernhūtes brāļu draudzes nozīmi Latvijā, – Gvido Straube un Gundars Ceipe– ir citās domās. Viņi uzsver brāļu draudžu spēcīgo ietekmi arī attiecībā uz Vidzemes zemnieku sociālo un saimniecisko dzīvi, jo īpaši uz izglītību. Noskaidrots, ka mācītāji un muižnieki respektēja daudzus Valmiermuižas skolotāju semināra audzēkņus: „*tieši tajās draudzēs, kur darbojās brāļu kopas vai arī tieši tajās strādāja Valmiermuižas mācību iestādes audzēkņi, zemnieki, kā pieauguši, tā arī bērni, parādījuši labas un teicamas zināšanas, bet arī attīstīja viņos gribu un tieksmi pēc tikumiska dzīves stila.*”²⁵⁵ Savukārt G. Ceipe akcentē hernhūtiešu kustības un Valmiermuižas skolotāju semināra lielo nozīmi latviešu zemnieku pašvērtības izjūtu stiprināšanā un zemnieku kustības izveidošanā, kas vēlāk tika nosaukta par tautas “*dižo atmodu*”.²⁵⁶

Apkopojot vērtējumus par Valmiermuižas skolotāju semināra pedagoģisko devumu, var secināt, ka tā bija iespēja apgūt skolotāja amatu dzimtajā valodā; līdz ar izglītības iespēju latviešu zemnieks varēja izzināt pasauli un ietekmēt politisko situāciju; reliģiska satura mācību līdzekļi palīdzēja veidot savu garīgo pasauli, atteikties no netikumiem un pievērst uzmanību bērnu audzināšanai.

3.2.4. Seminārs– vēstnesis latviešu inteliģences veidošanās procesam

Paaugstinātā latviešu tautas pašvērtības izjūta, kas bija vērojama pašu hernhūtiešu vidū, beidzās ar spēcīgu saspīlējumu starp brāļu draudzēm un luterisko

²⁵⁴Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 1710 – 1740.* [Mīneapolisa]: Sējējs, 1933, 299. lpp.

²⁵⁵Straube G. *Latvijas brāļu draudzes diārijs.* N.I.M.S., 2000, 105. lpp.

²⁵⁶Straube, G. *Ceļš uz nacionālu valsti. Informācija, revolūcija, reakcija: 1905 – 2005:* starptautiska konference, 2005. g. 23. – 25. novembris, Rīga (Latvija): materiālu krājums = International conference „Information, revolution, reaction: 1905 – 2005”: November 23 – 25, 2005, Riga (Latvia): proceedings, Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2005, 12. lpp.

baznīcu²⁵⁷, kas nevēlējās zaudēt savu ietekmi. Tas savukārt kļuva par iemeslu, ka luteriskās baznīcas mācītāji arvien kritizēja hernhūtiešu brāļu draudžu ietekmi, kā arī Valmiermuižas skolotāju seminārā izglītotie skolotāji tika novērtēti kā nepareizi ideoloģiski sagatavoti. Pastāvošā vara labi apzinājās, ka jaunajiem skolotājam sniegtās zināšanas paaugstina viņu izglītības līmeni, tādā veidā aktīvi ietekmējot arī sociālo sistēmu, politiskos notikumus un radot neapmierinātību latviešu zemnieku vidū.²⁵⁸ Vērā ņemamas ir mūsdienu vācu vēsturnieka Otto Taigelera atziņas. Pētnieks uzsver, ka pārmetumi, kas tika izvirzīti pret hernhūtiešu darbību, attiecās uz trim aspektiem: pirmkārt, radās tādi ierīkojumi un iestādes (skolotāju seminārs un skolas), kas atšķirībā no evaņģēliskās baznīcas pārņēma cilvēku prātus, otrkārt, hernhūtiešu skolotāji iedragāja vietējās garīdzniecības autoritāti un, treškārt, jaunā mācība tikai daļēji atbalstīja evaņģēlisko baznīcu.²⁵⁹ Tā kā Hernhūtes brāļu draudzes pārstāvjiem bija cita dzīves uztvere, brāļi un māsas cīnījās pret nabaga zemnieku tautas slīgšanu alkoholismā un analfabētismā, tika apgalvots, ka viņi tādējādi iestājas pret oficiālo baznīcu un valsti.

L. Adamovičs un G. Straube izsaka viedokli, ka par organizētās latviešu zemniecības tapšanu Vidzemē 18. gadsimtā ir jāpateicas hernhūtiešu kustībai, kā arī Valmiermuižas seminārā sagatavotajiem skolotājiem, jo tieši viņi aizlieguma gados kļuva par kustības garīgajiem un ideoloģiskajiem pārstāvjiem. Taču jāuzsver, ka Valmiermuižas skolotāju seminārs, pirmkārt, bija privāta mācību iestāde, un pastāvēja kā Vidzemes piētisma centra ideoloģisko mērķu īstenotājs; skolotāju seminārs popularizēja šo ideoloģiju, kura nebija tīkama pastāvošajai varai. Otrkārt, skolotāju seminārs bija progresīva mācību iestāde 18. gadsimtā Vidzemē, jo tā uzsāka skolotāju sagatavošana no latviešu zemnieku jaunekļu vidus, treškārt, skolotāju seminārā izglītotie audzēkņi pārstāvēja citas interešu grupas, bet ne oficiālās varas ideoloģiju, un, ceturtkārt, skolotāju seminārs ieguva tik lielu popularitāti, ka mācīties gribētāju skaits

²⁵⁷Teigeler, O. *Die Herrnhuter in Russland. Ziel, Umfang und Ertrag ihrer Aktivitäten*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2006, S. 160.

²⁵⁸Schaudinn, H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts*. München: E. Reinhardt, 1937, S. 62.

²⁵⁹Teigeler, O. *Die Herrnhuter in Russland. Ziel, Umfang und Ertrag ihrer Aktivitäten*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 2006, S. 160.

pieauga, radot visus priekšnoteikumus pirmajai latviešu tautas atmodai un uzsverot izglītības nepieciešamību un tās lomu ikvienas tautas pastāvēšanā un attīstībā.²⁶⁰

Nemot vērā šos faktorus, Valmiermuižas skolotāju seminārs bija mācību iestāde, kura apdraudēja pastāvošās varas ilgspēju, tāpēc Valmiermuižas skolotāju seminārs tika slēgts, jo jauno skolotāju ideoloģiskā sagatavotība, kas atbilda hernhūtiešu uzskatiem, nesaskanēja ar oficiālās politiskās varas uzskatiem par to, kādu vajadzētu veidot valsts sociāli politisko iekārtu Vidzemes guberņā. Vidzemes muižnieku vairākums atbalstīja oficiālās varas nostāju izglītības jautājumā, jo paši muižnieki tolaik bija ar zemu izglītības līmeni, tādēļ zemnieku izglītošanā saskatīja ekonomiskus zaudējumus un bīstamību savas kārtas interesēm. Latviešu zemnieku izglītošana tika uzskatīta par nevēlamu, jo oficiālā vara un vietējie muižnieki uztvēra izglītību kā faktoru, kas paver iespēju piekļūt politiskās varas slēptajiem vēstures faktiem.

Pēc semināra slēgšanas tās audzēkņi turpināja strādāt par muižu skolotājiem, kā uzskata vēsturnieks G. Straube, neviens nepadevās, nedz latviešu zemnieki, nedz arī baltvāciešu muižnieki un mācītāji. Hernhūtes brāļu draudze, par spīti aizliegumam darboties, 18. un 19. gadsimtā sasniedza neredzētu uzplaukumu vairāku gadu desmitu garumā, viņu panākumi vistiešāk atspoguļojās galvenokārt izglītībā un latviešu reliģiozitātes veicināšanā.²⁶¹

Vācu vēsturnieks un teologs Vilhelms Kāle (*Wilhelm Kahle*) piemin mazāk zināma Hallartu ģimenes mājskolotāja un A. H. Frankes skolnieka Alberta Antona Fīrorta (*Albert Anton Vierorht*, 1697 – 1761) nopelnus.²⁶² Viņš vēlāk kļuva par mācītāju Rēvelē. Mācītājs A. A. Fīrts bija viens no brāļu draudzes kustības garīgajiem vadītājiem Igaunijā, viņam bija laba sadarbība ar Valmiermuižas brāļu draudzi un fon Hallartu ģimeni. Mācītāja A. A. Fīrorta nopelni manāmi gan Vidzemē, gan arī vēlāk Saksijā. Pieredze Vidzemē, jo īpaši Valmiermuižā un Rēvelē, pamudināja viņu 1748. gadā pārņemt vairāku audzināšanas iestāžu un Marienbornas teoloģijas semināra vadību. A. A. Fīrts Igaunijā līdzdarbojās Bībeles tulkošanā²⁶³, savukārt cits viņa

²⁶⁰Straube, G. *Latvijas brāļu diārijs*. Rīga: N.I.M.S., 2000, 232. – 233. lpp.

²⁶¹Straube, G. *Ģenerālienes M. E. fon Hallartes rūpe*. Krūze, A. (red.). Laikmets un personība. 6. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2005, 98. – 111. lpp.

²⁶²Kahle, W. *Die Begegnung des baltischen Protestantismus mit der russisch-orthodoxen Kirche*. Leiden/Köln: E. J. Brill, 1959, S. 53.

²⁶³LVVA, 4011.f., 1. apr., 5914., Fīrtoru ģimenes dokumenti.

skolnieks – Frīdrihs Bernhards Blaufūss – strādāja pie otrā Bībeles izdevuma latviešu valodā (1739. gads). A. H. Frankes audzēknis un līdzstrādnieks F.B. Blaufūss bija A. A. Fīrorta sekotājs, savulaik viņš bija ieņēmis mājskolotāja vietu fon Hallartu ģimenē, vēlāk bijis mācītājs Palsmanē un Rīgā.²⁶⁴

Turpmāku Hernhūtes brāļu draudzes ietekmi attiecībā uz skolotāju izglītošanu Latvijas teritorijā var novērot simts gadus pēc Valmiermuižas skolotāju semināra dibināšanas, atkal Valmierā. Šeit 1839. gadā sāka darboties Vidzemes skolotāju seminārs, kas turpināja strādāt līdz 1849. gadam, vēlāk tas tika pārcelts uz Valku – tā bija robeža, kur saplūda latviskā un igauniskā Vidzeme. Šeit nevācieši tika skoloti par ķesteriem un baznīcas skolu skolotājiem. Tolaik skolotājus gatavoja ne tikai svarīgāko mācību priekšmetu pasniegšanai, tika apgūta arī klavierspēle un dziedāšana, šīs prasmes gan vairāk atbilda ķestera amatam. Pirmais semināra vadītājs Jānis Cimze bija brāļu draudzes loceklis, un arī viņa audzēkņus saistīja hernhūtiešu idejas, kā piemēru var minēt pirmos Vidzemes kurlmēmo skolu skolotājus un vadītājus latviešus Eduardu Inzelbergu un Vīlipu Švēdi.²⁶⁵ Arī Cīravas – Dzērves skola Kurzemē, ko no 1833. līdz 1843. gadam pabeidza vismaz 25 skolotāji, nepalika bez piētisma ietekmes. Skolas vadītājs Andrejs Bergmanis izglītību ieguva Kleideksenas mazajā Deksnas skolotāju seminārā, kur laikā no 1774. līdz 1807. gadam valdīja piētisma idejas.

Daudz vēlāk hernhūtiešu brāļu draudzes ietekme vērojama pirmajā augstskolā, kas atradās tagadējās Latvijas teritorijā, proti, 1862. gadā dibinātajā Rīgas Politehnikumā, kas 1896. gadā kļuva par Rīgas Politehnisko institūtu. Arī šeit bija studenti, kuriem bija tuvas brāļu draudzes idejas. Augstskolā studēja daži brāļu draudzes pēcteči, tostarp arī students Jānis Poruks (1871 – 1911), kurš vēlāk ar saviem literārajiem darbiem ietekmēja latviešu tautas garīgās vērtības. J. Poruka dzejā tēlotais bezpalīdzīga, vientuļa un nomaļus stāvoša cilvēka raksturs veidots hernhūtisma ietekmē – šī reliģiskā kustība mācīja samierināties ar apstākļiem un nepretoties ļaunumam. Dzejnieks savos stāstos ļauj saskatīt ļoti pozitīvas un augsti vērtējamās cilvēciskās īpašības, ko sludināja hernhūtieši – turēt tīru un sakoptu apkārtni, izglītoties, neieslīgt

²⁶⁴Schaudinn, H. *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des Jahrhunderts*. München: E. Reinhardt, 1937, S. 26.

²⁶⁵Zigmunde, A. *Neredzīgo izglītība Latvijā no pirmsākumiem līdz mūsdienām*. Rīga: RTU, 2011, 25. lpp.

alkoholismā, respektēt kārtīgu ģimenisku dzīvesveidu. J. Poruka darbos rodama atziņa, ka tomēr nevar akli sekot kādai reliģijai, un katrs laikmets nes sev līdzīgu ko jaunu. Literāts J. Poruks tiek raksturots arī kā sāpju un asaru dzejnieks, apstiprinājums ir dzejas rindās:

„*Vai tev ir tik daudz asaru,
Ka vari dzejnieks būt?
Un tik daudz sāpju, sirdsēstu,
Ka krūtis elpo grūt?*”²⁶⁶

J. Poruka darbi ir tulkoti vācu, krievu, čehu, igauņu, esperanto u. c. valodās.

Lai gan Rīgas Politehniskais institūts bija tehniska augstskola, tomēr daudzi absolventi vēlāk strādāja par skolotājiem.²⁶⁷

Pirmie Valmiermuižas skolotāju semināra audzēkņi – Kunģeta Jēkabs (17 g.), Pauska Kaspars (16 g.), Sausiņa Dāvids (14 g.) kļuva par skolotājiem tuvākajā Vidzemes apkaimē un Šķesteru Pēteris (30 g.) Kauguros.²⁶⁸ Ruģēnu Juris kļuva par pirmo latviešu dzejnieku. Arī starp pašiem latviešiem drīz radās spēcīgi un dedzīgi brāļu draudzes sludinātāji. Viens no pirmajiem bija arī Šķesteru Pēteris. Mācījies skolotāju seminārā, viņš bija pirmais latviešu zemnieks, kas pievienojās brāļu draudzei un bija brāļu draudzes vadītājs.

Skolotāju semināra beidzēji kļuva par pirmajiem latviešu tautas tradīciju turpinātājiem, latviskās pašapziņas veidotājiem un bija kodols brāļu draudžu darbībai un panākumiem latviešu vidū.

²⁶⁶Poruks, J. *Izlase*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 12. lpp.

²⁶⁷Zigmunde, A. *Die Bedeutung der erstmaligen Ausbildung von Lehrern auf Hochschulniveau im Gebiet des heutigen Lettland an der Polytechnischen Schule und am Polytechnischen Institut zu Riga (1862 – 1919)*. Mokslo ir technikos raida Lietuvoje. Vilnius: Technika, 2012, S. 13 – 29.

²⁶⁸Valmiermuižas skolotāju semināra audzēkņi bija dažāda vecuma latviešu zemnieku jaunieši. Analizējot semināra audzēkņu vecumu, var secināt, ka pirmajā gadā semināru Valmierā apmeklēja skolēni vecumā no 7 līdz 18 gadiem, arī nākamajos gados nav novērots vienots iestāšanās vecums. Otrajā gadā šis vecums ir no 10 līdz 19 gadiem: pēc: Straube, G. *Ceļā uz nacionālu valsti. Informācija, revolūcija, 1905 – 2005*: starptautiska konference, 2005. g. 23. – 25. novembris, Rīga (Latvija): materiālu krājums = International conference "Information, revolution, reaction: 1905 – 2005": November 23 – 25, 2005, Riga (Latvia): proceedings. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2005, 12. lpp. Ne visi audzēkņi kļuva par skolotājiem, apmēram 120 uzsāka darbu savā profesijā. Skolotāji no šī semināra strādāja visā Valmiermuižas apkārtnē un vēl dažās attālākās draudzēs. Skaitis bija pietiekams, un draudzes skolu darbība nodrošināta ilgam laikam. Tā, piemēram, Gavēņu Andžs uzsāka darbu savā profesijā 1740. gadā Āraišu draudzē un strādāja šeit līdz 1782. gadam: pēc Baerents, P. *Āraišu draudze skolas hronika*./ No: Baerents, P. *Āraišu draudzes skolas hronika*. Žurnāls IMM, 1923, Nr. 8,10, 106. lpp.

Valmiermuižas skolotāju semināra darbība bija pirmais vēstnesis turpmākajai latviešu tautas izglītības attīstībai un latviešu nacionālās inteligences veidošanās procesam vēlāk, 19. gadsimtā. Latviešu izglītības sākumu būtiski ietekmēja M. E. fon Hallarte, jo uzskatīja, ka ikvienam latviešu zemniekam jāprot lasīt, rakstīt un rēķināt. Ģenerālienes M. E. fon Hallartes dibinātais seminārs bija pirmā latviešu skolotāju izglītības iestāde 18. gadsimtā Latvijas teritorijā. Valmiermuižas skolotāju seminārā tika izmantotas progresīvas mācību metodes (piemēram, diskusija, kas veidoja prasmi izteikties) un audzināšanas metodes (piemēram, kā strādāt un rūpēties par bērniem). Valmiermuižas skolotāju semināra beidzēji bija brāļu draudzes kustības ideju paudēji un latviskās pašapziņas veicinātāji. Brāļu draudzes kustības un Valmiermuižas skolotāju semināra darbības rezultātā Vidzeme 18. gadsimta beigās bija izglītotākā Krievijas province.

Skolotāju semināra Valmiermuižā kā **pirmās skolotāju izglītošanas iestādes** darbība ir ierakstījusi nozīmīgu lappusi pedagoģijas vēsturē, sevišķi skolotāju izglītības vēsturē Latvijā. Tā **veicināja** ne tikai **zināšanu apguvi** un **nodošanu**, bet arī deva ieguldījumu **tautas audzināšanā**, sevišķi **tikumisko** un **religisko vērtību popularizēšanā**. Valmiermuižas skolotāju semināra darbība nodrošināja lasītprasmes attīstību pieaugušo vidū, skolotāji iesaistījās latvisko tradīciju uzturēšanā un attīstībā.

20. gadsimta pirmajā pusē daži hērnhūtiešu brāļu draudzes atbalstītāji sāka darboties arī 1919. gadā dibinātajā Latvijas Universitātē, īpaši pieminams teologs Edgars Rumba. Kopš Latvija bija neatkarīga valsts, daži hērnhūtieši, darbodamies kā augstskolas mācītspēki, sagatavoja nākamos skolotājus. Tādējādi ģenerālienes Magdalēnes E. fon Hallartes uzsāktais darbs Valmiermuižā ir ielicis stabilu pamatu skolotāju izglītībā Latvijā.

3.3. Brāļu draudzes devums latviešu literatūrā: pedagoģiskie aspekti

Mūsdienu attīstītajā informācijas laikmetā ir ļoti svarīgi apzināties tās vērtības, kas nosaka ikvienas nācijas pastāvēšanu, proti, valodu, tradīcijas, kā arī pilsonisko apziņu. Valoda ir katras tautas pastāvēšanas priekšnoteikums. 18. gadsimtā radās

nepieciešamība pēc mācībām un audzināšanas latviskā garā, veidojās latviskā pašapziņa un vēlēšanās izkopt un cienīt savu dzimto latviešu valodu: „*Lai gan šī valoda zemnieku valoda vien ir, tomēr tā nevaic nicinājumu, tāpēc ka viņai savs jaukums un skaidrums tikpat kā citām valodā irraid, viņa var tai latīneru un grieķeru valodai vairāk līdzīga turēt tapt, nekā to vāciešu valodu.*”²⁶⁹ (sk. 3. pielikumu) 18. gadsimta vidū latviešu zemnieki, brāļu draudzes locekļi, reliģisku uzskatu motivēti, uzsāka vēstuļu un autobiogrāfiju rakstīšanu un reliģisku tekstu pārrakstīšanu:

„*Daudzi no viņiem pat skolā nebija gājuši, un rakstīt bija iemācījušies saskarsmē ar muižu vai pilsētu. Rakstniecības attīstības sākotnē vienīgais latviskas rakstu valodas paraugs bija tālaika iespiestās grāmatas, ko bija veidojuši vācu tautības mācītāji. Vācu mācītāju nopelns bija latviešu valodas veidošanā, kas bija piemērota rakstiem – tā bija normēta un sistematizēta.*”²⁷⁰

Pētot latviešu valodā 18. gadsimtā rakstītās vēstules, autobiogrāfijas un reliģiska satura tekstus, var secināt, ka salīdzinājumā ar mūsdienu latviešu valodu tā bija cita, proti, daudz bija aizgūts no vācu valodas gan teikuma uzbūvē, gan pareizrakstībā, piemēram:

„*Ta labbiba darrihs tohs Jauneklus augligus, un tas Wihns spehžina tahs Jumprawas. Tavi Sweedri eeeksch Nahwes Zihnischanas. Lai mums kuhp pahr meessu Dwehseli. Mani Brahli un Mahsas.*”²⁷¹

Izlasot vēstules fragmentu, redzam, ka latviešu valodā nav izmantotas garumzīmes, bet vācu valodā izmantotais „h” burts apzīmē garumzīmi, nav līdzskaņu *l*, *š*, *ņ*, lietvārdi rakstīti ar lielo sākuma burtu, kā tas ir vācu valodā, burta *r* rakstība kā vācu valodā, kā arī vārdu secība teikumā neatbilst mūsdienu latviešu valodai. Bet veidojās galvenais priekšnosacījums valodas izkopšanai un attīstībai – vēlēšanās to darīt: rakstīt, pārrakstīt, izteikt savas domas un pārdzīvojumus.

Vairāku gadsimtu garumā latviešu zemnieki atradās citu tautu un valstu pakļautībā, un tādēļ šī iespēja tika liegta, uzskatot pamatiedzīvotājus tikai par

²⁶⁹ Blaufüss, F.B. *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753.* Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība. 2015, 105. lpp.

²⁷⁰ Straube, G. *Brāļu draudzes un latviešu rakstniecība.* No: Kultūras Fonda Avīze. 1989. gada novembris, 15. lpp.

²⁷¹ A.B.U. R.19.G.a.a.17.b. (270). Vēstule brāļu draudzes pārstāvim.

darbaspēku, bet, pateicoties brāļu draudzes kustībai, tika dota iespēja veidot latviešu zemniekiem savu rokrakstu literatūru. To atzinuši arī latviešu rakstniecības attīstības pētnieki G. Straube un A. Apīnis, kuri norāda, ka tobrīd latviešu valoda bija „*tālu no tautas ikdienas runas, tā bija kokaina un veidota pēc vācu valodas teikumu uzbūves principiem*”, piemēram, dažs zemnieks rakstot spēja izteikties skaidri un loģiski, reizēm pat pāriet uz dzīvu, tautisku izteiksmi, dažs tikai ar pūlēm virknēja vārdus, bet visi rakstīja ar svētuma izjūtu, uzskatot to par ļoti svarīgu nodarbošanos.

Savukārt **rakstīšana** latviešu zemniekos radīja tādu prieku, ka viņi pārrakstīja tekstus, paši reizēm papildinot iepriekšējā rakstītāja sacīto, tulkoja nelielus tekstus no vācu valodas, galvenais – rakstīšanas process, to zīmīgi aprakstījis viens no ievērojamākiem brāļu draudzes rakstniecības pārzinātājiem A. Apīnis:

„*Zoss spalva, parastais antīkvas kursīva raksts, tikai reizumis greznāk izzīmēti virsraksti, pāris atturīgu svītras veida ornamentu.*”²⁷²

Cits piemērs, ko raksturo G. Straube, bija rakstītāju un grāmatu daudzums, kuras tika dotas no rokas rokā, no draudzes uz draudzi, lasītas gan klusi un pārdomu brīžos vienatnē, gan skaļi, aizrautīgam klausītāju pulkam priekšā saiešanas namos.

Pirmais pedagoģiskais aspekts – lasīt-un rakstītprasmes attīstīšana.

Promocijas darbs neparedz analizēt latviešu zemnieku literatūru no filoloģiskā viedokļa, bet noteikti jāmin A. Apīņa pētījums „Neprasot atļauju” par latviešu valodas īpatnībām 18. gadsimtā, jo vienīgais normētas izteiksmes paraugs zemniekiem sākotnēji varēja būt iespēstajās vācu mācītāju grāmatās lietotā veclatviešu rakstu valoda un ģermānismi, kā arī tulkojumi, kuros ielaužas tautas ikdienas runa un parādās dzīvās valodas īpatnības, kā rezultātā izveidojās īpašs veclatviešu rakstu valodas paveids:

„*Manas mihlas Meitinas! juhs arr peederrat pee tam Lauim, kas schi tohp usskubbinati par to Pestischanu muhsu Kunga preezatee; to zaur to Kristibu juhs essat usnemtas tappuschas eeksch Winna Derribas, un eeswehtibas tam Kungam par muhschigu.... Un tahdel juhs warrat schoss Wahrdus arri schodeen juhsu Kahrtas Swehtkos sewischki...*”²⁷³ (sk. 4. pielikumu)

²⁷²Apīnis, A. *Neprasot atļauju*. Rīga: Liesma, 1987, 15. – 16. lpp.

²⁷³Brāļu draudžu rokraksti. Pusaugu meitiņu kārtas runāšana uz viņu svētkiem – hernhūtiešu svētruna. 1790.g. Rx35;2;264.

Brāļu draudzes panāca to, ko savā programmā bija uzņēmuši apgaismotāji – veicināt izglītību, un izglītības sākums ir analfabētisma pārvarēšana. Brāļu draudzes pārstāvji, kā uzskata arī vēsturnieks Edgars Dunsdorfs (1904 – 2002), lielu uzmanību veltīja lasīšanai un rakstīšanai, jo, pēc brāļu draudzes pārstāvju domām lasīt vajadzēja iemācīties, lai katrs varētu lasīt, ne tikai Svētos Rakstus, bet arī brāļu draudzes sacerētos traktātus, kā arī rakstīt bija jāprot, lai varētu izpildīt brāļu parašu, katram aprakstīt savu grēcīgo dzīvi, un lai brāļi un māsas varētu savā starpā sarakstīties.²⁷⁴ **Otrais aspekts – analfabētisma likvidēšana.**

Pagastos, kuros darbojās brāļu draudzes, pieauga tautas lasītprasme, un 18. gadsimta beigās pie „grāmatniekiem” Vidzemē jau skaitījās divas trešdaļas iedzīvotāju.²⁷⁵

Uzsverot reliģijas nozīmi latviešu zemnieku izglītības attīstībā 18. gadsimtā un to, ka brāļu draudze bija reliģiska un sabiedriska kustība, jāpiekrīt A. Apīņa uzskatam, ka **latviešu zemnieku rakstniecība** veidojās reliģiskas kustības klēpī, jo reliģija bija pirmā viņiem pieejamā sistemātiski izstrādātā sabiedriskās apziņas forma. Latviešu zemnieku skolās un mājniecībā rakstīšanu nemācīja, turpretim brāļu draudžu statūti²⁷⁶ noteica, ka vecākiem ir jā rūpējas ne tikai par saviem bērniem, bet arī jāiemāca lasīt un rakstīt, tāpēc hernhūtisma novados bija vairāk rakstītpratēju, visvairāk saimnieku un amatnieku, un samērā daudz rakstīja arī sievietes.

A. Apīnis secina, ka jau 18. gadsimta vidū var sākt runāt par pašas latviešu tautas līdzdalību rakstītās literatūras veidošanā un līdz mūsdienām nonākuši līdz piecsimt dažādu rokrakstu, kuri pārstāv atšķirīgu žanru sacerējumus.²⁷⁷ **Trešais darbības aspekts – reliģijas izpratnes veicināšana.** Tajā laikā viena no lasītākajām grāmatām bija Bībele, kas savukārt raisīja interesi par citām reliģiska satura grāmatām. Grāmatu lasīšana, izskaidrošana un satura pārrunāšana radīja vēlēšanos izzināt pasauli un veidot katram savu garīgo dzīvi.

²⁷⁴Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture 1700 – 1800*. Stokholma: Daugava, 1973, 294. – 295. lpp.

²⁷⁵*Latviešu literatūras vēsture: 3sējumos/* Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūts. 1. sējums. Rīga: Zvaigzne ABC, 1998, 87. lpp.

²⁷⁶*Izvilumi no Brāļu Unitātes statūtiem*. No: Kultūras Fonda Avīze. Kultūrstudijas. Hernhūtisms. 1989. gada novembris, 10. lpp.; par bērna audzināšanu, 1750. g. 18. nov. sinode.

²⁷⁷Apīnis, A. *Neprasot atļauju*. Rīga: Liesma, 1987, 12. lpp.

Raksturojot latviešu rakstniecības attīstību, vispirms jāmin tulkojumi no vācu valodas, tās ir bijušas liturģijas, svētrunas, draudzes sapulču runas un ziņojumi:

*„Draugs man lika sajust ka es Winnahm peederru un ka Wunsch arr mannis Dehl un par salidsinaschanu mannu Spehku Nahwe irr nodeweess. Tu tappe mannas Assaras par preeka Celji es nodewohs winna peetizzigahm Rokahm ar to Luhgschanu, ka winsch gribbetu man pee sewis patureet un man par Waddoni wissa manna Muhscha buht.”*²⁷⁸ (sk. 5. pielikumu)

Svētrunas, sapulču runas un ziņojumi ir reliģiska satura, kas raksturo ticību Dievam, mīlestību pret apkārtējiem cilvēkiem un pazemību.

Nākamais posms saistīts ar latviešu draudžu pārstāvju saraksti savā starpā, ziņojumu un sveicienu apmaiņu un protams ar savu reliģisko pārdzīvojumu un atziņu attēlojumiem. Visapjomīgākajā latviešu brāļu draudzes pētījumā, ko veicis izglītības darbinieks L. Adamovičs darbā „Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710 – 1740” secināts, ka vecākās vēstules, kas saglabājušās, ir radušās 1742./1743. gadā.²⁷⁹

Vēstules rakstīja arī vācu brāļiem un māsām, kad viņu lielākā daļa bija atstājuši Vidzemi, jo latviešu brāļiem un māsām bija vēlēšanās uzturēt agrākās sirsnīgās attiecības un nepazaudēt iegūtos draugus, savus skolotājus:

*„Nuja, Kristijahn Dawids rahdija jau Dascheem Draugeem tahs Eelas, kurr tai Pilseta us Preekschu buhs Dabbuht. Tas gras Zinzendorfs ne Dauds nehme, sewischki tadehl ka winsch ne turr Dsihwoja. Tai 2. Dezze atnahze winsch no Dresden Pilsetas Mahja, un Reddseja weenu jaunu Eeku Zelta Malla eeksch Mesch.”*²⁸⁰

Galvenā doma šajās vēstulēs ir pateicība vācu tautiešiem par sapratni, pareizā ceļa ierādīšanu, Dieva mīlestību, prasmē uzklausīt un klausīties. No pedagoģiskā viedokļa saskatāmas humānisma idejas, proti, rūpes par cilvēku, attieksme pret cilvēku kā personību, uzsverot Dieva mīlestību un žēlastību. **Ceturtais aspekts – vēstulu rakstīšana un sadziedāšanās kā veiksmīgs komunikācijas veids.**

²⁷⁸Brāļu draudžu rokraksti. Brāļu draudzes locekļa latvieša autobiogrāfija. 18.gs.beigas. Rx35;1;48.

²⁷⁹Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1700 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 348. lpp.

²⁸⁰*Tie stāsti no tās vecās brāļu draudzes*. Brāļu draudzes rokraksti. LNB, Reto izdevumu nodaļa. 18. gadsimts, 34. lpp.

Ne tikai vēstuļu rakstīšana bija svarīgs komunikācijas veids, bet īpaša vieta latviešu brāļu draudzes saiešanu reizēs bija **dziesmai**. Hernhūtiešu rakstos ir simtiem dziesmu, lielākā daļa pašu draudzes locekļu. Raksturojot dziesmu saturu

A. Apīnis uzsver, ka tās ir cilvēka dialogs ar Jēzu par savām jūtām uzsvērti privātā tonī, hernhūtiskās „sirds reliģijas” visspilgtākā izpausme. Svarīgi ir saprast hernhūtieša attieksmi pret Dievu, jo viņu izpratne - Jēzus ir nevis „tas Kungs”, bet „draugs”.²⁸¹

Viens no pirmajiem zināmajiem latviešu rakstītājiem ir Valmiermuižas kalējs Ķīša Pēteris (miris 1771.g.), kas starp 1740. un 1770. gadu pārrakstīja tulkotas runas un sacerēja autobiogrāfiju. Dzīvesstāsts pārsteidz ar psiholoģisko pašraksturojumu bagātību²⁸², kas pauž sajūsmu, apjukumu, pacilātību un lepnumu. Ķīša Pēteris, rakstot savu dzīvesstāstu, mudināja citus savus laikabiedrus pievērsties ticībai, jo ticība Dievam palīdzēs mainīt mūsu dzīvi:

*„Es nepelnu. Ka zeme mani nes. Un tomēr baudu to lielo žēlastību būt svēto sabiedrībā.”*²⁸³

Vēl viens piemērs no Ķīša Pētera **dzīvesstāsta**, kas spilgti parāda autora attieksmi pret notiekošo savā ģimenē un sabiedrībā:

*„Savā divdesmitajā gadā es kļuvi pamodināts un vairs neturēju par cienīgu, ka mani joprojām saule atspīd, mani pārņēma tāds nemiers, ka pats nezināju, ko darīt, ko iesākt. Par savu stāvokli es izstāstīju savam mātesbrālim, kas man ieteica griezties pie mūsu mācītāja Valmierā. Kad es ar viņu runāju, viņš man atbildēja: Lūdz Dievu, kas tevī nemieru cēlis, lai viņš tev atkal to atņemtu....Tad es atkal domāju par savu pamodināšanu, un, kad man Valmierā, baznīcā esot, kāds rādīja Kristijāni Dāvidu, teikdams: Redzi, tas ir viens no tiem svētajiem.... Manā 45. dzīvības gadā man pienācās apprecēties. Pirmajos gados mūsu laulības dzīve bija svētīga un svētīta ar divām meitām un trīs dēliem..... Bet pēc mana sieva padevās dzeršanai, kas man bija rūgti sajūtams.... Es uzcītīgi apmeklēju mūsu mīlo brāli, un tas man norādīja uz Pestītāju un ieteica man ciesties un paciest.”*²⁸⁴

²⁸¹Apīnis, A. *Neprasot atļauju*. Rīga: Liesma, 1987, 17. – 18. lpp.

²⁸²Turpat, 21.lpp.

²⁸³Turpat, 77. lpp.

²⁸⁴Ķīša Pēteris. *Dzīvesstāsts*. Literatūrzinātne. Latvijas PSR Zinātnes Akadēmijas vēstis. Nr.7, 1966, 76. – 78. lpp.

Analizējot Ķīša Pētera autobiogrāfijas fragmentu, var secināt, ka dzīvesstāstu rakstīšana netieši norādīja uz pozitīvajiem piemēriem, kā vajadzētu dzīvot, minēti negatīvie piemēri, no kuriem būtu jāizvairās un kļūdas, no kurām vajadzētu mācīties. Kā norāda Ķīša Pēteris savā dzīvesstāstā, ja radušās problēmas, tās jāprot risināt un jāmeklē kompromiss un mierinājums pie Dieva. **Piektais aspekts – dzīvesstāsti kā latviešu zemnieku personīgā pārdzīvojuma attēlojums.** Brāļu draudzes pārstāvju dzīvesstāstu rakstīšana un pārrakstīšana bija viens no galvenajiem audzināšanas līdzekļiem, kas palīdzēja izprast citu līdzcilvēku dzīves gājumu, ģimenes nozīmi bērnu audzināšanā, kā individuālos pārdzīvojumus. Brāļu draudzes locekļu rakstīto dzīvesstāstu saturs un tematika rodami vēl 19. gadsimtā. To nav daudz, tāpēc svarīgi minēt dažus piemērus, jo tas liecina par brāļu draudzes aizsākto tradīciju turpināšanu un nozīmi audzināšanā un izglītībā.

Jēkaba Baloža dzīvesstāstā savukārt autors stāsta par savām izjūtām, personiskiem pārdzīvojumiem un sarunām ar Pestītāju: „*Manas dvēseles jeb grēku bēdas sāce mani spiest. Nu gribēju es savu sirdi saviem kārtas kopējiem atklāt, bet mana sirds bija aizslēgta un nevarēju no sirds neko izrunāt un tikai kaunējos vien manas bēdas izteikt. – Ar tādām bēdām es steidzos pie mīļā pestītāja, viņam lūgdams, lai viņš caur savu svētu garu manu sirdi dara vaļā. Viņš manu lūgšanu žēlīgi paklausīja.*”²⁸⁵ Individuālās sarunas ar Dievu brāļu draudzes pārstāvjiem palīdzēja saprast dzīves īstenību, kas ne vienmēr bija rožaina, bet tajā pašā laikā Jēkabs ticēja nākotnei. Viņš kļuva teicējs brāļu draudzes kustībā.

Arī Annas Tomsones (dzim. Balode) dzīvesstāsts apliecina hernhūtiešu kristīgās dzīves pamatvērtības: vienkāršību, sirsnību, pazemību un pašaieliedzību: „*Ar Pestītāja palīdzību viņa pazemīgā kalpone pārvarējusi sava mūža lielāko pārbaudījumu: agrā jaunībā izejot pie nemīlama vīra, tomēr to iemīlējusi un bijusi laimīga dzīvē. Agri viņai jau „Mīļš Pestītājs caur svēto garu” teicis, ka nebūs garš viņas mūžs. Pēc kādiem bērnu svētkiem, ejot mājup, viņa redz Pāvila vīziju. Slimību panesusi pacietīgi, ilgi slimojusi, nevarējusi ne staigāt, ne runāt.*”²⁸⁶

²⁸⁵ Jēkaba Baloža dzīvesstāsts. No: Ceļš, Nr. 2, 1940, 55. lpp.

²⁸⁶ Turpat, 89. lpp.

Atmiņās par savu dzīvi kavējas Ansis Grīvis. Viņš stāsta par tēvu, kas ir bijis viens no pirmajiem brāļu draudzes piekritējiem un to ideju aizstāvjiem, kurš savus bērnus audzināja stingrā dievbijībā, jo uz tāfelītes virs saimnieka durvīm bija rakstīts: „*Kristus vārds lai mīt bagātīgi jūsu sirdīs.*” Anša tēvs bija „*pārliecināts par sava dzīves mērķa nopietnību, svarīgumu un nemaldību, viņš necieta, ja kāds viņa acis gribēja novērst no šī mērķa. Viņam būtu patīcis katru cilvēku ņemt sev par ceļu biedri savā ceļā, bet, ja kāds viņa ceļus apsmēja vai nicināja, to viņš izslēdza no savas satikšanās un draudzības un nobeidza uz pēdām runu vai darīšanu ar tādu cilvēku.*”²⁸⁷ Savā dzīvesstāstā Ansis attēlo tēva pārspīlēto dievbijību, kas bērniem nebija īpaši tuva. Tēvs audzināja savus bērnus ļoti stingri, tikai vēlāk saprazdams tās kļūdas, kuras tika pieļautas audzināšanā. No pedagogijas viedokļa, ne vienmēr pārāk liela stingrība dod labus rezultātus, turpretī audzināšanā svarīga ir izskaidrošana, sarunas un pārliecināšana.

Ievēribas cienīgs ir hernhūtiētis Ķikuļa Jēkabs no Blomes, kurš 1777. gadā sacerēja **dziesmas**, kurās lūdza Krievijas ķeizarieni atbrīvot zemniekus no dzimtbūšanas jūga. Tā viņš kļuva par latviešu pirmo zināmo dzejnieku.²⁸⁸

Ķikuļa Jēkabs sarakstījis dzejoļus kā latviešu zemnieku sūdzības:

*„Še mēs, nabagi slikti ļautiņi,
Jūsu kalpi un nemācīti bērni,
esam iedrošinājušies Jums
vienu dziesmiņu priekš Jūsu
augstu goda troni un
krēslu taisīt iekš šā 1777. gada,
tad lūdzam žēlastību,
ceļos mezdamiēs, no visas sirds un
dvēseles ar asariņām, ka Jūsu
dusmība pret mums neapskaistos, bet
ka mēs žēlastību atrastu Jūsu acīs.”*²⁸⁹

²⁸⁷ Anša Grīvas dzīvesstāsts. No: Ceļš, Nr. 3, 1940, 159. lpp.

²⁸⁸ Straube, G. *Brāļu draudzes un latviešu rakstniecība*. No: Kultūras Fonda Avīze. 1989. gada novembris, – 15. lpp.

²⁸⁹ Ķikuļa Jēkabs. *Dziesmas*. Rīga: Liesma, 1982, 67. lpp.

Ķikuļa Jēkabam latviešu zemnieki stāstīja savus bēdu stāstus, pārdzīvojumus un cerības uz labāku dzīvi. A. Apīnis uzskata, ka viņš bija viens no pirmajiem zemnieku aizstāvjiem un viņa darbi ir svarīgs latviešu sabiedrības rakstniecības sākumposma piemineklis. Ķikuļa Jēkabs aktīvi piedalījās lielajos 1776. – 1777. gada Vidzemes dzimtļaužu nemieros un bija aktīvs zemnieku tiesību aizstāvis.

Analizējot Ķikuļa Jēkaba **dzejoļus**, jāsecina, viņš bija ievērojams cilvēks, pazīstams visā Vidzemes vidienē – citādi apcietinātie nemiernieki no cita novada nebūtu iedomājušies saukt viņu talkā. Rakstos Jēkabs tieši izteica savu viedokli:

*„Un tāpat lai tie zemāki,
Kā virsnieki un zaldāti,
Lai turas taisn' kā vīri
Priekš savu ķeizarienes māt'
Un priekš sav' tēva zemi klāt!
Lai tie ar gudrīb', tīri,
Skaisti,
Gudri,
Pazemīgi,
Cits pēc cita.”²⁹⁰*

Ķikuļa Jēkabs savā dzejā un latviešu zemnieku sūdzībās prata formulēt domu lietīšķi, loģiski, atsedzot zemnieku individuālos pārdzīvojumus. Literāta sacerējumi rāda, ka viņam bija pietiekams priekšstats par valsts aparāta hierarhiju, noteiktas ziņas par politiskajiem notikumiem Krievijas impērijas valdnieku ģimenē. Viņš pārzināja administratīvo sistēmu un diezgan labi izprata lietvedības praksi, kā arī mācēja vācu valodu.²⁹¹ Jēkabs ar savu garīgo pieredzi un to, ko mācīja toreiz latviešu skolās, bija pārāks par vienaudžiem. Viņa vērtību skala sniedzās no ekonomiski nodrošinātas eksistences līdz sociālajam taisnīguma principam, dziļi humāna bija viņa attieksme pret sievieti un bērnu. Kā piemēru var minēt viņa dzejoli, veltītu mātei – sievietei un bērnam:

„Un mūsu sievas, mūsu mazi bērni.

²⁹⁰Ķikuļa Jēkabs. *Dziesmas. Uzruna un slavinājums*. Rīga: Liesma, 1982, 68. lpp.

²⁹¹Apīnis, A. *Ko mēs zinām par latviešu pirmo dzejnieku?* Rīga: Liesma, 1982, 101. lpp.

*Top muižā bluķos gauži vārdzināti.
Un grūtas sievas, saime, mazi bērni.
Tie visi raud un kauc kā kādi jēri.
Tās asaras, kas še tiek izraudātas.
No veciem līdz tiem maziem pupa bērniem!
Caur to tiek mūsu mazie pupa bērni. Ar sāpj' un bēdu pienu ēdināti.²⁹²*

Ķikuļa Jēkaba dzejoļi, no vienas puses, ir hernhūtieša dialogs ar Dievu, no otras puses, savu personisko emociju un pārdzīvojumu paudēji, tie ir ar jaunu saturu un jūtu pasauli, jo viņa dzejoļos var saskatīt indivīda un sabiedrības intereses, jūtamās humānisma idejas attieksmē pret līdzcilvēku, par viņa personisko atklāsmi un cerību ieraudzīt citādāku pasauli. No pedagoģiskā viedokļa dzejoļos saskatāma attieksmes maiņa pret sievieti un bērnu, uzsverot latviešu zemnieku grūtos dzīves apstākļus, bet nezaudējot cerības uz labāku nākotni. Autors simpatizē cilvēciskajam faktoram, proti, savstarpējām cilvēku attiecībām.

Ķikuļa Jēkabs sava laika un nākotnes priekšā (atbildība par teikto, griba ietekmēt notikumu gaitu) risināja kardinālas sociālās problēmas, tāpēc viņa dzejoļi latviešu sabiedrībai tajā laikā bija ļoti svarīgi. Tie bija aktuāli latviešu zemnieku pasaules uzskata veidošanās procesā un pedagoģiskās domas attīstībā. Jēkaba pasaules izpratne balstījās uz Dieva gribu:

*„Ak, dieviņ, dod, kad neapnikt.
Mums mūsu dzīvību. Žēlīgs dievs.
Tu tavu žēlastību atgriez.
Trīs gadus to jau gaidījām.
Un tomēr mēs neatradām.”²⁹³*

Šīs Ķikuļa Jēkaba dzejas rindas liecina par indivīda dzīves meklējumiem un par Dieva klātbūtni, Jēkabam bija svarīgi izjust, apjaust un saprast reliģijas nozīmi cilvēka dzīvē. Pēc Jēkaba domām, Vidzemes posta vaininieki bija vācu muižnieki, kuri zemnieka dzīvi kopš 13. gadsimta sākuma padarījuši par kalpu dzīvi, bet saskaņā ar baznīcas mācību viņiem bija jābūt pacietīgiem, turpretī tagad ir pienācis laiks patstāvīgi

²⁹²Ķikuļa Jēkabs. *Dziesmas. Viena Vidzemes cietumnieku bēdu dziesma.* Rīga: Liesma, 1982, 70. lpp.

²⁹³Ķikuļa Jēkabs. *Dziesmas.* Rīga: Liesma, 1982, 109. lpp.

lemt savu likteni. Arī mācītāji Jēkabam nav simpātiski, jo viņi aizstāv negodīgo muižnieku privilēģijas un slepeni tās atbalsta. Dziesmās pausta sensenā latviešu zemnieku pārliecība, ka viņiem ir tiesības uz šo zemi, kas mantota no iepriekšējām paaudzēm, jo idejiskās un politiskās sadursmes jautājumā, kam nākotnē piederēs zeme – muižniekiem vai zemniekiem – tā īsti tika realizēta dzimtbūšanas atcelšanas priekšvakarā 19. gadsimta sākumā. A. Apīnis uzskata²⁹⁴, ka Ķikuļa Jēkaba nopelns ir tas, ka viņš šo problēmu saskatījis 18. gadsimtā un zemnieku prasību pēc zemes izteicis jau tik agrā cīņas stadijā. Tādējādi brāļu draudzes kustības nopelns saskatāms latviešu tautas izglītības veicināšanā, proti, izprast sociālās problēmas, izteikt savu viedokli un, kā Ķikuļa Jēkabs, audzināt un izglītēt ar literatūru.

Blakus Ķikuļa Jēkaba vārdam var ierakstīt vēl arī cita dzejnieka vārdu, kurš bijis tikai nepilnus trīs gadus jaunāks par viņu un kura sacerētās dziesmas tāpat izplatījušās brāļu draudžu norakstos. Tas ir Skangaļu Jēkabs (1723 – 1801), kurš savu autobiogrāfiju vācu valodā sarakstījis 76. mūža gadā. No zēna gados lasītām grāmatām viņam radies secinājums:

„Nedz es, nedz pārējā sabiedrība ap mani nepavisam nebija tādi cilvēki kā tie tur aprakstītie.” Izauga vīrs, kas par savu galveno īpašību uzskatīja kritisku prātu, un kādā pašraksturojumā rakstīja:

*„Es lāgiem varu saniknoties un pēc dabas viegli iekaist un satraukties, un šādā stāvoklī neviens man nav tik dižciltīgs vai svarīgs, ka es nevarētu tam teikt nepatīkamu patiesību.”*²⁹⁵

Vēl viens piemērs no Skangaļu Jēkaba vēstuļu sarakstes ar kādu no brāļu draudzes pārstāvjiem:

„Mans mihlais Brahlis Skangale Jehkabs. Es esmu weens nabbags Behrns, bet eeksch manna Sirde esmu es swehts. Es tev ar dauds nu warru rakstiht no jaunahm Lietahm, jo juhs allaschin tak dabbusit sinnat. To gann zaur to Grahmatu ka es weens nabbags Latweets esmu un ka ir wiss esmu aismirsis. Mans Brahlis Lange tas Segelneeks leek tev arr dauds reis sveizinaht. Un es esmu taws passihstams Brahlis

²⁹⁴Turpat, 108. pp.

²⁹⁵Apīnis, A. *Neprasot atļauju...* Rīga: Liesma, 1987, 21. lpp.

Jahn Daniel Vydrich. ²⁹⁶ (sk. 6. pielikumu) Šajā vēstules fragmentā rodama atziņa par cilvēku savstarpējām attiecībām, kurās jūtams sirsnīgums, pateicība un mīlestība pret saviem tuvākajiem. No pedagoģiskā aspekta tas svarīgi tikumiskajā audzināšanā.

No pedagoģiskā viedokļa nozīmīgs ir Podiņa Mārtiņa (1728 – 1797) dzīvesstāsts, kurš neraksta par personiskiem pārdzīvojumiem, bet uzmanības centrā ir Mārtiņa sabiedriskā darbība.²⁹⁷

Ģimenē Podiņa Mārtiņu audzināja mīlestībā un saskaņā, klausījās Dieva vārdu. Ģimenes tradīcija bija Lieldienas, jo mazais zēns bija liels fantazētājs, iedomājoties Pestītāja lomu viņa dzīvē. Zēnam no bērnības palicis atmiņā Dievs, Pestītājs un svētīšana. Vecāki mazajam zēnam izskaidro par Jeruzalemi, tas nozīmē, ka vecāki bija skoloti un grāmatas bija Podiņa Mārtiņa labākais draugs: „Grāmatā mācīdams”, „Bez rakstiem grūta dzīvošana.”²⁹⁸ Latviešu pirmie literāti jutās laimīgi, par to, ko dzirdēja dievkalpojumos, reizē paužotsavus pārdzīvojumus. Valoda bija vienkārša, bet pateiktais vārds nāca no sirds – Dievs pret mums ir labestīgs, tāvad mums jābūt tādiem pašiem. Pedagoģijā nozīmīgas idejas ir liecības par izmaiņām cilvēku attiecībās, bērnu audzināšanā, pazūd vienaldzība, kas bija raksturīga latviešu zemniekiem. Ne jau visi latviešu zemnieki, kļūdami par brāļu draudzes locekļiem, rakstīja savus dzīvesstāstus vai pārrakstīja autobiogrāfijas. Tie, kas kļuva par pirmajiem latviešu literātiem, bija labākie un spējīgākie.

Jūrmalas Andrejs (1752 – 1826), „nabaga vaļinieks”, savu gājumu aprakstījis dzīves pēdējos mēnešos. Šajā dzīvesstāstā saskatāmi dzīves aspekti, kurus aizsāka brāļu draudze 18. gadsimtā: tiekšanās uz Dieva žēlastību, cilvēku sadraudzības ideja un askētisms ikdienas dzīvē.

Vēstījums ir tik impulsīvs, konkrēts, ka kļūst skaidrs – šim autoram par visu svarīgāka ir apkārtējā īstenība.²⁹⁹ Jūrmalas Andrejs savu jaunību raksturo kā paštaisnības gudrības spēka laiku. Tomēr dzīves laikā autoram raksturīgs tas, ka viņš tiecās kļūt dievbijīgs un arvien vairāk tuvoties Dievam. Jūrmalas Andrejs savā dzīvē izstaigāja arī ticības ceļu, atdzimdam ticībā, pieņemdam atpestīšanu un grēku

²⁹⁶*Brāļu draudžu rokraksti.* Brāļu draudzes locekļa latvieša autobiogrāfija. 18.gs.beigas. Rx35;3;11.

²⁹⁷Turpat, 21. lpp.

²⁹⁸Podiņa Mārtiņš. *Norakst. H.F. Rehlings Brīkūzī* 1853/1854, 12. lpp. LNB Rx35;1; 43.

²⁹⁹*Brāļu draudžu rokraksti.* Brāļu draudzes locekļa latvieša autobiogrāfija.18. gs. beigas. Rx35;3;11.

atlaišanu. No pedagogiskā viedokļa Jūrmalas Andreja biogrāfijas stāstījumā rodamas tādas atziņas kā pašapziņas veidošanās, ticība Dievam kā dzīves pamatam, atteikšanās no dažādiem netikumiem. Brāļu draudzes saiešanas, pēc Jūrmalas Andreja domām, ir jaunas dzīves sākums, kas dod spēku un ticību nākotnei:

„Kad jau divi gadi tai jaunā vietā biju pavadījis, bet pie svēta vakariņa nekur nevarēju kļūt, kā vien, ka tas moku vīrs [Kristus] garīgi pamieloja. Tad neilgi pēc to laiku atnācis Limbaižos jauns mācītājs. Tad gāju es un stāstīju viņam savu verdzību. Tas pieticīgs mācītājs, mani apkamdams un mīlīgi svētīdam mieloja. No tās reizes mīlais Pestītājs ar tik stipru mīlestības saiti savienoja, ka ik reizes par tādu lielu žēlastību ir pīšļos jālokās.”³⁰⁰ Viens no dzīves stūrakmeņiem pēc Jūrmalas Andreja domām, ir ticība Dievam. Brāļu draudzes literātu sarakstīto darbu analīze liecina, ka tematika 18. gadsimtā bija saistīta ar reliģiju, jo ticība Dievam deva latviešu zemniekiem ticību nākotnei. Ticība nākotnei mainīja attieksmi pret daudzām dzīves jomām – bērnu audzināšanu, ģimenes lomu bērnu audzināšanā, izglītības nozīmi un latviskās pašapziņas celšanu:

„1769tā gadā moku laikā (klusajā nedēļā) trīs jūdzes tāli iesācēs viena jauna modināšana. Kad nu es tāds vaļinieks biju, tad vajadzēja manim tur iet...Par diviem gadiem atkal tālāki iesācēs tad atkal jauna modināšana citā vietā. Un arī uz turieni man vajadzēja iet, kad tads mīlais Pestītājs uz tām abām vietām draudzītes ietaisīja. Gan tās staigāšanas vairāk negribu pieminēt, bet tas Kungs mūžībā pats manus notikumus un manu iešanu, un, cik viņš ar mani ir darbojies, visskaidrāki parādīs.”³⁰¹

Neredzīgās Spāriņa Annas (1787 – 1837) dzīvi aprakstījis kāds no Raunas. Diezgan labi iezīmēts Annas maigais un labsirdīgais raksturs. Taču autors nespēj iejusties varones liktenī³⁰², tāpēc Annas dzīvesstāstā trūkst autorei pārdzīvojumu.

Mazāk pazīstama ir Ruģēna Jēkaba (1720 – 1778) rakstītā autobiogrāfija³⁰³ vācu valodā.

³⁰⁰Ēversa G. krājuma Viļķenos 1845. *No tā svētīga puiša brāļa Jūrmalas Andreja*. LNB Rx35;3;2;112, 120. lpp.

³⁰¹Turpat, 112. – 120. lpp.

³⁰²Spāriņa Anna. *Norakst. Vaivē 1860. – 1880*. lpp. LNB Rx35;1;45.

³⁰³*Ruģēna Jēkabs*. Kopija atrodas LNB Rx35; 4;34.

Apkopojot iepriekš nosaukto latviešu rakstniecības aizsācēju darbus, var secināt, ka hernhūtiešu rokrakstu literatūrā autori tiecas pēc skaistā, pēc savas dzīves mērķu piepildījuma, bet negatīvo saista ar pastāvošo varu, baznīcas dogmām un sarežģītajām cilvēku attiecībām.

Latviešu zemnieku rokrakstu pētnieks A. Apīnis J. Pulanu³⁰⁴ nosauc pat tulkotāju, kurš acīmredzot bija kādas muižas kalpotājs, un viņš, sekojot G. Merķelim, savā stāstā par latviešu tautu (oriģinālais nosaukums „Stāstā tās latviešu tautas”) tēloja dzimtniecības iekārtas šausmas un paredzēja, ka tomēr atnāks tā diena, kurā vergi (domāta latviešu tauta) no tā vergu jūga atbrīvosies:

„Kad tiem vēl tāds gadītos it kā tiem šveiciešiem Vilhelms Tells.

Kas iekš tūkstošiem saviem līdzbrāļiem to uguni iededzināja.

Un tiem lietas rādītu.”³⁰⁵

Minētajā J. Pulana dzejā izteikta doma par varoni, kas varētu latviešu zemniekus atbrīvot no svešzemniekiem.

J. Pulans sarakstīja šo **stāstu** par Vidzemi ar tulkojumu no G. Merķeļa darba „Latvieši”. Kā uzskata A. Apīnis, stāsts ir atrasts 1920. gadā Ziemeļvidzemē un teikts, ka šo stāstu tulkojis Pulans no vācu valodas latviešu valodā 1796. gadā. Pulans saskatīja sociālo netaisnību, jo latviešu zemniekiem nebija tiesības būt noteicējiem savā zemē:

*„Ko līdz viss, lai kas to zemi paēdina un uztura, paši nabadzībā nonīkst!”*³⁰⁶, viņš klusībā cerēja, ka nākotnē pārmaiņas būs neizbēgamas:

„Bet tomēr viena diena nāks, kurā šie vergi no tā vergu nama brīvi tiks, vai šā vai tā...””³⁰⁷

No pedagoģiskā viedokļa svarīgas stāstā saskatāmās cilvēku savstarpējās attiecības, proti, latviešu zemnieki kā savas zemes pamatiedzīvotāji un vācu muižnieki kā latviešu zemes iekarotāji, jo pret vācu muižniecības pārstāvjiem Pulans bija negatīvi noskaņots.

Vēsturiskā žanra analīze liecina, ka daudzi hernhūtiešu vēsturiskie sacerējumi ir nevis baznīcas, bet ķecerību, nevis valstu un valdnieku, bet dumpju un dumpinieku

³⁰⁴Apīnis, A. *Stāsts tās latviešu tautas*. No: Literatūrzinātne. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis, 1966, 25. lpp.

³⁰⁵Turpat, 30.lpp.

³⁰⁶Pulans, J. *Stāsts tās latviešu tautas*. 112. lpp.

³⁰⁷Turpat, 111. lpp.

vēstures, jo, kā senlaiku rakstniecībā vispār, vēsture hernhūtiešiem ir gan zinātniska literatūra, gan arī lasāmviela. Vērā ņemama ir A. Apīņa atziņa, ka priekšplānā izvirzās rīcības ētiskā motivācija, kas savukārt noved pie domas, ka hernhūtiešu izpratnē vēsturi virza idejas.

Pēc A. Apīņa domām, salīdzinājumā ar vācu mācītāju izveidoto latviešu oficiālo literatūru, nebija saskatāms pilsoniskums, kas savukārt latviešu zemniekiem 18. gadsimtā bija ļoti svarīgs faktors latviskās pašapziņas veidošanās procesā. Visu protestētāju kustību dalībnieki rīkojas vispirms principa vārdā, jo starp citām pilsoniskuma problēmām izceļas pārliecības saglabāšanas problēma un sevī upurēšana pārliecības vārdā. Taču nekur brāļu draudžu rakstos nav sastopams motīvs par upurēšanos biedru, tuvinieku, citu cilvēku labā. Tas tāpēc, ka ticība hernhūtiem ir augstāka par citu cilvēku labklājību, viņš rūpējas par otra dvēseli, nevis miesu.³⁰⁸

Brāļu draudžu rakstītāji aktīvi darbojās vairāk nekā simt gadu, pēdējie aizrautīgākie strādāja vēl 19. gadsimta septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados. Kā liecina G. Straubes pētījumi, lielākā rakstītāju daļa palikusi anonīma, grāmatiņās savu vārdu atzīmējuši gandrīz tikai pašsacerēto dzīvesstāstu autori. Kā piemērus var minēt Reinholdu Bērtiņu Katriņburgā pie Alūksnes (19. gadsimta beigas un 20. gadsimta 30. gados), Pēteri Baidiņu Raunā (30. gados), Gustu Ēversu Viļķenos (40. gados), Pēteri Braču Mēdzulā (40. – 80. gados). Pirmie trīs izveidojuši apjomīgas grāmatas, kur ierakstījuši dažādu žanru hernhūtiskus sacerējumus.

Jānis Peitāns bija pirmais hernhūtiets, latviešu „**dramaturgs**”, režisors un aktieris, Dikļu muižas kalpotājs, viņš 1818. gadā 17 gadu vecumā iztulkoja latviešu valodā F. Šillera lugu „Laupītāji.”³⁰⁹ To kopā ar savu muižkungu noskatījies Rīgā Vācu teātrī. Pretēji Dikļu muižkunga barona G. F. fon Tīzenhauzena gribai iestudējums tiek izrādīts muižas dzimtļaudīm, jo aktieri ir muižas dzimtcilvēki un galveno Karla Mora lomu izpilda pats Jānis Peitāns. J. Peitāna tulkojumā F. Šillera luga „Laupītāji” ir pirmā zināmā teātra izrāde latviešu valodā, bet par nepakļaušanos baronam Peitāns un citi izrādē iesaistītie tika apsūdzēti un vajāti.³¹⁰

³⁰⁸ Apīnis, A. *Nepasot atļauju...* Rīga: Liesma, 1987, 27. – 28. lpp.

³⁰⁹ Straube, G. *Brāļu draudzes un latviešu rakstniecība*. No: Kultūras Fonda Avīze. 1989. gada novembris, – 15. lpp.

³¹⁰ Interneta saite: <http://www.satori.lv/raksts/izdruka/1158>, skatīts 29.10.2015.

Jura N. Ramaņa personību un viņa literāro darbību pētījis Edgars Ceske, uzsverot, ka J. Ramaņa darbs „Krusta skolas grāmata” adresēts latviešu tautai, un atšķirībā no citiem brāļu draudžu vidē sastādītajiem krājumiem tas ir interesants ar savdabīgo izteiksmes veidu. No J. Ramaņa darba var secināt, ka, pirmkārt, viņa dzejā saskatāms sociālais aspekts un demokrātisms, uzsverot reliģijas nozīmi, otrkārt, autors attēlo personīgos pārdzīvojumus, minot faktus no savas autobiogrāfijas:

*„Tu runā taisnību
Un saki tādiem vaigā,
Ar ko tie ēd un dzer,
Ar ko tie lepni staigā,
Ir sviedri, asaras,
Ar to tie barojās,
Iz ļaužu nopūtas. Un mantas laupītas.”³¹¹*

„Krusta skolas grāmata” sarakstīta 1797. gadā, bet patiesībā tas ir krājuma sastādīšanas gads. J. Ramaņa daiļrades pētnieks E. Ceske uzskata³¹², ka dzejoļi tapuši ilgākā laika posmā, apmēram divdesmit gados un „Krusta skolas grāmata” pieder pie „mierinājuma literatūras” žanra. Šim žanram raksturīga aktīva zemes, laicīgās dzīves kritika, atklājot sabiedrībā valdošo amorālismu un nežēlību, sludinot askētismu un reliģijas izpratni.

Uzsverot reliģijas nozīmi, J. Ramanis uzskata, ka, ticot Dievam, cilvēki kļūst labāki, veidojas labestīgākas attiecības:

*„Raug, cilvēks, tad šo pasauli,
Šo bēdu mājas vietu,
Nemīlē tu šo paspārni,
Liec vērā tu šo lietu:
Šeit laupa taisno skauģu spēks,
Bagātu ūdens, uguns grēks,
Ir kungs ar krēslu gāžas.*

³¹¹Ramanis, J.N. *Krusta skolas grāmata*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 19. lpp.

³¹²Ceske, E. „*Krusta skolas grāmatas*” noraksti. No: J.N. Ramanis. *Krusta skolas grāmata*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 13. lpp.

Iz pīšļiem dažs šeit izrāpas

*Un top par goda kungu.*³¹³

Šīs J. Ramaņa dzejas rindas liecina, ka dzejnieks uzsver reliģijas nozīmi kā cilvēcisko vērtību glabātāju. Lai cilvēks dzīvē sasniegtu savus izvirzītos mērķus, ir jānotic sev un saviem spēkiem.

Autors uzrunā lasītāju: „*Mīļais lasītāj! Šajā grāmatā tu gan daudz atradīsi.*”³¹⁴ Darbā ietvertas 18 dziesmas, kuras paver līdz šim nezināmu lappusi latviešu dzejas agrīnajā vēsturē. E. Ceske norāda, ka tās tematiskā nokrāsa dažāda, vaiņākumā tā ir spēcīgi izteikta individuālo pārdzīvojumu dzeja. Gandrīz katrā dziesmā saklausāma autora grūtā, dažādu pārdzīvojumu samezgotā likteņa atbalsis. J. Ramanis atspoguļo atsevišķus savas dzīves faktus, viņa nepatiesu apvainošanu, tuvu cilvēku novēršanos un pāridarījumus, tas viss ir atstājis dziļas skumjas viņa dvēselē, tāpēc arī daudzviet pieminēts šīs pasaules noliegums, garīgu patvērumu meklējot reliģijā un Bībeles svētajos rakstos:

„Būs man bēdās vien šeit dzīvot.

Būs man Dieva kalpam būt.

Lai tad klājās man kā klātos.

Dievs man nedarīs vis grūts.

Tam nav kas jābēdājās.

Kas uz Dievu pašaujās.”³¹⁵

E. Ceske norādījis³¹⁶, ka, lai gan J. Ramanis rakstīja dzejoļus 18. gadsimta beigās, stilistiski un konceptuāli viņa dziesmas pieder 18. gadsimta pirmajai trešdaļai, pat 17. gadsimta beigu posmam, bet J. Ramanis labprāt citē tādus autorus kā K. Fīrekeru, S. G. Dīcu, B. Bīnemani, G. Remlingu, un J. Otonisu.

J. Ramaņa dzeja atklāj veca un vientuļa vīrieša dzīves traģiku, jo tas ir cilvēks, kas mūža otrajā pusē palicis bez savas ģimenes, bez mājas pavarda un spiests klīst no novada uz novadu un pārtikt no svešu cilvēku žēlastības:

³¹³Ramanis, J. N. *Krusta skolas grāmata*. Rokraksts, 1797. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 134. lpp.

³¹⁴Turpat, 17. lpp.

³¹⁵Turpat, 154. lpp.

³¹⁶Ceske, E. „*Krusta skolas grāmatas*” *noraksti*. No: J.N. Ramanis. *Krusta skolas grāmata*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 18. lpp.

*„Ak, kaut man būtu bijusi.
Kā ceļavīram tuksnesī.
Jel kāda mājas vieta,
Šos blēžus visus atstātu.
Iekš viņu prāta cieta.”³¹⁷*

No pedagoģiskā viedokļa var secināt, ka cilvēks ir sava „es” meklējumos, svarīgi ir atrast savu vietu dzīvē. Vispirms ir cilvēks – indivīds, kurš sabiedrībā meklē viņam izraudzīto likteni. J. Ramaņa dzejas novitāte 18. gadsimtā ir cilvēks sabiedrībā.

J. Ramaņa dzīvē nozīmīgu vietu ieņem reliģija un morāles pamatvērtību ievērošana, ticot, ka kļūstam labāki:

*„Kristus, mana saulīte,
Gaišums nāves bēdās,
Mana prieka zvaigznīte,
Mana krusta pēdas.
Tu ik rītā atjaunā
Tavu žēlastību.
Par to mana dvēsele
Tev dzied pateicību.”³¹⁸*

Viss šai pasaulē tiek pakārtots Dievam, viss izriet no viņa. „Dieva bijāšana” ir pamatkritērijs, no kura tiek atvasinātas ētiskās prasības katrai sabiedrības kārtai. Ticot Dievam, kļūstam labāki un morāli stipri:

*„Svētīgi sirdīs šķīstas
Ir no visas blēdības,
Un, kas īsti Dievu bīstās,
Ienīst miesas kārību.
Tāds, lai būdams kaut jel kur,
Dievu savā sirdī tur.
Tādam tiešām to būs ticēt.
Dievu pašu tam būs redzēt.”³¹⁹*

³¹⁷Ramanis, J. N. *Krusta skolas grāmata. Rokraksts*, 1797. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 11. lpp.

³¹⁸Turpat, 11., lpp.

J. Ramaņa dziesmās jūtams kaujiniecisks noskaņojums, un latviešu zemnieki, lasot šīs dziesmas, varētu nostāties nākotnē pret vācu muižniekiem un mācītājiem. No areliģiskās pedagoģijas spekta, ja ticēsim Dievam un ievērosim ētikas normas, tad veidosies jauna, labāka sabiedrība, kuras daļa būs latviešu zemnieki, tikumiski audzināti.

J. Ramanis aicina muižniekiem izturēties taisnīgi pret tiem, kuriem nav lielas bagātības:

„Kas to nabagu nicina?

Tas nicina viņa Radītāju.

Un. Kas par viņa bēdām priecājas,

Tas nesodīts nepaliks.

To bēdīgu un nabagu maizīte ir viņu dzīvība.

Kas viņiem to atņem?

Tas nokauj cilvēku.

Un. Kas strādniekam savu algu nedod?

Tas izlej asinis.”³²⁰

Līdzīgas pamācības adresētas saimnieku kārtai:

„Tā algādža algai nebūs līdz rītam pie tev’ palikt.

Kurš cilvēks tev vien strādā?

Tā algu maksā tūliņ.”³²¹

No vienas puses, J. Ramanis aizstāv latviešu zemnieku, no otras puses, nenoliedz bagātību, jo viņa simpātijas pieder tai laikā turīgākajai un sociāli aktīvākajai latviešu sabiedrības daļai – saimniekiem. Viņš savu attieksmi raksturo:

„Tikušam būt.

Taisnu mēru un svaru turēt.

Nebūt „kauslim un lauvai” pret saimi un piederīgajiem.

Bērnus audzinot, tos vajag „labi pamācīt” un nedrīkst lutināt.

Attiecībās ar kalpiem jābūt taisnīgam, bet stingram.”³²²

³¹⁹Ramanis, J. N. *Krusta skolas grāmata. Rokraksts*, 1797. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 152. lpp.

³²⁰Turpat, 23. lpp.

³²¹Turpat, 23. lpp.

³²²Turpat, 23. lpp.

Labi un kārtīgi strādājot, bagātību var sasniegt ikviens. J. Ramaanis dziesmās apraksta tā laika latviešu zemnieku lielākos netikumus, proti, dzeršanu un zagšanu. Viņa aicinājums bija cītīgi strādāt un atteikties no netikumiem ikdienā. Viens no tipiskākajiem grēkiem, pēc autora domām, ir elku pielūgsmē:

„Kā vari tu mājā bez sava mājas Dieva dzīvot?”³²³

Var piekrist J. Ramaņa daiļrades pētnieka E. Ceskes uzskatam, galvenais apkārtējās sabiedrības noziegumu un netikumu cēlonis ir cilvēku pārmērīgā vēlēšanās gūt laicīgās dzīves labumus – mantu, varu un slavu, jo viņš ir dziļi reliģiozs cilvēks, bet šī reliģiozitāte atšķiras no oficiālās baznīcas reliģiozitātes. J. Ramaņa darbs „Krusta skolas grāmata” ir viņa dialogs ar Jēzu Kristu, un tas ir ļoti personisks. J. Ramaņa dzejā vērojama Dieva klātbūtne un paša pārdzīvotās ciešanas:

„Tu mans stiprais bruņu vīrs.

Uz ko es paļaujos.

Patvērums un mana pils.

Kad ar bē’dām kaujos.”³²⁴

No pedagoģiskā aspekta J. Ramaņa dzeja, kas balstīta uz Bībeles pantiem, pauž reliģijas nozīmi cilvēka dzīvē, mudina būt tikumīgiem, atteikties no tiem netikumiem, kuri traucē būt laimīgiem un labiem cilvēkiem:

„Svētīgi jūs visi būsiet,

Ja jūs šeit no cilvēkiem

Kristus dēļ lamāti kļūsiet

No tiem pasaules netikļiem.

Tie jūs šeit apbēdinās,

Ļaunu vien no jums runās.

To tie darīs melodami

Un sev sodīb’ sakrādami.

Esiet līgsmi un ar droši,

Jūsu alga liela ir.

Debesīs jūs būsiet spoži.

³²³Ramanis, J. N. *Krusta skolas grāmata. Rokraksts*, 1797. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 23. lpp.

³²⁴Turpat, 152. lpp.

Pasaul' jūs no sevis šķir.
Tā tie mīļi pravieši
Tapuši ienīdēti,
Kas priekš jum[s] jau aigājuši,
*Mums šo mācīb' atstājuši – pametuši.*³²⁵

Ar reliģijas palīdzību, rodot ticībā atbildes uz daudziem jautājumiem, latviešu zemniekiem tā bija iespēja izrauties no ierastās dzīves kā tikai smagā darba darītājiem vācu muižnieku labā, gūstot impulsu un vēlēšanos kaut ko mainīt savā dzīvē.

R. Ramaņa dzejas pamatā saskatāmi šādi pedagoģiskie aspekti: ja ticēsi Dievam, tad būsi pasargāts no dzīves negācijām; tas nozīmē, ievērot noteiktas dzīves normas, mācīties un pilnveidoties. Ģimenē svarīgi ir audzināt bērnus par labiem sabiedrības pilsoņiem. Ja vēlamies mainīt kaut ko dzīvē, tad jāsāk ar sevi.

Nākamais latviešu literāts J. Pulans, kurš, sekodams G. Merķelim, kā raksta A. Apīnis, bija neapmierināts ar apgalvojumu, ka latvieši neesot gatavi saņemt brīvību. Jānis Ruģēns, turpinot šo ideju 19. gadsimtā, ir daudz kritiskāks un dzēlīgi runā par ļaužu morālo mazvērtību: joprojām viņi ir zaglīgi, dzērāji, vairās no grūtībām, naudas dēļ spējīgi uz nodevību, skolas gudrības sauc par niekiem.³²⁶

Cerība uz labāku nākotni un citādāku dzīvi, rodamas dzejas rindās vēl 19. gadsimtā. Tā Jānis Ruģēns uzsver pārmaiņas nākotnē, kas nozīmē aicinājumu izveidot turīgus latviešu slāņus, attīstītu latviešu sabiedrību ārpus lauksaimnieciskās ražošanas sfēras. Par latviešu turības un labklājības celšanas līdzekli J. Ruģēns uzskata izglītību, uzsverot, ka latvieši ir nevis zemnieku kārta, bet tauta:

„Kad atnāks Latviešiem tie laiki,
Ko citas tautas tagad redz?
Kad aizies tumsība kā tvaiki,
Kas ļaužu acis cieti sedz?
Kad pūtīs vējš, kas spirdzina
Un tautas kroni mirdzina? „³²⁷

³²⁵Ramanis, J. N. *Krusta skolas grāmata. Rokraksts*, 1797. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 153. lpp.

³²⁶Apīnis, A. *Neprasot atļauju... Tauta iegūst savu vēsturi*. Rīga: Liesma, 1987, 93. lpp.

³²⁷Dunsdorfs, E. *Latvijas vēsture 1710 – 1800*. Daugava, 1973, 51. – 52. lpp.

Bibliotekārs, grāmatniecības un literatūras vēsturnieks, pedagogs A. Apīnis, analizējot J. Ruģēna dzeju, saskata literāro nozīmi, kur sirdīs radās prieks uz kaut ko labu censties, īpaši uz grāmatniecību un skolām, nāca it kā instinktīva nojauta, ka mūsos guļ ne tikai arkla vadīšanas stiprums, bet ir arī augstāki gara spēki glabāti, kuri gaida tikai modinošas gaismas, un ka šī gaisma sāk jau parādīties, ja arī vēl visi gaidāmie labumi nav zināmi un izprotami. Bet no pedagoģiskā aspekta J. Ruģēna dzejas rindas aicināja mācīties, gūt zināšanas un noteikti savā dzīvē sasniegt izvirzīto mērķi. Pedagoģiskās domas attīstībā J. Ruģēna dzejā jūtama latviešu tautas nākotnes vīzija par nākotni, par izglītotiem tautas pārstāvjiem un aicinājums izmantot doto laiku pārmaiņām.

Mūsdienu brāļu draudzes pētnieki (G. Straube, A. Apīnis), vērtējot brāļu draudžu rokraksta grāmatniecību kopumā, uzsver, ka tā bija pirmā pašu latviešu literārās aktivitātes izpausme, jo šie raksti būtiski atšķīrās no agrākās ticības mācības un garīgās literatūras.

Hernhūtiešu rakstos 18. gadsimtā bija jūtama reliģijas ietekme un ticība Dievam, jo reliģija sevī ietvēra visu: estētisko un ētisko aspektu, politiskās un ekonomiskās likumsakarības, kā arī izglītības nozīmi ikvienas sabiedrības pastāvēšanā. No vienas puses, kā raksta A. Apīnis, brāļu draudzes zemnieka rokrakstu attīstības sākumā nebija individuālais literārais stils, bet tā bija vairāku rakstītāju literatūra. No otras puses, brāļu draudžu rakstniecībā bija daudz jaunlaicīgā un, kā uzsver A. Apīnis, latviešu sabiedrības gara dzīvei jauna tematika, sižeti, atziņas; toreizējā oficiālā literatūra bija vienpusīga, jo līdz 19. gadsimta vidum to veidoja augstāko kārtu, turklāt svešautiešu inteliģence, galvenokārt mācītāji, pēc noteiktas ideoloģiskas vai „tautas apgaismošanas” programmas, nepietiekami pazīdami vai neatzīdami patiesās lasītāju intereses un vajadzības, latviski nebija izdota neviena vēstures grāmata, bet rokrakstos jau cirkulēja vairākas, tas pats attiecināms uz biogrāfijām, episkajiem rakstiem.

Saskatot kopīgo piētisma un brāļu draudzes kustības pamatprincipu, jāatzīst, ka tas bija saistīts ar reliģiju, proti, indivīda saruna ar Dievu. A. Apīnis ir vienīgais pētnieks Latvijā, kas ir pētījis brāļu draudzes rokraksta literatūru un veicis šo rakstu analīzi, uzsverot, ka hernhūtiešu rokrakstu literatūra ir jaunlaicīga arī tajā ziņā, ka tā ne tikai skaidro „svētos rakstus”, bet sniedz lasītājam dzīves paraugu un par galamērķi izvirza nevis dvēseles sagatavošanu viņpasaulei, bet indivīda pašpildīšanos un

humanizēšanos, jo īpaši tika uzsvērtā tikumiska pilnveidošanās, kas no pedagoģiskā aspekta bija galvenais ceļš uz latviešu pašapziņas veidošanos, jo vispirms jāsāk katram ar sevi, veidojot sevī pašapziņu, un tad jāpalīdz to atgūt līdzcilvēkiem, kuriem nepieciešams morāls atbalsts un līdzjūtība dažādās dzīves situācijā.

Hernhūtiešu rakstniecība lasītājos veidoja apziņu par kopību ar visu cilvēci, jo tiem bija jūtams dažāds dzīves redzējums – Eiropas apgaismotāju idejas par cilvēka lomu sabiedrības attīstībā. Pedagoģijā nozīmīgus uzskatus pauduši Ķikuļa Jēkabs ar saviem rakstiem par reliģijas nozīmi tikumiskajā audzināšanā, J. Pulans savu darbību saistīja ar G. Merķeļa idejām par izglītību 18. gadsimtā, savukārt 19. gadsimtā J. Peitāns simpatizēja F. Šillera ideāliem – arī latviešu tautai savu Vilhelmu Tellu.

Latviešu literatūra 18. gadsimtā bija *cilvēciska*. Rokraksti attēloja latviešu zemnieka sabiedrisko noskaņojumu un individuālos pārdzīvojumus, izpratni par cilvēka dabu, par skaisto un labo, vērtējumus par laimīgu dzīvi, par morāli un likumiem, tiesībām un pienākumiem, par varu un taisnīgumu:

„Simtkārt labāk Dievam kalpot

Nekā pasaul's mantu krāt

Un šo pasaul's prieku valkot,

Kur pēc sāpes, mokas klāt.

Mans prieks – manta debesīs,

Tas mūžam palicis.”³²⁸

Brāļu draudzes kustības devums latviešu zemnieka rokraksta attīstībā ir nozīmīgs ar to, ka latvieši rakstīja ēstules ne tikai vācbrāļiem, bet arī viens otram, to izveidojot par tradīciju. Vēstuļu rakstīšana 18. gadsimtā bija vienīgais komunikācijas veids, kas izplatījās ne tikai Vidzemē, bet arī pārējā Latvijas teritorijā. Brāļu draudzes kustības pārstāvju vēstules ir atrodamas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā, kurās brāļi raksta par brāļu draudzes vēsturi, pieminot 1430. gadu: „... atkal kahda weena jauna waijaschana pahr wineem nahca... tad ta wiss Lielaka Lasta pee Brahleem...”³²⁹ Kā nākamo var minēt 1720. gadu: „ Tā pirma gruntiga Mohdinaschana cehlahs ta

³²⁸Ramanis, J. N. *Krusta skolas grāmata. Rokraksts*, 1797. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 154. lpp.

³²⁹*Tie stāsti no tās vecās brāļu draudzes. Brāļu draudžu rokraksti*. LNB. – 14. vēstule

1720. isteni ap to Laiku Kad weens simts gadus papreekschu to Pestihhtaju...³³⁰ Daudz pateicības vārdu veltīti Kristiānam Dāvidam: „.... un Kristijahn Dahwids tee Daschkahrt us teem Laudim no tahs cerribas kas winnu Sirdis Bija, Kahdus Wahrds Runahja, Kristijahn Dawids rahdija jau Dascheem Draugeem tahs Eelas, kurr tai Pilsehta us Preekschu..”³³¹

Brāļu draudzes rokrakstos – vēstulēs var saskatīt askētismu, dievbijību: *lai viņš mūs skaidrāku dara, pazemību: lai tā mūsu draudze mūs piemin, ka mūsu sirdis tik sliktas ir, pieticību un pateicību: tomēr esmu pilns trūkumu un dzīvoju vien no žēlastības, pavēlēju sev un savas māšas, iekš jūsu un to draudzes pieminēšanu priekš tā Dieva jēra. Jo viņš tiešām paklausa. Ko tā draudz no viņu lūkos. Jo tās dārgās māšas, kas še ir bijuši tās ir it gaiši iekš manas sirds iemīļotas, un tas man ļoti žēl. Ka viņi aiziet. Tomēr es padomās iekš mana jēra gribēšana, un gribu no bēdām klusu palikt, zedomamies ticīgi viņš mūsu zeme neaizmirsis. Pēdīgi skūpstu Jūsu roku, un lūkošu bērnišķīgi, jūs gribētu man to žēlastību darīt, un kāda zīmīte no savas rokas par pieminēšanu atraktīt. Jo es palieku mūžam Jūsu un tai draudzei vissliktākais nabags svarīgs bērniņš. Muižas Līze.; mīlestību ne tikai pret savu tuvāko, bet arī pret apkārtējiem cilvēkiem. Vēstulēs rodamas liecības par to, kā latvieši ir dzīvojuši un ko devusi brāļu draudze: *tu gan dabūji zināt un dzirdēt, kāda liela tumsonība un sirds aklība iepriekšējos laikos pie mums nabaga latviešu vergiem ir bijis! Bet nu mēs, latviešu draudzes locekļi esam tapuši atpestīti no mūsu aklās tumsības!*³³² (sk. 7. un 8. pielikumu).*

Vēstuļu apmaiņa veicināja latviešu zemnieku iesaistīšanos brāļu draudzes kustībā ne tikai no Vidzemes, bet arī no citiem Latvijas teritorijas novadiem. No tā var secināt, ka 18. gadsimtā brāļu draudzes kustības idejas izplatījās pa visu Latvijas teritoriju.³³³

³³⁰Tie stāsti no tās vecās brāļu draudzes. Brāļu draudžu rokraksti. LNB. – 14. vēstule, 29. lpp.

³³¹Turpat, 33. lpp.

³³²Latviešu zemnieku rakstītās vēstules latviešu valodā atrodamas Hernhūtes (Vācija) arhīvā; citāti no divām vēstulēm: ABU R.19.G.a.a.17.b (217), ABU R.19.G.a.a.17.b (258), ABU R.19.G.a.a.17.b (268).

³³³Adamovičs, L. *Vidzemes bznīca un latviešu zemnieks 1700 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 576. lpp.

Vēstulēs izmantotā uzruna ir: *Mīlais Draugs, Mīlā Draudze vai Pestītājs, bet parakstās: Draugs*. Šajās vēstulēs var saskatīt sirsnīgumu, labas cilvēciskās attiecības, pateicību un pieticību.

Latviešu zemnieka rokraksta vēstījumā rodama tādas atziņas kā latviešu pārtapšana par vāciešiem: „*Zināms, ka dažam latviešam šinī zemē tāda godīga dzīvošanas būšana ir, ka tie vidzemnieki, kas tagadiņ dzīvo, pret tiem veciem, ko tie Brēmeri priekšā atrade tā, kā tā dienas gaisma pret nakts tumsību ir. Bet šeitān ir jāzina, ka teitan no īsteniem vidzemniekiem, kas iekš zemes, zemnieku būšanā dzīvo, un ne no tiem latviešiem runāts top, kas vaļas ļaudis ir, un iekš jeb apkārt Rīgas pēc vāciešu būšanas un ieradumiem dzīvo, un par īsteniem latviešiem vairs paši negrib turēti tapt, vairāk kā vācieši un kungi ne kā latvieši dzīvodami.*”³³⁴ Brāļu draudzes kustība mazināja šo tendenci ar aicinājumu latviešiem pašiem iegūt izglītību, mācīties un sasniegt dzīvē izvirzīto mērķi.

3.4. Brāļu draudzes pedagoģiskās idejas mācīšanas, audzināšanas un personības attīstības kontekstā un to īstenošana praksē

Latviešu tautas izglītības attīstībā nozīmīgi ir 18. gadsimta procesi, kuri veicināja brāļu draudzes kustību Vidzemē. Brāļu draudze savu darbību uzsāka ar reliģijas izpratnes veidošanu. Latviešu zemnieku attieksme pret vācu muižniekiem, tāpat kā pret baznīcu bija negatīva. Dievkalpojums latvieši apmeklēja piespiedu kārtā, jo baznīcā bija jūtama vācu muižnieku vara un viņu ideoloģija.

Tāpēc ir svarīgi, arī no mūsdienu konteksta, vēlreiz atgādināt brāļu draudzes kustības kā reliģiskas un sabiedriskas kustības pedagoģisko mantojumu, uzsverot tās nozīmi latviešu tautas garīgās izaugsmes sākotnē.

³³⁴Blaufüss, F.B. *Stāsti no tās vecās un jaunās būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753*. Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015, 135. lpp.

Pedagoģijas pētnieka Roberta Fišera (*Robert Fischer*) izpratnē³³⁵ atsevišķu personu un sabiedrības vajadzības vieno nepieciešamība veidot cilvēkus, kas prot mācīties patstāvīgi un visu mūžu, tātad jāaudzina skolēni, kuri prot novērtēt mācīšanās sagādātās iespējas, kuri vēlas mācīties patstāvīgi un kuriem piemīt apņēmība, mērķa apziņa un pašcieņa. R. Fišers uzskata, ka skolēni jāaudzina tā, lai viņi spētu efektīvi piedalīties sabiedrības dzīvē un prastu tikt galā ar grūtībām, ko rada straujās sociālās pārmaiņas. Šīs idejas pirmsākumi rodami jau brāļu draudzes darbības laikā Latvijas teritorijā 18. gadsimtā. Pētījums atklāj, ka hernhūtisma pamatatziņas par bērnu audzināšanu un izglītošanu noteica pedagoģiskās domas attīstību 18. gadsimtā, veidojot jaunu (citādāku) pieeju audzināšanā un izglītībā, latviskās pašapziņas celšanā un personības attīstības kontekstā. Šīs pieejas pamatā ir „zinātniskās pedagoģijas” pamatlicēja J. A. Komenska humānpedagoģijas atziņas par vispārēju tautas izglītību, mājas audzināšanu, par dzimtās valodas un grāmatu nozīmi, un tas tika darīts, lai ne tikai izglītotu ikvienu sabiedrības pārstāvi, bet lai veidotu harmonisku personību un noteiktu sabiedrības attīstības virzienus.

Brāļu draudzes idejas mācīšanas, audzināšanas un personības attīstības aspektā apkopotas (sk. 1. tabulu) un skaidrotas šajā nodaļā.

Var secināt, ka latviešu zemniekiem kristietība tika uzspiesta, bija jāzina katķisms, ko viņi iekala no galvas, nesaprotot tā jēgu un būtību, savukārt vācu mācītāju uzdevums bija atprasīt iemācītos tekstus, nevis izskaidrot.

³³⁵Fišers, R. *Mācīsim bērniem mācīties*. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2005, 197. – 198. lpp.

1. tabula. Mācīšanas, audzināšanas un personības attīstības idejas brāļu draudzes darbībā
(autore Ineta Strautiņa)

Mācīšana	Audzināšana	Personības attīstība
<p style="text-align: center;"><u>Idejas</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • bērnu un pieaugušo izglītošanasnozīme; • latviešu skolotāju sagatavošanas nepieciešamība; • apzināta mācīšanās: ne iekalšana, bet izskaidrošana <p style="text-align: center;"><u>Prakse</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • atvēra skolas; • nodibināja Valmieras skolotāju semināru; • teicēji kā izglītotāji; • pārrakstīja reliģiskus tekstus; • rakstīja dzīvesstāstus; • izmantoja dzimto valodu <p style="text-align: center;"><u>Rezultāts</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • 18. gs. beigās Vidzeme bija izglītotākā Krievijas province 	<p style="text-align: center;"><u>Idejas</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • dievbijība kā audzināšanas mērķis; • tikumiskā audzināšana: • pieticība un vienkāršība sadzīvē; • cilvēcisku sadzīves apstākļu radīšana; • sadraudzības ideja cilvēku savstarpējās attiecībās <p style="text-align: center;"><u>Prakse</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • audzināšanas stundas par tikumības jautājumiem, laulāto attiecībām u. c.; • audzināšana ar literatūras palīdzību; • tradīciju veidošana un izkopšana; • negatīvo paradumu, sevišķi dzeršanas un netikumības, izskaušana <p style="text-align: center;"><u>Rezultāts</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Mainās dzīves vērtības: attieksme pret darbu, reliģijas izpratne; tikumība u. c. 	<p style="text-align: center;"><u>Idejas</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • sadraudzība pieaugušo vidū; • cieņa un mīlestība pret bērnu; • bērna vecumposma attīstības īpatnību respektēšana; • sievietes stāvokļa uzlabošana <p style="text-align: center;"><u>Prakse</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • pieaug ģimenes nozīme bērnu audzināšanā; • tendence nesodīt bērnu fiziski <p style="text-align: center;"><u>Rezultāts</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • sāk ievērot bērna attīstības īpatnības; • vērojami humānisma iedīgļi attieksmē pret cilvēku kā vērtību; • sievietes statusa maiņa

Kā jau iepriekš minēts, svarīgi izvērtēt brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības pedagoģisko mantojumu, pētot latviešu zemnieku attieksmes maiņu pret reliģiju un baznīcu. Šo domu apstiprina A. Baumanis vēsturiskajā romānā „Hernhūtieši”:

„Redzi, kā ir Dieva pasaulē! Tanī nekas nestāv uz vietas. Kamēr ar mani iet, tā sakot, uz leju, tikmēr Tas Kungs jau izredzējis pavisam jaunus ziņnešus kas, no meža tumsas izlīduši, tek, To vēsti nesdami, tikuši kalnā.”³³⁶

Pateicoties brāļu draudzes aktīvai darbībai un reliģijas izskaidrošanai, situācija mainījās. Raksturīgs piemērs no Artura Baumaņa vēsturiskā romāna „Hernhūtieši”

3. daļas „Žēlastības vējš”:

„...Luteriskās draudzes locekļus apgrūtina ar baznīcas sodu, ja tie neklausa konsistorijai...Ja cilvēkam nav sirdī Kristus mīlestības, tad šo tu viņam nevari ar pērienu iedzīt. Tikai to panāksi – tu viņu tā nocietināsi, ka viņu vairs neviens nevarēs no grēkiem atgriezt.”³³⁷

Pirmā brāļu draudzes pedagoģiskā ideja mācīšanas, audzināšanas un personības attīstībā ir **reliģija** un **baznīca** kā audzināšanas vieta. Latviešu zemnieku sociālais stāvoklis bija drūms un bez nākotnes. Viens no galvenajiem netikumiem bija dzeršana, kuru veicināja arī vācu muižnieki: „Zemnieku mājās dzeršana bij parasta visos godos un svētkos. Īpaši rudenos – kad pēc ražas novākšanas svinēja apkūlības, kad iekrita lielākā daļa tirgu un kad mēdza iekārtot kāzas – dažam labam gadījās nodzīvot dienām un pat nedēļām ilgi vienā reibumā.”³³⁸ Tas nozīmē, ka muižnieki nebija ieinteresēti mainīt situāciju, brāļu draudze savukārt centās ar ticības palīdzību rast dzīvē citas nodarbes un panākt atteikšanos no negatīvajiem ieradumiem.

Brāļu draudzes kustības mērķis bija ne tikai reliģiska atmoda, bet arī mainīt latviešu zemniekos attieksmi pret tikumisko audzināšanu. Kā otrā ideja atklājas **tikumiskā audzināšana**. Lai mainītu latviešu zemnieku netikumus, hernhūtiešu brāļu

³³⁶Baumanis, A. *Hernhūtieši. 3. daļa. Žēlastības vējš*. Ceļavējš, 1973., 119.- 120. lpp. Artura Baumaņa vēsturiskais romāns „Hernhūtieši” 3 daļās ir vienīgais daiļdarbs ar vēsturiskiem faktiem un personāžiem. Kā jau romānā, vairāki fakti ir pārveidoti, izdomāti, tāpēc šis romāns nedod pilnīgu priekšstatu par to laiku un notikumiem.

³³⁷Turpat, 154. lpp.

³³⁸Adamovičs, L. *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1700 – 1740*. [Mineapolisa]: Sējējs, 1963, 497. lpp.

draudžu darbībai Vidzemē bija divi virzieni: cīņa pret alkoholismu un cīņa pret seksuālo izlaidību.

Tādējādi hernhūtieši, izprotot latviešu zemnieku grūto stāvokli un vēršoties tieši pie viņiem, neizmantojot viltu vai pakļaušanu, spēja uzlabot tikumisko stāvokli Vidzemē. Ļaudis ieklausījās vācbrāļos, pieņēma viņu mācību, cerot izmainīt savu dzīvi. Līdz ar tikumiskā un izglītības līmeņa paaugstināšanos var runāt arī par pirmo inteligentu un literātu rašanos no pašu latviešu vidus:

„Mums būs Dievu bīties, mīlēt, ka savam tuvākam ne sievu, ne saimi, ne lopus, ne citu, kas tam pieder, ar taisnības iemesliem neatviļam, nedz pie sevis velkam, bet paskubinām, lai paliek un dara, kas tiem pienākas.”³³⁹

Latviešu zemnieki kopā ar brāļu draudzes locekļiem veidoja savu garīgo dzīvi, kurā viņi mācījās būt kopā, vadīja savas draudzes un pulciņus, veidoja kopības apziņu ne tikai ar savas tuvākās apkārtnes cilvēkiem, bet ar citu pagastu redzamākajiem pārstāvjiem. Tās bija kopīgās saiešanas un konferences, kas bija sākums latviešu tautas grūtajam ceļam uz nacionālu valsti 20. gadsimtā.

Tas sekmēja uzlabot cilvēku savstarpējās attiecības, citādāku attieksmi pret Dievu, sabiedrību un dabu. Hernhūtes brāļu draudzes galvenais kalpošanas motīvs bija visus cilvēkus, neatkarīgi no konfesijas piederības, pulcēt kopā savstarpējās sadraudzības gaismā. Tā bija vieta, kur smelties mieru un ticību, tapt uz klausītam un saprastam.

Arī humānisma iedīgļus varam atrast 18. gadsimtā. Tas nozīmē, ka, no pedagoģijas aspekta, līdz ar jaunās garīgās dzīves veidošanos pakāpeniski radās nepieciešamība pēc izglītotākiem latviešu zemniekiem.

Pirmsākumi mācīšanas, audzināšanas un personības attīstības teorijā rodami brāļu draudzes kustībā. Mācīšanās process veidojās reliģijas un Bībeles izpratnes kontekstā. Reliģija palīdzēja rast motivāciju apgūt zināšanas un apzināties sevi kā tautu. Audzināšanas procesā mainījās vērtību sistēma. Hernhūtiešiem audzināšanā galvenā nozīme tika atvēlēta ģimenei, kur bērns iegūst pirmās un visnozīmīgākās zināšanas, tad skola, kur ģimenē iegūtās zināšanas tiek pilnveidotas, attīstītas spējas un prasmes. Palielinājās sabiedrības nozīme audzināšanā, jo kopīgie dievkalpojumi, sanāksšanas un

³³⁹Baumanis, A. *Hernhūtieši. 3. daļa. Žēlastības vējš*. Ceļavējš, 1973, 169. lpp.

svētku svinēšana veidoja kopības izjūtu – iedīglus latviskās sabiedrības aizsākumam ar moto: mēs esam kopā, daudz mēs varam un mēs gribam kopā! Lai veidotos latviskā sabiedrība, bija nepieciešami izglītoti un gudri tās pilsoņi.

Brāļu draudzes kustības ietvaros rodama mijiedarbība un līdzāspastāvēšana, jo piētismam Vidzemes mācītāju un muižnieku aprindās ir bijusi īpaša nozīme Vidzemes latviešu zemnieku garīgās attīstības veicināšanā.

Jāpiekrīt arī brāļu draudzes pētniekiem (G. Fīlips, L. Adamovičs, G. Straube), ka, pirmkārt, piētiski noskaņotie mācītāji attīstīja lielāku aktivitāti draudzes darbā un pievērsa īpašu vērību individuālai dvēseļu kopšanai un izglītības veicināšanai, kas kopumā uzlaboja latviešu zemnieku stāvokli sabiedrībā, otrkārt, nevar noliegt viņu nozīmi un ietekmi vācu muižniecības vidū, kas mainīja viņu attieksmi pret latviešu zemniekiem, treškārt, vācu muižnieki uzsāka skolu dibināšanu un, ceturtkārt, centās atbalstīt garīgo rakstniecību, izplatot garīgās dziesmas. To atzinis jau L. Adamovičs, uzdodot retorisku jautājumu, kas būtu bijuši Neihauzena, Sprekelsena, Blaufūsa, Brūninka un Barlaaha nodomi un priekšlikumi, ja viņi nebūtu ieguvuši fon Hallartes, fon Kampenhauzena un citu muižnieku atbalstu. Sociālo plaisu Vidzemes sabiedriskajās attiecībās piētisms gan neaizpildīja, bet tas bija sākums jaunām attiecībām starp latviešu zemniekiem un vācu muižniekiem, nodibinājās patriarhālas attiecības, kas mazināja izteiktu kārtu atšķirību, sāka veidoties cilvēcīgāka līdzāspastāvēšana.

Audzinašanas procesā svarīgi ievērot trešo ideju – **bērna individualitātes** ievērošanu, viņa personības attīstību, ņemot vērā bērna spējas un attīstības īpatnības, aicinot viņu sadzīvot ar savu sirdsapziņu, būt pieaugušajiem ar savu uzvedību viņiem par piemēru darbā un ikdienā.

Kā „čehu brāļi”, tā piētisti garīdznieku sprediķošanas vietā par iedarbīgāko audzināšanas līdzekli uzskatīja savstarpēju uzmundrināšanos, interesi par savu un otra cilvēka iekšējo dzīvi, dvēseļu aprūpes sarunas hernhūtiešu kopienās radīja noteiktu pedagoģisko atmosfēru, kā piemēru minot L. N. fon Cincendorfa teikto: „*Hernhūtē mēs neveidojam bērnus,*” rakstīja Cincendorfs, „*mēs tos atstājam Radītāja ziņā*”³⁴⁰, tādā veidā iestājoties pret piespiedu līdzekļiem jebkurā bērna izglītības nozarē. Brāļu draudze bija pārliecināta, ka, audzinot bērnu, ir jāievēro viņa personības individuālās

³⁴⁰Freemann, A. J. *An Ecumenical Theology of the Heart*, 346. lpp.

īpašības, jāņem vērā viņa spējas un prasmes, viņa vecuma īpatnības, un ļoti svarīgi, lai pieaugušie ar savu uzvedību ir piemērs viņiem darbā un ikdienā:

„No nevainīgu bērniņu mutes runā uz mums nākamās lietas. Būdami kā baltas, neaprašūtās lapas, šie tak pieņēma To Mācību vēl labprātīgāk – pilnīgāk, dedzīgāk – nekā pieaugušie. Un maziņo lūgšanas un svētie solījumi Dievam daudz patīkamāki. Un bērni pamanīja, ka no šiem gaida lielas lietas, un sāka viens otru un arī paši sevi vērot acīgāk nekā senāk, un sāka viens ar otru sacensties svētā dzīvošanā.”³⁴¹

Lai attīstītos harmoniska personība, nepieciešami nosacījumi, kas to veicinātu. Vislielākā nozīme ir ģimenei, kurā indivīds aug, attīstās un gūst pirmās zināšanas. Audzināšana ģimenē tiek virzīta uz cilvēka vispusīgu attīstību, proti, izglītošanu un spējām indivīdam iesaistīties sabiedrībā notiekošajos ekonomiski politiskajos procesos. Nākamais posms ir sabiedrība, jo sabiedrības pastāvēšanas un attīstības pamatā ir laimīga, stipra un gudra ģimene. Sabiedrība nozīmē mācību iestādes un darba tirgus. Izglītība veicina spēju konkurēt darba tirgū, apzināties un būt pārliecinātam par iegūtajām zināšanām, izvirzīt mērķus, kurus tuvākajā vai tālākajā nākotnē varētu sasniegt:

„Pēc tam kādu laiku ar bērniem stingri apgājās – kur vajadzēja, pat rīkstes nežēloja. Bet vācbrālis redzēja: viņi kļuva bailīgi, un tas, ko viņiem uzspieda, viņiem kļuva pretīgs. Tad viņš lika, lai mazajiem tuvojas vairāk ar labu – ar evaņģēliju. Vislielāko prieku kambarim sagādāja Tomiņš. Pestītāju viņi visi mīlēja, bet Tomiņam šī mīlestība piemita tik skaidrā izskatā un bija tik nemitīga, ka ikviens cilvēks to ievēroja.”³⁴² A. Baumaņa vēsturiskā romāna fragmentā var saskatīt bērna kā personības attīstības aizsākumu brāļu draudzes kustībā. Bērni jāaudzina ar mīlestību un prasmi izskaidrot dažādas dzīves situācijas.

No pedagoģijas aspekta brāļu draudzes kustībā ģimenei, skolai un sabiedrībai ir vislielākā nozīme personības attīstībā. Bērns ir laimīgs, ja ir laimīgi viņa vecāki, kuri dod iespēju mācīties skolā un citās mācību institūcijās. Savukārt sabiedrībā viņš sevi pierāda kā spējīgu, talantīgu un laimīgu savas valsts pilsoni. Audzināšana un mācīšana sākas ģimenē, kas ir pamats harmoniskas personības attīstībai.

³⁴¹Baumanis, A. *Hernhūtieši. 3. daļa. Žēlastības vējš*. Ceļavējš, 1973, 17. lpp.

³⁴²Turpat, 22. lpp.

Piētisti īpaši uzsvēra emociju izkopšanu un spēju tās analizēt. Taču pretstatā piētismam, it īpaši Halles piētisms, kas visu dabisko centās apspiest, hernhūtisms dabiskumu uzskatīja par bērna attīstības dabisku pazīmi:

„Ar vienu vārdu bija savu pedagoģijumu iztaisījis par tādu kā dievbijīgu kadetu skolu. Tur apvienoja Lutera mācību ar prūšu kārtību...tagad puika bija tiešām pareizā vietā. Tur ar to vien nodarbējās, ka lauza cilvēciņa iedomību....un šis Cincendorfu solis milzīgi cēlis pasaules acīs pedagoģijuma prestižu. Žēlīgajam grāfa kungam Franke piegriezis īpašu uzmanību. No otras puses – skola uzskatīta par teicamu, bet puikas nav bijuši tādi. Mācībās bijis gudrs. Arī tanī ziņā pedagoģijuma beigās iederējies, ka piētisma garu labprāt pieņēmis. To būšanu, ko Franke bija dibinājis, nosauca par piētismu.”³⁴³

Dievbijība, tikumība un izglītība ir savukārt brāļu draudzes kustības pamatā, kas veicināja reliģijas atmodu, tikumisko audzināšanu ģimenē un izglītības attīstību, kas veidoja latvisko pašapziņu.

Ceturta ideja – brāļu draudzes devums, attīstot latviešu zemnieku **bērniem pamatprasmēs** visdažādākajās mācību jomās, kas radīja priekšstatu par dažādu parādību cēloņsakarībām, lai būtu vieglāk izprast procesu savstarpējo saistību, ekonomisko dzīvi un interesi par sabiedriskajām norisēm. Šeit rodam aizsākumu mācību procesam, kurā mācību priekšmeti tika mācīti savtarpējā mijiedarbībā, kurā skolēnam tiek veidota sistemātiska pasaules izpratne, un apkārtējās vides izpētē viņš var lietot iegūtās zināšanas, iemaņas un attieksmes. Audzināšanas un mācīšanās vienotību vispirms nosaka mērķu kopība un bērnu attīstības veselums, jo audzināšana, izglītība, mācīšana virzīta uz to, lai sekmētu harmoniskas un vispusīgi attīstītas personības veidošanos, kam raksturīga progresīva vērtību orientācija, brīva apziņa, patstāvība un atbildība.³⁴⁴ 18. gadsimtā dibinātajās izglītības iestādēs tika arī realizēts pilns skolēnu izglītības funkciju spektrs, kurā apvienojas racionāla mācīšanās un sistemātisks mācību process. Pēc H. Gudjona teiktā, skolā pielietotās mācīšanas formas kalpo jaunu zināšanu un spēju apguvē, un izglītības videi radīta skolēnu interešu, vajadzību nodrošināšanai, kā arī mācību sasniegumu attīstībai. No pētījuma var secināt,

³⁴³Baumanis, A. *Hernhūtieši. 3. daļa. Žēlastības ceļš*. Ceļavējš, 1973, 140. lpp.

³⁴⁴Špona, A. *Audzināšanas process teorijā un praksē*. Rīga: RaKa, 2006, 52. – 53. lpp.

kā attīstījusies skola, ka mūsdienu skolas veidošanās pamati meklējami 18. gadsimtā. Hernhūtiešu skolotāju mērķis bija iemācīt latviešu zemnieku bērniem pamatprasmes – lasīt, rakstīt, rēķināt, pazīt notis, kā arī diskutēt un vadīt diskusiju, veidot komunikāciju. Mūsdienu demokrātiskajā sabiedrībā ģimenes, skolotāja un skolēna sadarbība ir veidota uz hernhūtiešu ideju pamata mācīšanas, audzināšanas un personības attīstības kontekstā, tātad – līdztiesīga, kas ne vienmēr ir viegli pieņemama tiem, kuri darbojušies pēc autoritārā mācību un audzināšanas principa. Professore A. Špona audzināšanu raksturo kā divpusēju procesu, kurā notiek mijiedarbība starp skolotāju un skolēnu, un kolektīvu.³⁴⁵ 18. gadsimtā mācību procesā izmantoja reliģiskus tekstus, bet tajā pašā laikā tie bija izzinoši, audzinoši un vērsti uz cilvēku kā personību.

No tā izriet, ka mijiedarbība ir kā savstarpēja uztveršana, vērtēšana, un ietekmēšanās. Professore Z. Čehlova iesaka integrēt mācību procesā dažādas izglītojošas jomas, nojaucot robežas starp mācību priekšmetiem, kas ļauj skolēnam atjaunot apziņā priekšstatu par pasaules vienotību un viengabalainību, veicinot skolēnos aktīvu sistēmiskās domāšanas attīstību.³⁴⁶ Izzināt, domāt, spriest – 18. gadsimta apgaismības laikmeta svarīgākie cilvēka darbības komponenti, par kuriem jau 17. gadsimtā runā J. A. Komenskis.

Brāļu draudzes darbības viens no pamatvirzieniem bija veicināt izziņas procesu, kurā latviešu zemnieki iemācījās saprast, domāt un veidot savu priekšstatu par notiekošajiem ekonomiski politiskajiem procesiem. A. Broks „*pasaules jeb dzīvesvides izziņu sauc par reālās un nereālās pasaules abstraktās atveides pamatu, atzīstot, ka pasaule ir viss, ko mēs par tādu saucam.*”³⁴⁷ Z. Čehlova skolēna izziņas aktivitātes attīstības procesu redz kā „*divu savstarpēji saistītu pušu vienotību: objektīvās, ko veido ārējo iedarbību kopums, un subjektīvās, ko veido skolēnam piemītošās īpašības.*”³⁴⁸ Mācību un audzināšanas process ir savstarpēji saistīts, to nevar atdalīt kā atsevišķu ne mācību stundā, ne arī izglītojošā darbībā kopumā.

Mācīšanas procesā galvenā organizatoriskā forma ir mācību stunda, kas tiek veidota tā, lai skolēns varētu gūt zināšanas, pilnveidot prasmes un iemaņas, bet

³⁴⁵Špona, A. *Audzināšanas process teorijā un praksē*. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2006, 92. lpp.

³⁴⁶Čehlova, Z., Grinpauks, Z. *Skolēnu integratīvo prasmju veidošanās*. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2003, 11. – 17. lpp.

³⁴⁷Broks, A. *Izglītības sistematoloģija*. Rīga: RaKa, 2000, 40. – 41. lpp.

³⁴⁸Čehlova, Z. *Izziņas aktivitāte mācībās*. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2002, 11. lpp.

aizsākums šim uzskatam meklējams 18. gadsimtā. Mācību darbs un audzināšanas process ir savstarpēji saistīti. Zīmīgs citāts ir atrodams A. Baumaņa vēsturiskajā romānā „Hernhūtieši”, uzsverot mācību stundas nozīmi:

„Tās Mācības! Redzi, mīlais, tā lieta ar mācībām nav nemaz tik vienkārša. Hallē Dievišķā Frankes skolā sešus puikas gadus pavadījis jaunais grāfa kungs bija no cietāka koka taisīts, nekā pārējie Vitenbergas studenti. Frankes kungs bija Halles pedagogijumā mazo Ludi ievadījis Kristus mācību praksē, un tā kā tā bija puikam viegli saprotams, tā viņam iepatīkās.”³⁴⁹ No tā var secināt, ka hernhūtiešu skolotāju mācību procesa mērķis bija radīt latviešu zemnieku bērnos interesi un izpratni par reliģiju un Bībeli, mācoties lasīt garīgus tekstus, tādēļ mācību saturs tika veidots pietiekami vienkāršs – reliģiska satura teksti un dziesmas. Izglītojot latviešu zemnieku bērnus, hernhūtieši panāca to, ka latvieši apguva pamatprasmes, ko var nosaukt jau par noteiktu izglītības līmeni 18. gadsimtā, jo veidojās plašāks pasaules uzskats, viņi spēja izziņāt, salīdzināt un izteikt savu viedokli. Tā nebija mācību stunda mūsdienu izpratnē – ar stundas mērķi, uzdevumiem, atgriezenisko saiti skolotājs – skolēns, taču mērķis tika sasniegts – iemācījās lasīt, rakstīt un dziedāt pēc notīm.

Kā norāda Dz. Albrehta, galvenā organizatoriskā pamatforma mācību procesā skolā ir mācību stunda, kuras *saturā jāiekļauj nozīmīgākās idejas*.³⁵⁰ Mācību stundai tiek izvirzīts mērķis, noteikts mācību saturs. Lai īstenotu mācību saturu, nepieciešams izmantot pareizās mācību metodes, formas un līdzekļus. Pēc mācību stundas tiek veikta sasniegto mācību rezultātu analīze – nozskaidrot, vai izvirzītais mērķis ir sasniegts. Iedīgļi par mācību stundu rodami jau 18. gadsimtā. Tā nebija klasiskā mūsdienu mācību stunda, bet galarezultāts tika sasniegts: mācīja lasīt un rakstīt; audzināja ar literatūras palīdzību.

Vairāku mūsdienu teoriju aizsākumi pedagogijā meklējami 18. gadsimtā, ko veicināja brāļu draudzes kustība. Mācīšanās procesu sekmēja vēlēšanās izprast reliģiju un lasīt Bībeli, nepieciešamība rakstīt vēstules un pārrakstīt autobiogrāfijas. Savukārt autobiogrāfiju pārrakstīšana rosināja audzināšanas paradumu maiņu. Audzināšanā mainījās vērtību sistēma, par galveno uzskatot ģimeni un bērnu audzināšanu.

³⁴⁹Baumanis, A. *Hernhūtieši. 3. daļa. Žēlastības vējš*. Ceļavējš, 1973, 138. lpp.

³⁵⁰Albrehta, Dz. *Didaktika*. Rīga: Izdevniecība RaKa, 2001, 30. – 33. lpp.

Pētījuma gaitā apstiprinās uzskats, ka brāļu draudzes kustība ir būtiski sekmējusi latviešu tautas izglītības attīstību Vidzemē 18. gadsimtā.

Hernhūtiešu ideja bija dziedāšanas prasmes attīstība. Viņi veicināja muzikālās kultūras attīstību. Brāļu draudzes pārstāvji ļoti atzinīgi izteicās par latviešu un igauņu dziedātprasmi, saskatot, piemēram, „Idejas mācīšanās” ar dziedāšanas palīdzību. Vēstures gaitā šis latviešu **dziedātprasmes** fenomens ir bijis tik spēcīgs, dzīvotspējīgs un visaptverošs kultūras fenomens, ka jau 1873. gadā Rīgā aizsākās tradīcija, ko šodien zinām kā Dziesmu un deju svētkus – Latvijas kultūras fenomenu, kas kopš 2003. gada iekļauts UNESCO nemateriālā kultūras mantojuma meistardarbu sarakstā.

Dziesmu un deju svētkiem ir raksturīga jau hernhūtiešu laikā attīstītā nacionālās identitātes saglabāšana, folkloras mantojuma un kordziedāšanas tradīciju turpināšanās.

Tāpat kā brāļu draudzes laikā, arī mūsdienās Dziesmu un deju svētku tradīcija no paaudzes paaudzē Latvijas cilvēkus mudinājusi piešķirt darba ikdienai nopelnītu svētku sajūtu. Šajā dziedāšanas tradīcijā pārmantota darba tikuma, svētku, tautas kopības apziņa.

Dziedāja ne vien draudzes sapulcēs, bet arī darot kopīgus darbus: gan novācot ražu, kuļot, kopīgi strādājot sētā vai mājā; dažām nodarbēm bija īpašas dziesmas. Īpašo patiku pret dziedāšanu vislabāk raksturo latviešu tautasdziesma: „Dziedot dzimu/ dziedot augu/ dziedot mūžu nodzīvoju.”

Būtisks fakts, kāpēc latvieši brīvprātīgi apvienojās brāļu draudzes kustībā, bija dalībnieku pašdarbībai, un šis process sekmēja atbildības izjūtas un tautas aktivitātes izaugsmi, kā arī kāpināja pašapziņu gan katram individuāli, gan visai tautai kopā.

Mainoties situācijai un uzlabojoties dzīves apstākļiem, jāsecina, ka brāļu draudzes kustība savas darbības rezultātā deva impulsu **latviskās pašapziņas** veidošanās sākumam, ka, pirmkārt, hernhūtiešiem bija izšķiroša loma latviešu un igauņu tautiskās apziņas veidošanā, otrkārt, ticība caur personīgo pieredzi padarījusi šos cilvēkus brīvus un neatkarīgus un tā viņiem ir dāvājusi pavisam jaunu vērtību izpratni. Tā būtu sestā ideja. Par latviskās pašapziņas veidošanos var uzskatīt 18. gadsimta sākumu, kad Vidzemē ieradās Hernhūtes misionāri ar mērķi veidot reliģijas izpratni latviešu zemnieku vidū. Rosinot izprast ticību dzimtajā valodā, lasīt Svētos Rakstus un ticību apliecināt ikdienā, godīgi strādājot, latviešu zemniekiem radās vēlēšanās

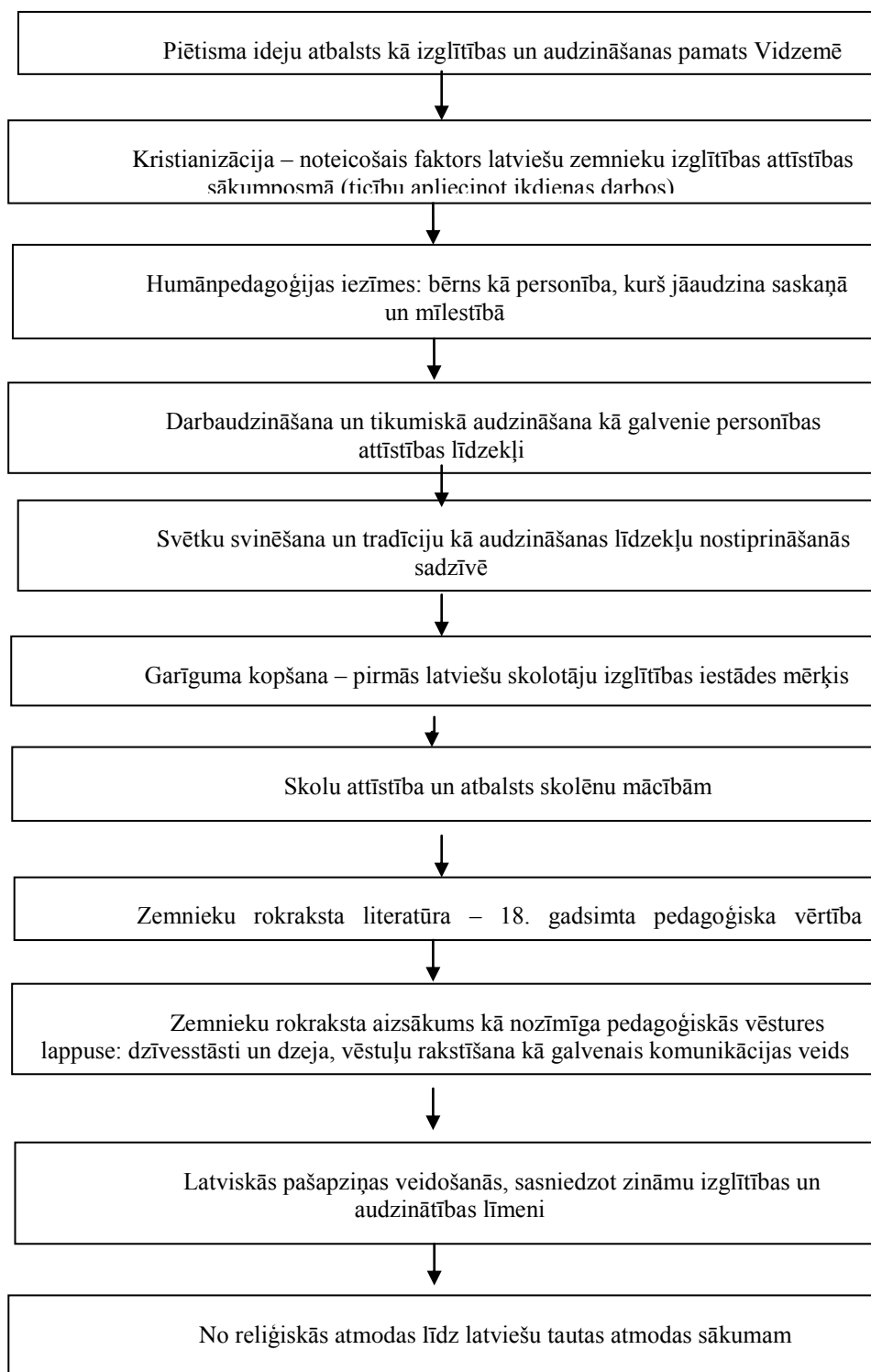
iemācīties lasīt un rakstīt, jo tikai izglītības iespējas ļauj cilvēkiem izprast ap sevi notiekošos procesus un līdz ar to viņā rodas pašvērtības izjūta. Tas liecina par nepieciešamību mācīties, jo izglītots cilvēks spēj saprast, analizēt, izteikt savu viedokli, kā arī uz klausīt citus.

Neapšaubāmi 18. gadsimtā, tāpat kā mūsdienās, galvenā tautības pazīme bija ģimenē lietotā **valoda**, tomēr šo faktu toreiz neapzinājās, jo daudzi latviešu dzimtļaudis prata vācu valodu, īpaši tie, kuriem bija draudzīgākas attiecības ar muižu, tomēr viņus par vāciešiem neuzskatīja.

Nozīmīgs latviešu kultūras uzplaukums, kas bija sācies ar hernhūtiešu ierašanos Vidzemē, apturēja tendenci pārvācoties un veidot savu inteliģenci.

Brāļu draudzes kustības devums mācīšanas, audzināšanas un personības attīstībā 18. gadsimtā Vidzemē ir fenomenāls. Kustība savu mērķi – reliģijas izpratnes veicināšana – sasniedza pilnībā. No vienas puses, tā bija reliģijas atmoda, no otras – izglītības aizsākums vairākās jomās Latvijas teritorijā. Nedrīkst aizmirst latviešu zemnieku sociālo stāvokli līdz brāļu draudzes kustībai, jo vide neveicināja izglītības attīstību. Pēc Lielā Ziemeļu kara ekonomiskā un politiskā situācija rosināja domāt tikai par ekonomiskas dabas jautājumiem. 18. gadsimts – apgaismības laikmets – deva iespēju arī Vidzemē latviešu zemniekiem mainīt situāciju, izvērtēt patiesās vērtības mācīšanas, audzināšanas un personības attīstības procesā. Jāatzīst, ka tas tika panākts ar brāļu draudzes pārstāvju atbalstu.

2. tabula. Brāļu draudzes kustības **pedagoģiskais mantojums** Vidzemē
18. gadsimtā (autore Ineta Strautiņa)

Secinājumi

1. Brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības ietvaros radās 17. un 18. gadsimtā un tajās tika īstenotas idejas, kas veicināja pedagoģiskās domas attīstību: mainījās attieksme pret reliģiju un izglītību, attīstījās kultūras nozares, kā, piemēram, dziedāšana un teātra spēle, veidojās tradīcijas, kas bija audzināšanas darba pamatā, uzlabojās ģimeņu sociālais stāvoklis, kas veicināja savstarpējo attiecību uzlabošanu un palielināja parauga spēku audzināšanā. Mainījās sievietes stāvoklis sabiedrībā, jo aktuāla kļuva pilsoņa politiskā emancipācija – iespēja ikvienam pilsonim aktīvi līdzdarboties valsts un sabiedrības dzīvē.
2. Latviešu nacionālās atmodas un izglītības sākumu Vidzemē veicināja M. E. fon Hallarte, apzinoties, ka neizglītots zemnieks ir kaitīgs sev un sabiedrībai. Viņas dibinātais Valmiermuižas skolotāju seminārs bija pirmā šāda veida mācību iestāde Latvijas teritorijā, kurā tika sagatavoti skolotāji no latviešu zemnieku jaunekļu vidus. Pateicoties semināra darbībai un labāk iekārtotām muižu skolām, Valmieras un Cēsu novadi pēc lasītpratēju skaita bija pirmajās vietās Vidzemē. Valmiermuiža izveidojās par brāļu draudzes centru, kur notika gan zemnieku skolotāju sagatavošana, gan saiešanas jeb sapulces hernhūtiešu garā. Valmiermuižas skolotāju semināra darbības rezultātā Vidzeme 18. gadsimta beigās bija izglītotākā province visā Krievijas impērijā. Ar efektīvām metodēm (diskutēšana, prasme izteikties un kā vadīt „sirds kratīšanu”, rūpes par bērniem) tika sagatavots liels jauniešu skaits, kuri vēlāk varēja strādāt par skolotājiem.
3. Liela nozīme tika pievērsta tikumiskajai audzināšanai, īpaši pretalkoholiskajai, vērsta pret alkoholismu un citiem negatīviem paradumiem.
4. Izvērtējot latviešu rokrakstu pirmsākumus, jāsecina, ka pirmajiem rakstītājiem, kuri nāca tieši no pašu latviešu vidus, 18. gadsimtā bija ļoti svarīga nozīme latviešu zemnieku izglītošanā, latviskās pašapziņas veidošanā un latviešu pirmās inteliģences rašanās procesā. Rakstītās vēstules, biogrāfijas, pārrakstītie reliģiska satura teksti, rokraksti deva

iespēju sazināties ar citu reģionu cilvēkiem, iepazīt citas kultūras, iegūtās atziņas mainīja ļoti daudzas zemnieku dzīves jomas.

NOBEIGUMS

Arhīvu dokumentu analīze Latvijā un Vācijā, kā arī avotu un sekundārās literatūras izpēte liecina par brāļu draudzi kā reliģiskas un sabiedriskas kustības nozīmi ne vien latviešu tautas pašapziņas un nacionālās atmodas attīstībā, bet arī izglītības veicināšanā un tautas audzināšanā 18. gadsimtā Vidzemē, kas ierakstījusi spilgtu lappusi pedagoģiskās domas attīstībā Latvijas teritorijā.

Pedagoģiskās domas attīstībā Vidzemē 18. gadsimtā var saskatīt J. Husa, F.J. Špēnera, J. A. Komenska un A. H. Frankes ideju īstenošanu brāļu draudzes darbībā, kas veicināja uzskatu veidošanos par izglītības un dzimtās valodas nozīmi, garīgās pilnveidošanās iespējām, uzsverot reliģiskās audzināšanas nozīmi.

Piētisma pamatlicēju, teologu, pedagogu un vēsturnieku darbu analīze atklāj piētisma pedagoģiskās idejas: bērnu audzināšana dievbijībā, par paraugu minot vecākus un ģimeni, uzsverot morāles normu ievērošanu un tikumiskās audzināšanas nozīmi sabiedrības attīstībā; sludināto Dieva vārdu izprašanas un emocionālā pārdzīvojuma nepieciešamība; jaunas audzināšanas sistēmas radīšana, kurā galvenā vērtība pievērsta sirds un gribas attīstībai, uzsverot dievbijību; skolotāja nozīme bērnu skološanā un audzināšanā; teorētisko zināšanu izmantošana praksē.

Čehu pedagoga un brāļu draudzes bīskapa J. A. Komenska „zinātniskajai pedagoģijai” un didaktikai raksturīga demokrātija, humānisms, dabatbilstības principa un pansofijas ideju spēks, ko brāļu draudze īstenoja arī Vidzemē: uzskati, ka ikvienam cilvēkam jāsaņem izglītība un audzināšana, lai tuvotos harmoniskai pilnībai, ka audzināšana sevī ietver izglītību (zināšanas, mākslas, valodas), tikumību un dievbijību; izglītība – visas audzināšanas pamats, cilvēks jāizglīto tiktāl, cik viņš ir spējīgs, vispirms nodrošinot vispārējo izglītību, tad profesionālo; pilnvērtīgai cilvēka audzināšanai nepieciešamas četras savstarpēji sakārtotas un pakārtotas lietas: „universālas mācību grāmatas, universālas skolas, universāli skolotāji un universāla vienvērtīga valoda”.

17. gadsimta beigās liela uzmanība tika veltīta reliģiskajai audzināšanai un piētisma ideju īstenošanai, bet 18. gadsimts, kuru dēvē par apgaismības laikmetu, nāca ar jaunu izpratni par reliģiju, audzināšanu un izglītību.

Halles piētisma ideju īstenotājs pedagogs A. H. Franke savukārt mudināja ticību apliecināt ikdienā, darbībā, nevis teorijā un dogmatikā; uzsvēra piētisma demokrātisko raksturu, jo tas sagrauj tradicionālo sociālo struktūru hierarhiju; norādīja, ka veiksmīgai bērnu izglītošanai vajadzīgas mācību grāmatas un citi mācību līdzekļi; akcentēja ģimenes lomu un abu vecāku reliģijas pieredzes pārmantošanas pozitīvo nozīmi indivīda personības izaugsmē. No mūsdienu viedokļa A. H. Frankes atziņas vērtējamas kritiski, jo pārspīlētā kārtība it visā (ikdienā un mācību stundās), stingrība mācību stundās un darbs tikai pēc noteikta plāna neatbilst demokrātiskas skolas idejai. Taču tajā laikā viņa uzskatiem bija ne mazums atbalstītāju. A. H. Franke uzskata, ka aizmirsta audzinātāja un skolotāja milzīgā nozīme bērna attīstībā: skolotājs māca bērnu, bet audzinātājs veic svarīgākos uzdevumus: audzina tā, lai bērns saprastu, kā uzvesties, palīdz veidot bērna iekšējo pasauli un virza viņu garīgi attīstībai. Minēto personību darbība un pedagoģiskās idejas atbalsojās arī Latvijas teritorijā. Tās atspoguļojas G. F. Stendera un J. G. Herdera pedagoģiskajā domā un darbībā.

Apgaismības gadsimta pedagoģiskā doma no piētisma saglabā uzskatu par visu bērnu izglītošanu, jo tas veicina labklājību un dod iespēju pašiem veidot savu dzīvi. Piētismā un apgaismībā reliģija skatīta kā līdzeklis tikumiskajai audzināšanai. Apgaismība akcentē domāšanu, izmantojot valodu kā saziņas līdzekli, tās lozungs – „domā, spried un izsaki savu viedokli!” (I. Kants). Apgaismotāji – humānisti vērsās pret baznīcas dogmatismu, vēlējās attīrīt reliģiju no fanātisma, uzsvēra kultūras un tehnikas attīstības nepieciešamību. Analizējot 18. gadsimtu kā apgaismības laikmetu, jāuzsver attieksmes maiņa pret reliģiju, izglītību un bērnu audzināšanu. Latvijas teritorijā tas noteica paradigmas maiņu dažādās dzīves jomās. Pieņemot reliģiju kā dzīves neatņemamu sastāvdaļu, kas savukārt izvirzīja uzdevumu pēc izglītības un jaunu zināšanu apgūšanas, saskatot ikvienā bērņā personību, latviešu zemniekos veidojās pašapziņa kā priekšnoteikums latviešu nācijas veidošanās procesam 19. gadsimta otrajā pusē.

Hernhūtieši ieradās Vidzemē kā misionāri ar mērķi pievērst latviešu zemniekus reliģijai, tās izpratnei un līdz ar to iedzīvināt piētisma idejas audzināšanā un izglītībā, uzsverot Dieva klātbūtni ikdienas dzīvē, audzinot bērnus dievbijībā un mīlestībā, mācoties un apgūstot dažādas zinātnes. Hernhūtiešu kustību Vidzemē nosauca par brāļu draudzi (brāļi un māsas), kas darbojās kā reliģiska kustība ar mērķi kristianizēt latviešu

zemniekus, uzturēt sadraudzības un brālības garu, bet rezultātā noveda pie latviešu tautas pirmās atmodas. Brāļu draudze kā sabiedriska kustība izveidoja pirmos sabiedriskos amatus (teicēji, vietējie brāļu draudzes vadītāji, vecākie), kam bija arī pedagoģiska nozīme.

Latviešu izglītības vēsturi būtiski ietekmēja M. E. fon Hallarte, kura uzsāka latviešu skolotāju sagatavošanu un līdz ar to veicināja izglītības attīstību. Viņa saprata, ka zemnieks, kas neprot lasīt un rakstīt, ir kaitīgs gan pats sev, gan sabiedrībai, tādējādi veicinot latviešu nacionālās atmodas pirmsākumus Vidzemē. Lai varētu mūsdienās aktualizēt skolas kā institūcijas, skolotāja un sabiedrības mijiedarbību, svarīgi izprast skolotāju izglītības sākotni un tās attīstības sarežģīto gājumu vairāku gadsimtu garumā, kurā palicis ierakstīts M. E. fon Hallartes veikums.

Pētījums raksturo, ka brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības pedagoģiskā mantojuma pamatā ir latviešu tautas izglītības aizsākums: skolu atvēršana un skolotāju sagatavošana latviešu bērniem, pedagoģiskās domas attīstība kā priekšstatu veidošanās par izglītību un audzināšanu, kas savukārt, sasniedzot noteiktu izglītības un audzināšanas līmeni, sekmēja latviskās pašapziņas veidošanos.

Pētījums atklāj, cik svarīga nozīme latviešu zemnieku izglītošanā un audzināšanā ir latviešu rokrakstu pirmsākumiem 18. gadsimtā. Rokraksti bija veids, kā latviešu zemnieki varēja iepazīt citu tautu kultūras. Iegūtās atziņas mainīja ļoti daudzas latviešu zemnieku dzīves jomas. Uzrakstītais vārds spēja ietekmēt cilvēku prātus, lika viņiem par daudzām lietām mainīt uzskatus. Mainījās latviešu attieksme pret ģimeni un darbu, bērnu un jauniešu tikumisko audzināšanu. Vēstules, dzīvesstāsti, pārrakstīti reliģiski teksti un runas, pirmie literārie darbi uzskatāmi par 18. gadsimta kultūras pieminekļiem, kas ļauj izprast latviešu valodas īpatnības, personiskos pārdzīvojumus, izjūtas par notiekošajiem procesiem un attieksmi pret politiski ekonomiskajiem notikumiem, kas savukārt veicinājuši pedagoģiskās domas attīstību.

Brāļu draudzes kā reliģiskas un sabiedriskas kustības pedagoģiskais mantojums apkopots 2. tabulā (sk. 3.4. apakšnodaļu), kurā akcentēti brāļu draudzes darbības galvenie virzieni pedagoģijā, t. i., izglītībā un audzināšanā.

Pateicoties hernhūtisma ienākšanai Vidzemē un latviešu zemnieku aktīvai darbībai brāļu draudzē, viņi apguva lasīt – un rakstītprasmi, sāka tulkot un pārrakstīt autobiogrāfijas, svētrunas, nodot šos rokrakstus no rokas rokā, tādējādi nodrošinot rakstu ilgdzīvošanu. Sapulcēs un saiešanās zemnieki dalījās ar savām zināšanām,

pārdzīvojumiem, domām, labā un ļaunā izpratni, kam bija liela nozīme viņu attieksmes maiņā pret dzīvi un darbu. Pēc dievkalpojumiem notika sarunas par dzirdēto un redzēto, domu apmaiņa un sadziedāšanās, kas savukārt bija latviešu tautas dziedāšanas tradīcijas aizsākums. Dziedāšana kā muzikālās audzināšanas līdzeklis un bērnu svētku svinēšana bija viena no pedagoģiskās darbības formām brāļu draudzes darbībā. Brāļu draudzes darbības rezultāts – 18. gadsimtā uzsāktā un 19. un 20. gadsimtā turpinātā tautas izglītošana bija veiksmīga, jo 20. gadsimtā Vidzeme izveidojās kā izglītotākā Krievijas impērijas province.

Brāļu draudzes kustība sekmēja latviešu sociālo, pedagoģisko un kultūras norišu, kā arī latviešu tautas mentalitātes un identitātes procesu attīstību. Brāļu draudzes kustība atmodināja latvisko pašapziņu, kas motivēja latviešu zemniekus apzināties sevi kā sociālu grupu, mācīties un organizēties, darboties visiem kopīgi vienota mērķa sasniegšanai. Šādi organizētā izglītības attīstība deva pirmos latviešu inteliģences pārstāvjus, kuri darbojās latviešu zemnieku izglītošanas jomā un brāļu draudzes kustības ideju sludināšanā 18. gadsimtā. Šis aspekts vēlāk bija jūtams brāļu draudzes kustības aizlieguma laikā, kad izplatījās mājmacība, kā rezultātā pastarpināti tika sludinātas brāļu draudzes kustības idejas.

Pētījums par brāļu draudzes kā sabiedriskas un reliģiskas kustības mantojumu Vidzemē 18. gadsimtā atklāj, ar kādiem līdzekļiem tika veicināta latviešu tautas izglītība un audzināšana, sekmējot pedagoģiskās domas tālāku attīstību, kas rodama 18. gadsimta latviešu rakstniecībā.

Brāļu draudzes idejas turpina dzīvot arī mūsdienās. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas tika nodibināta Brāļu draudzes misija, tās vadītājs ir teologs un vēsturnieks G. Ceipe. Viņa vadībā notiek hernhūtiešu akadēmiskie lasījumi Latvijas Nacionālajā bibliotēkā un dažādi citi pasākumi brāļu draudzes ideju uzturēšanai. Skola Grostonā (biedrības „Brāļu draudze” Kristiāna Dāvida pamatskola, Barkavas pag., Madonas novads)) īsteno brāļu draudzes darbības principu: brāļu un māsu attiecības, pašu darbs lauksaimniecībā, dievbijības apliecinājums ikdienā. Ieskatu 18. gadsimtā sniedz tikko publicētais Ingunas Baueres vēsturiskais romāns „Hernhūtiešu meitas” (2016), kas atklāj jaunajai paaudzei situāciju 18./19. gadsimtā Vidzemes laukos, īpaši raksturojot sievietes lomu sabiedrībā. Šis literārais darbs atklāj arī pētījumā gūto atziņu par sievietes statusa izmaiņām sabiedrībā un iezīmē sievietes emancipācijas procesa sākumu.

No pedagoģijas vēstures skatpunkta būtu turpināms izpētes darbs, kā brāļu draudze 19. gadsimtā Latvijas teritorijā turpināja savu darbību izglītības un audzināšanas jomā, kā audzināšana ģimenē brāļu draudzes ideju aspektā veicinājusi izcilu personību izaugsmi Latvijas valsts izglītībā un kultūrā. Šīs brāļu draudzes kustības tendences varētu būt pētījuma objekts nākotnē.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

Avoti

1. *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (LVVA) 233. F., 1.apr., 414. Lpp. Par Vidzemes Konsistorijas rīkojumu.
2. LVVA, 233.f.,4.apr., 29. – 30.l. par Vidzemes vizitācijām.
3. LVVA, 237., 1.apr., 8.1., 4.lpp. par mācītāja A.A. Fīrorta nomaiņu pret citu mācītāju – piētiski noskaņoto Kelneru.
4. LVVA, 237.f., 1.apr., 8.1., 13.lpp. par Valmieras skolotāju sagatavošanu.
5. LVVA, 237.f., 8.1., 15.lpp. par audzēkņu skaitu Valmiermuižas seminārā.
6. LVVA, 233.f., 852.1., 410.lpp. Harnack Th. Die lutherische Kirche., S.46.f., 77 – 81.
7. LVVA, 233.f., 1.apr., 4.1., 509.lpp. par 1742.gada Izmeklēšanas komisijas darbību.
8. LVVA, 237.f., 1.apr., 1.1., 522.lpp.; 2.1., 170. – 171.lpp., 4038.f., 2.apr., 737.1., 83.lpp. par Vidzemes brāļu draudzes organizācijas amatiem.
9. LVVA, 233.f., 1.apr., 320.1., 37.lpp. par Vidzemes hermhūtiešu draudzēm.
10. LVVA, 233.f., 1.apr., 855.1., 298.lpp. par 145deoloģija145as semināra nozīmi jauniešu tikumiskās dzīves uzlabošanā.
11. LVVA, 233.f., 1.apr., 320.1., 42.lpp. par brāļu draudzes kustības devumu
12. LVVA, 233.f., 3.apr., 6515.1., 226.lpp. par hernhūtiešu ietekmi cīņā pret alkoholismu.
13. LVVA, 233.f., 3.apr., 6515.1., 65.lpp. par Žēlastības vēstulēm latviešiem un igauņiem.
14. LVVA,233.f., 4.apr., 1105.1., 2.lpp. mācītāju ziņojumi par baznīcu un draudžu stāvokli 1703. – 1720. gadā.
15. LVVA, 233.f., 4.apr., 1121., 7. – 24.lpp. mācītāju ziņojumi par baznīcu un skolu, un draudžu stāvokli 1718. – 1720. gadā.
16. LVVA, 233.f., 4.apr., 1124., sarakste ar Rīgas ģenerālgubernatoru par hernhūtisma kustību Vidzemē.

17. LVVA, 233.f., 4.apr., 1193., Brāļu draudzes izmeklēšanas komisijas 146deoloģij 1739. – 1744. gadā.
18. LVVA, 238.f., 1.apr., 23., Die Grundplätze der Wolmarschen Kirche in der Stadt Wolmar und die Aufgaben.
19. LVVA, 4011.f., 1.apr., 5914.; Fīortu ģimenes arhīva dokumenti.
20. *Archiv der Brüder Unität* (ABU) Herrnhut, R. 19.G.a.a.17.b. 215; Vēstule.
21. ABU R. 19.G.a.a.17.b 216; Vēstule.
22. ABU R. 19.G.a.a.17.b 217; Lai tā dārgā draudze mūs ar piemin.
23. ABU R. 19.G.a.a.17.b 218; Mīļā un dārgā draudze.
24. ABU R. 19.G.a.a.17.b 219; Mans brāli.
25. ABU R. 19.G.a.a.17.b 220; Mana 146deoloģija Jāņa draudze.
26. ABU R. 19.G.a.a.17.b 221; Dārgā šī Jāņa draudze.
27. ABU R. 19.G.a.a.17.b 222; Un tik tuvu par.
28. ABU R. 19.G.a.a.17.b 223; Man mīļā māte Anna.
29. ABU R. 19.G.a.a.17.b 224; Mana mīļā māte Anna.
30. ABU R. 19.G.a.a.17.b 225; Mana 146deoloģij māte Anna.
31. ABU R. 19.G.a.a.17.b 226; Mana dārgākā sirdsmīlīgā māte.
32. ABU R. 19.G.a.a.17.b 227; Manas sirds dārgais brālis Jānis.
33. ABU R. 19.G.a.a.17.b 228; Mans mīļais sirds brālis Jānis.
34. ABU R. 19.G.a.a.17.b 229; Mana visa mīļākā dārgā šī draudze.
35. ABU R. 19.G.a.a.17.b 230; Mīļā Jāņa draudze.
36. ABU R. 19.G.a.a.17.b 231; Mans mīļais brālis Jāni!
37. ABU R. 19.G.a.a.17.b 232; Mans sirds dārgais brālis Jāni!
38. ABU R. 19.G.a.a.17.b 233; Mans vismīļākais brāli Johannes!
39. ABU R. 19.G.a.a.17.b 234; Šī 146deoloģi draudze!
40. ABU R. 19.G.a.a.17.b 235; Mana visu mīļākā sirdsmāsa!
41. ABU R. 19.G.a.a.17.b 236; Mana visu 146deolo māte Anna!
42. **Brotze, J. K.** *Sammlung verschiedener Liefändischer Monumente, Prospecte, Münzen, Wappen etc.*, in folio, VIII. – Rīga: Latv. Senatnes pēt. Brālība, 1926. – 62. lpp.

43. **Comenius, J.A.** *Böhmische Didaktik*. Zur 300 Wiederkehr 147deolog Todestages ins Deutsche übe. Und besorgt von K. Schaller. Paderborn 1970, S. 44 – 44
44. **Comenius, J.A.** *Das Labyrinth der Welt und andere Schriften*, hg. Von Müller Erhard, Weimar, Gustav Kiepenheuer Verlag, 1958. – 240 S.
45. **Comenius, J.A.** *Die Erneuerung der Schulen*. (Panorthosia XXII). Lat. – dt. hrsg., eingel.u.mit erläuternden Anmerkungen vers.von K.Schaller. Bochum o.J.
46. **Comenius, J.A.** *Pampedeia*. Literarischer Text und deutsche Übersetzung. Nach einer Handschrift herausgegeben von Dmitrij Tschizewskij in Gemeinschaft mit Heinrich Geissler und Klaus Schaller. Heidelberg 1965. – 319 S.
47. **Komensky, J.A.** *Über den rechten Umgang mit Büchern, den Hauptwerkzeugen der Bildung// Eine Rede, vorgetragen am 28. Nov. 1650.*
48. **Francke, A.H.** *Werke im Auswahl*. Hrsg.von Erhard Peschke. Berlin (Lizenz: Witten) 1969 (einzige textgetreue Auswahlsgabe). 432 S.
49. **Francke, A.H.** *Schriften über Erziehung und Unterricht*. Bearbeitet und mit Erläuterungen versehen von Karl Richter (Pädagogische Bibliothek V/VI). Leipzig o.J. (1871)
50. **August Hermann Franckes Schrift über eine Reform des Erziehungs- und Bildungswesens als Ausgangspunkt einer geistlichen und sozialen Neuordnung der Evangelischen Kirche des 18. Jahrhunderts**. Der Grosse Aufsatz, Mit einer quellenkundlichen Einführung, hrsg.von Otto Podczeck. Akademie – Verlag – Berlin, Berlin: 1962. – 163 S.
51. **Francke, A.H.** *Schriftmässige Anweisung recht und Gott – wohlvolgefällig zu beten etc.*, in: (10), Halle, 1732. – Bd. III S. 18 – 146
52. **Francke, A.H.** *Segens – volle Fusstapfen des noch lebenden und waltenden liebeichen und getreuen Gottes etc.*, 3. Auflage, Halle 1709, Verlag – Weisenhaus
53. **Francke, A.H.** *Predigten über die Sonn – und Fest – Tags – Episteln, Nebst einer Vorrede vom erbaulichen Predigen, und vom rechten gebrauch dieser Predigten etc.*, 2. Auflage, Halle 1729

54. **Francke, A.H.** *Pädagogische Schriften*. (Hrsg. von D. Kramer), Neudruck der 2. Ausgabe 1885. Osnabrück. Biblio – Verlag, 1966. – 456 S.
55. *Das Kind in Pietismus und Aufklärung*. Beiträge des Internationalen Symposions vom 12.- 15. November 1997 in den Frankeschen Stiftungen zu Halle. Hrsg. von Josef N. Neumann und Udo Sträter. Verlag der Frankeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag Tübingen. – 2000. – 399 S.
56. **Hastig, G.** u.a. *Evangelische Brüder – Unität Herrnhut*. Ursprung und Auftrag. Berlin, Evangel. Verlagsanst., 1975. – 131 S.
57. **Herder, J. G.** *Schulreden*. Werke. Teil 12. – Berlin – Leipzig – Wien – Stuttgart: Deutsches Verlagshaus Borg und Co, 1969. – 134 S.
58. *Herrnhut und Livland vor 25 Jahren. Von einem Gliede der lutherischen Kirche Livlands* mit Vorwort von Dr. Wolf von Barlez. – Leipzig: Duncker und Humblot, 1870.- 40 S.
59. **Luther, M.** *Pädagogische Schriften*, bearb.von H. Lorenzen (Schö2 1969).-214 S.
60. *Die Brüdergemeine: Kirchenordnungen, Lieder, Liturgien und Lehrschriften der Herrnhuter* (Bearbeitet von Fabricius Cajus). Berlin: de Gruyter, 1936. – 742 S.
61. *Die Brüder – Unität, Herrnhuter Brüdergemeine. Evangelische Brüder – Unität*. Hrsg. Direktion der Evan. Brüder – Unität, Herrnhut. Herrnhut, 1989. – 23 S.
62. *Gesangbuch der evangelischen Brüdergemeine*. Gnadau. Verlag der Unitäts – Buchhandlung, 1917, XI 699, 12 S.
63. **Jung, M. H.** *Pietismus*. Frankfurt am Main: Fischer – Taschenbuch – Verlag, 2005. – 127 S.
64. **Philipp, G.** *Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten zur Zeit der Bauernbefreiung*. Köln, Wien: Boehlau, 1974. (Forschungen zur internationalen Sozial – und Wirtschaftsgeschichte), B. 5, 470 S.
65. **Schmidt, M.** *Der Pietismus als theologische Erscheinung*. – Witten, 1984. – S. 84 – 121, S. 230 – 269

66. **Sonntag, K.G.** *Übersicht von der Geschichte der Livländischen Landschulen.*- Neues Museum der deutschen Provinzen Russlands. Bd. 1., H. 2. Dorpat, 1825. – S. 23
67. **Sonntag, K.G.** Das Volksschulwesen in Liv-,Est – und Kurland.//No: Baltische Monatsschrift XXI, 1872. – 531. Lpp.
68. **Walmann, J.** *Der Pietismus.* Vandenhoeck und Ruprecht. – Göttingen.- 2005. – 243 S.
69. **Zinzendorf, L.N.** *Sonderbare Gespräche.* Hrsg. von Hans schneider. Kleine Texte des Pietismus 9, Leipzig, 2005.- 155 S.
70. *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüder. Quellen zur Geschichte der Brüder –Unität.* Hrsg. von Hans – Christoph Hahn und Hellmut Reichel, Hamburg, 1977. – 519 S.
71. Brāļu draudžu rokraksti. *Tie stāsti no tās vecās brāļu draudzes vēstures tulkojums.* Noraksts. R x/35;1;50.
72. Brāļu draudžu rokraksti. *Brāļu draudzes locekļa latvieša autobiogrāfija.* 18.gs.beigas. R x/35;1;48.
73. Brāļu draudžu rokraksti. *Runāšana uz bērniem – hernhūtiešu svētruna.* Noraksts. 18.gs.60.gadi. R x/35;1;8.
74. Brāļu draudžu rokraksti. *Draudzes runāšana uz pagānu svētkiem – hernhūtiešu svētrunas. 1790.* R x/35;2;92.
75. Brāļu draudžu rokraksti. *Viena draudzes runāšana – hernhūtiešu svētrunas. 1765.g.*R x/35;2;100.
76. Brāļu draudžu rokraksti. *Laulāto kārtas runāšana uz 149deoloģija svētkiem – hernhūtiešu svētrunas. 18.gs.b.* R x/35;2;152.
77. Brāļu draudžu rokraksti. *Pusaugu meitiņu kārtas runāšana uz viņu svētkiem – hernhūtiešu svētruna. 1790.g.* R x/35;2;264.
78. Brāļu draudžu rokraksti. *Viena runāšana priekš bērniem uz Jāņa dienu – hernhūtiešu svētruna. 1760.g.* R x/35;2;269.
79. Brāļu draudžu rokraksti. *Viena runāšana priekš bērniem uz Jāņa dienu – hernhūtiešu svētruna. 1760.g.* R x/35;2;267.
80. Brāļu draudžu rokraksti. *Runāšana priekš mazpulciņa – hernhūtiešu svētrunas. 1792.g.* R x/35;2;292.

81. Brāļu draudžu rokraksti. *Brāļu draudžu dziesmu lapiņas no Skangaļu Jēkaba arhīva. 1753. – 1775.g. R x/35;3;12.*
82. *Brāļu draudzes misija (Latvija). Lozungi. Dieva vārds katrai dienai: Brāļu draudžu lozungi katrai dienai...gadam.* Rīga: AMNIS, 2004. – 1/3 sējumi
83. *Brāļu Draudzes Vārds: Latvijas ev. brāļu draudzes garīgs mēnešraksts.* Liepāja: Latvijas Evaņģēliskā brāļu draudzes savienība, 1934 – Nr. 1 – 12, 1935. – Nr. 1 – 10
84. *Brāļu draudzes uz 1928.gadu izlozētas rakstu vietas: dziesmas.* Liepāja: P. Jankaitis, J. J. Opelta druk., 1928. – 116 lpp.
85. **Herders, J. G.** *Darbu izlase.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 1995. – 55. – 134.lpp.
86. **Kants, I.** *Kas ir apgaismība?* Rīga: Zvaigzne ABC, 2000. – 183.lpp.
87. **Kļaviņš, K.** *Brāļu draudze: dzejoļi.* Rīga: Garā pupa, 1997. – 49 lpp.
88. **Komenskis, J.A.** *Lielā didaktika.* Rīga: Zvaigzne, 1992. – 231 lpp.
89. **Ramans, J. N.** *Krusta skolas grāmata.* Rīga: Zvaigzne ABC, 1995. – 153. – 173. lpp.
90. *Ticības apliecība Evaņģēliskajai Brāļu draudzei Latvijā.* Brāļu Draudzes vārds. Liepāja, 1924. Nr. 9.

Literatūra

91. **Aalen, L.** *Die Theologie des jungen Zinzendorf.* – Berlin/Hamburg, 1966. – 416 S.
92. **Aland, K.** *Geschichte der Christenheit, II Band: Von der Reformation 150deolo die Gegenwart.* Gieben, 1982. – S. 141/ S. 201 – 213
93. *Alle Morgen neu: Die Herrnhuter von 1731 bis heute.* Evangelische Brüder – Unität. Evangel.Verlagsanst., 1976. – 54 S.
94. **Alt R.** *Der fortschritliche Charakter der Pädagogik Komenskys.* Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin 1953. – 159 S.
95. **Andresen, L.** *Comenius und Baltikum.* Studia Comeniana et historica, Nr. 57 – 58, 1997. – S. 293 – 297

96. **Arnhardt, G./ Reinert, G. B.**(Hrsg.). *Jan Amos Comenius. Über sich und die Erneuerung von Wissenschaft, Erziehung und christlicher Lebensordnung*. 2 Bände. Donauwörth (Ludwig Auer – Verlag), 1996
97. **Bartz, E.** *Die Wirtschaftsethik A.H. Franckes*. Hamburg: Frenk – Verlag, 1934. – 114 S.
98. **Bittner, K.** *Herders Geschichtsphilosophie und die Slawen*. Reichenberg 1929 (Veröffentlichungen der slawischen Arbeitsgemeinschaft an der deutschen Universität in Prag, 1. Reihe, H.6)
99. **Blankertz, H.** *Die Geschichte der Pädagogik. Von der Aufklärung bis zur Gegenwart/ Herwig Blankertz*. Wetzlar: Büchse der Pandora, 1982. – S. 21 – 88
100. **Blättner, F.** *Die Pädagogik August Hermann Frankses 1663 – 1727*, in: Westermanns Pädagogische Beiträge, 15.Jg. (1963), S.139 – 143
101. **Brambora, J.** *Komenskys literarische Tätigkeit in der Form von Medaillons dargestellt*. In: J.A. Comenius. Geschichte und Aktualität 1670 – 1970, hrsg. von H. – J. Heydorn. Glashütten, 1971. – S. 150 – 158
102. **Bruiningk, H.** *Das Geschlecht von Bruiningk in Livland*. Elibron Classics, 2006. – S. 144 – 145
103. *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Baltische Länder*. Herausgegeben von Gert Pistohlens. – Berlin: Siedler Verlag. – 1994. – S. 266 – 309
104. **Dieterich, V. J.** *J. A. Comenius – ein Mann der Sehnsucht 1592 – 1670; theologische, pädagogische und politische Aspekte* 151deolog Lebens und Werkes. Stuttgart: Calver – Verlag, 2033. – 204 S.
105. **Eckartd, J.** *Livland im achtzehnten Jahrhundert*. Leipzig: F.A. Brockhaus, 1876. – S. 150 – 190.
106. **Geissler, H.** *Comenius und die Sprache*. Heidelberg: Quelle und Meyer Verlag, 1959. – 188 S.
107. **Donnert, E.** *Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. Und beginnenden 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008. – S. 88

- 108.**Goll, J.** *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte der Bömischen Brüder*: 2 Bände in 1 Band, - Hildesheim, Olms – Verlag, 1977. – 140 S., 96.S
- 109.**Guleke, J. H.** *Geschichte der livländischen Volksschulwesens*. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1997. – S. 38
- 110.**Harnack, T.** *Die Lutherische Kirche Livlands un die Herrnhuter Brüdergemeinde*. Erlangen, 1860. – 400 S.
- 111.**Hericks, U.** *Comenius der Pädagoge*. 2., durchgesehene Auflage. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren GmbH, 2005.- 298 S.
- 112.**Hirzel, S.** *Der Graf und die Brüder: Geschichte einer Gemeinschaft*. Stuttgart: Quell – Verlag, 1980. – S. 126 – 133
- 113.**Hoffmann, F.** *Comenius – Lehrer der Nationen*. Leipzig: Uranis – Verlag, 1975. – S.107
- 114.**Hollmann, F.** *Die Volksschule in Livland// Aus baltischer Geistesarbeit, Reden und Ausätze*. Rīga:1909. – S. 270 – 280
- 115.**Jaspers, K.** *Was ist Erziehung?* – München, Zürich: Piper – Verlag, 1999. – 387 S.
- 116.**Kahle, W.** *Die Begegnung des baltischen Protetantismus mit der russisch – orthodoxen Kirche*. Leiden/ Köln: E. J. Brill, 1959. – S. 53
- 117.**Kiper, H., Mischke, W.** *Einführung in die allgemeine Didaktik*. – Weinheim und Basel: Beltz Verlag, 2004. – 192 S.
- 118.Kirchenordnung der Europäisch – Festlandischen Bruder – Unitat.Teil 2. Herrnhut und Bad Boll, 1992. – 100. – 101. lpp.
- 119.*Klassiker der Pädagogik/* hrsg.von Hans Scheuerl. – München: Beck Band 1. Von Erasmus von Rotterdam bis Spencer. – 1979. – S.83 – 93, S.187 – 197
- 120.**Kron, Fr. W.** *Grundwissen Pädagogik*. 6. Überarbeitete Auflage. München. Basel, E. Reinhardt Verlag, 2001. – 356 S.
- 121.**Krūze, A., Rubene, Z., Zigmunde, A.** *Der Nachlass der Deutschen in der Bildung und Wissenschaft Lettlands im 18. und 19. Jahrhundert*. In: Pädagogische Rundschau. Sonderwerk 2008, 62. Jahrgang, S.123 – 163

- 122.**Märtz, F.** *Klassiker christlicher Erziehung.*–München: Kössel, 1988.
S.199 – 247
- 123.**Menck, P.** *Die Erziehung der Jugend zu Ehre Gottes und zum Nutzen des Nächsten. Begründung und Intentionen der Pädagogik August hermann Franckes.* Wuppertal – Ratingen – Düsseldorf, 1969. – 145 S.
- 124.**Menck, P.** *Die Erziehung der Jugend zu Ehre Gottes und zum Nutzen des Nächsten: die Pädagogik August Hermann Franckes/ Peter Menck.* – Tübingen: Verl.der Franckeschen Stiftungen im Max – Niemeyer – Verlag; Tübingen: Niemeyer 2001. – 168 S.
- 125.**Menck, P.** *Geschichte der Erziehung.* – Donauwörth; Verlag Ludwig Auer, 1993. S.176 – 199
- 126.**Meyer, D.** *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüdergemeine.* – Unität. 1700 – 2000, Göttingen, 2009. – 174 S.
- 127.**Michel, G.** *Schulbuch und Curriculum. Comenius im 18. Jahrhundert.* Ratingen: Henn Verlag, 1973. – 249 S.
- 128.**Neustupny, P.** *Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine in Estland und Lettland.* Vortrag bei der V. Internationalen Konferenz MORAVIAN 16. – 18.10.2009 in Suchdol nad Odrou/ Zauchtel – www. Go – east – mission. De
- 129.**Patocka, J.** *Gesammelte Schriften zur Comeniusforschung.* Bochum,1981.–S.60-63
- 130.**Plessner, H.** *Die verspätete Nation. Über die politische Verführbarkeit bürgerliche Geistes.* – Frankfurt/Main: Suhrkamp – Verlag, 1992. – 195 S.
- 131.**Panek, J.** *Comenius – Lehrer der Nationen.* – Prag: Ostslowakischer Verlag, 1991. – 107 S.
- 132.**Peucker, P., Meyer, D.** *Graf ohne Grenzen. Leben und Werk von Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf.* Herrnhut: Comenius – Buchhandlung – Verlag, 2000. –215 S.
- 133.*Pädagogik. Eine Geschichte der Bildung und Erziehung.* Band 2. Vom 16. Bis zum 19. Jahrhundert/ von Theodor Ballauff und Klaus Schaller. Freiburg – München: Verlag – Karl – Alber, S. 163 – 427

- 134.**Plitt, H.** *Die Brudergemeine und lutherische Kirche in Livland.* Gotha, 1861. – 278 S.
- 135.**Pusch, C.** *Comenius und seine Beziehungen zum Neuhumanismus mit besonderer Berücksichtigung Herders und dessen Humanitätsidee.* Dresden 1911. – S.30 – 64
- 136.**Reble, A.** *Geschichte der Pädagogik.*- Stuttgart: Kett – Gota, 1995. – 414 S.
- 137.**Rican, R.** *Die Bömischen Brüder.* Basel: F. Reinhardt – Verlag, 2007. – S. 22 – 25
- 138.**Rican, R.** *Die Böhmischn Brüder: ihr Ursprung und ihre Geschichte.* Berlin: Union – Verlag, 1961. – 375 S.
- 139.**Schaller, K.** (Hrsg.). *Comenius. Erkennen – Glauben – Handeln.* Internationales Comenius – Collegium Herborn 1994, Verlag – Richarz Sankt Augustin, 1995. – 269 S.
- 140.**Schaller, K.** *Die Pädagogik des Johann Amos Comenius und die Anfänge des pädagogischen Realismus im 17. Jahrhundert.* Heidelberg, 1967. – 143 S.
- 141.**Schaller, K.** *Die unbeeendete Aufklärung und J. A. Comenius.* In: MB 20 (1987), S. 61 -105
- 142.**Schaller, K.** *Herder und Comenius: ein Lehrstück zur Aufklärung der Aufklärung.* Sankt Augustin: Academia – Verlag – Richarz, 1988. – 96 S.
- 143.**Schaudinn, H.** *Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jahrhunderts.* Schriften der deutschen Akademie, Heft 29. – München, 1937. – 168 S.
- 144.**Schiller, H.** *Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik.* – Leipzig: Fuess – Verlag, 1887. – S. 5 – 28
- 145.**Schmidt, M., Jannasch, W.** *Das Zeitalter des Pietismus,* Klassiker des Protestantismus, VI Band, Bremen. 1. – S. 201
- 146.**Spiegel – Schmidt, F.** *Offene Fragen der Reformation: Der Pietismus als Frage an die Gegenwart,* ABC team Glauben und denken. – Gießen, 1979. – S. 6

- 147.**Störner, N.** *Die Bedeutung der Pädagogik des J. A. Komensky im Rahmen der Diskussion um die Entwicklung einer allgemeinen, integrativen Pädagogik. Behindertenpädagogik*, 37. Jg., Heft 3/ 1998. – S. 239 – 260
- 148.**Schweizer, F.** Die Entdeckung der Religion des Kindes zwischen Pietismus, Aufklärung und Romantik. No: Das Kind im Pietismus und Aufklärung.Hrsg. von Josef N. Neumann und Udo Sträter. Verlag der Franckeschen Stiftungen halle im Max Verlag Tübingen. Beiträge des Internationalen Symposiums vom 12. – 15. November 1997. – 351. lpp.
- 149.**Teigeler, O.** *Die Herrnhuter in Russland.* Ziel, Umfang und Ertrag ihrer Aktivitäten. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2006. – S. 160
- 150.**Theile, M.** *Offen und verbindlich: Anstösse für unseren Glauben aus dem Denken von Nikolaus Ludwig von Zinzendorf.* Basel: F. Reinhardt – Verlag, 2000. – S. 86
- 151.**Theile, M.** *Tätigkeit mit Jesus in Kontakt.* Basel: F. Reinhardt – Verlag, 2000. – S. 32 – 36
- 152.**Ulmann, C.** *Zur Geschichte der Volksbildung und der Landschulen in Livland.* – Mitteilungen und Nachrichten für die evangelische Geistlichkeit Russlands. Bd. 7, H. 2, Riga: 1847. – S. 125
- 153.**Wegner, A.** *Herder und das lettische Volkslied.*–Langensalza, 1928. – S. 44 – 46
- 154.**Zaremba, M.** *Johann Gottfried Herder. Prediger der Humanität.* Eine Biografie. Köln: Böhlau Verlag GmbH und Cie, 2002. – 270 S.
- 155.**Weinlich, J. R., Frank, A. H.** *The Moravian Church through the Ages.* – USA: The Moravian Church in America, 1996. – 120 p.
- 156.**Adamovičs, L.** *Dzimtenes baznīcas vēsture.* – Rīga: Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvs, 1927. – 18. – 23., 48. – 59., 80. – 95. lpp.
- 157.**Adamovičs, L.** *Dzimtenes baznīcas vēsture.*–Rīga:Mantnieks, Ķiploks, 1947. – 103 lpp.
- 158.**Adamovičs, L.** *Brāļu draudžu misijas Lauka raksturojums* Ceļš, 1995., Nr.1 (46), 67. – 96.lpp.
- 159.**Adamovičs, L.** *Latviešu brāļu draudze dzimtbūšanas laikos.* Atsevišķs novilkums no krājuma „Latvieši II”. – Rīga: 1932. – 82 lpp.

160. **Adamovičs, L.** *Latviešu skolotāju seminārs Valmierā // Audzinātājs*, 1938., Nr. 9, 439. – 446.lpp.
161. **Adamovičs, L.** *Latviešu tautības veidošanās un tautas izglītība latviešu un vācu apgaismojumā.* – Latvijas Vēstures institūta žurnāls, 1938. – Nr. 6, 7
162. **Adamovičs, L.** *Latviskums mūsu dievkalpojumos.* – Rīga: Latvijas vidusskolu skolotāju kooperatīvs, 1939. – 34. – 37., 52. – 57. lpp.
163. **Adamovičs, L.** *Raksti par Latvijas baznīcas vēsturi.* Miniapole: Latviešu ev. – lut. baznīca Amerikā, 1978. – 96 lpp.
164. **Adamovičs, L.** *Studijas latviešu brāļu draudzes vēsturē I. – III.* – Rīga: A. Gulbja grāmatu spiestuve, 1928. – 43 lpp.
165. **Adamovičs, L.** *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710.- 1740.* – Mineapolisa: Sējējs, 1963. – 659. lpp.
166. **Adamovičs, L.** *Priekšlikumi Vidzemes zemnieku skolu uzlabošanai 1736. Resp. 1737. G.* Rīga: A. Gulbis, 1939. – 178. – 188.lpp.
167. **Albrehta, Dz.** *Didaktika.* Rīga: RaKa, 2001. – 168 lpp.
168. **Anspaks, J.** *Jans Amoss Komenskis: dzīves ceļš un pedagoģiskā jaunrade.* – Latvijas Universitāte, Rīga: 1992. – 57 lpp.
169. **Anspaks, J.** *Pedagoģijas idejas Latvijā.* – Rīga: RaKa, 2000, 476 lpp.
170. **Antons.** *Latviešu kultūras problems // Latviešu izglītības biedrības gada – grāmata.* – 1910. – Nr. 2. – 53. – 80.lpp.
171. **Apīnis, A.** *Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19.gadsimta vidum.* – Rīga: Liesma, 1991. – 221 lpp.
172. **Apīnis, A.** *Hernhūtiešu pedagoģiskā doma Latvijā.* No: Pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1890.gadam. – Rīga: Zvaigzne, 1991. – 49. – 55.lpp.
173. **Apīnis, A.** *Hernhūtisms Latvijā//Latvijas Kultūras fonda avīze.* – 1989. – 9. – 15.lpp.
174. **Apīnis, A.** *Latviešu grāmatniecība feodālisma periodā (līdz 18.gs. vidum).* – Rīga: [b.i.]1969. – 56 lpp.
175. **Apīnis, A.** *Latviešu grāmatniecība feodālisma sairšanas un kapitālisma veidošanas periodā (no 18.gs.).* – Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts Universitāte, 1970. – 74 lpp.
176. **Apīnis, A. J. Pulana** „Stāsts tā latviešu tautas...”. – Rīga: 1966. – 33 lpp.

- 177.**Apīnis, A.** *Neprasot atļauju.....* Rīga: Liesma, 1987. – 11. – 198. lpp.
- 178.**Auziņa, B.** *Vidzemes brāļu draudze 250 gadus pieminot//*Londona: Daugavas Vanagu Mēnešraksts, 1980. – Nr. 5. – 34. – 37. lpp.
- 179.**Averincevs, S. S.** *Ticības jēga un kultūras forma /* Ceļš, 1944. – Nr. 1. (45) – 109. – 115.lpp.
- 180.**Āķīte, Z.** *Politiskās varas interešu īstenošana skolotāju sagatavošanā Latvijā 18. gadsimtā.* Maģistra darbs. Rīga: 2008. – 81 lpp.
- 181.**Baerents, P.** *Āraišu draudzes skolas kronika.* – IMM, 1923. – Nr. 8, 10.
- 182.**Baerents, P.** *Pirmie latviešu tautības luterāņu mācītāji Vidzemē.* – IMM, 1924. – Nr. 10.
- 183.**Baumanis, A.** *Hernhūtieši. Romāns.* Rīga: Ceļinieks, 1973. – 3. sējums, 252 lpp.
- 184.**Beļickis, I.** *Vērtīborientētā mācību stunda.* Rīga: RaKa, 2000, 280 lpp.
- 185.**Berelis, G.** *Latviešu literatūras vēsture.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. – 335 lpp.
- 186.**Bērziņš, E.** Ernsts Gliks: darba mūžs un mūža darbs. Rīga: Latvijas ev.lut. baznīcas virsvalde, 1935. – 21. lpp.
- 187.**Birkerts, A.** *Kopoti raksti. – Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās.* – Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotava, 1927. – 9.sējums, 5. – 40.; 155. – 161.; 173. – 183.lpp.
- 188.*Brāļu draudzes Bībeles teksti 1939. gadam.* Jaunās brāļu draudzes izdevums. – Rīga. – 68.lpp.
- 189.**Birkerts, A.** *Latviešu inteliģence savās cīņās un gaitās.* – Rīga: A. Raņķa grāmatu tirgotava, 1927. – 9. Sējums,5. – 40.lpp./155. – 161.lpp./173. – 183.lpp.
- 190.**Blaufūss, F.B.** *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753.* Rīga: Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, 2015. – 253 lpp.
- 191.**Broks, A.** *Izglītības sistemoloģija.* Rīga: RaKa, 173 lpp.
- 192.**Ceipe, G.** *Dieva tautas dzimšana.Latvieši.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014. – 99 lpp.

- 193.**Ceipe, G.** *Hernhūtiešu brāļu draudzes vieta latviešu vēsturē un mūsdienās.* Tradīcija. Teoloģija: teorija un prakse. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007. – 261. – 293.lpp.
- 194.**Ceipe, G.** *Latvijas brāļu draudzes vēsture 1918 – 1940.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2010. – 319 lpp.
- 195.**Ceipe, G.** *Magdalēna Elizabete fon Hallarte un Brāļu draudzes kustībā Vidzemē.* No: Sieviete Latvijas vēsturē. Rīga, 2007. – 9. – 28.lpp.
- 196.**Ceske E.** *Priekšvārds „Krusta skolas grāmata” un tās autors.* Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, 6. – 153. lpp.
- 197.**Čakars, O.** *Latviešu literatūras vēsture: no pirmsākumiem līdz 19. gs. 80.gadiem.* – Rīga: Zvaigzne, 1990. – 457 lpp.
- 198.**Čehlova, Z.,** Grīnpauks Z. *Skolēnu integratīvo prasmju veidošanās.* Rīga: RaKa, 2003, 113 lpp.
- 199.**Čehlova, Z.** *Izziņas aktivitāte mācībās.* Rīga: RaKa, 2002, 135 lpp.
- 200.**Daija, P.** *Apgaismība un kultūrpārnese. Latviešu laicīgās literatūras tapšana.* Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013. – 269 lpp.
- 201.**Dunsdorfs, E.** *Latvijas vēsture 1710 – 1800.* – Stokholma: Daugava, 1973. – 667 lpp.
- 202.**Enzeliņš, H.** *Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē.* – Valmiera, 1932. – 302 lpp.
- 203.**Feldmanis, R.** *Latvijas baznīcas vēsture.* Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2010 (Jelgavas tipogrāfija) – 423. Lpp.
- 204.**Feodālā Rīga. Rīgas iedzīvotāju dzīvesveids un kultūra.** Latvijas PSR ZA Vēstures institūts. – Rīga: 1978. – 299. – 320.lpp.
- 205.**Fišers, R.** *Mācīsim bērniem mācīties.*Rīga: Raka, 2005. – 219 lpp.
- 206.**Freidenfelds, I., Zimule, Ē.** *Vērtībizglītība un izglītības saturs nacionālais komponents. Vērtībizglītības jautājumi (latviešu valodas un literatūras aspekts).* No: Domas, 3/1996, 95 lpp.
- 207.**Geidžs, N.L./ Berliners, D.C.** *Pedagoģiskā psiholoģija.* Rīga: Zvaigzne ABC, 662 lpp.

- 208.**Geikina, L.** *Kristīgās paradigmas pedagoģiskā nozīme*. No: Bībele: Raksti, teksts, kultūrvide. 3. Laidiens. Rīga: Latvijas Bībeles biedrība, 2005. – 57. – 73.lpp.
- 209.**Geske, A., Grīnfelds, A.** *Izglītības pētījumu metodoloģija un metodes*. Rīga: RaKa, 2001, 108 lpp.
- 210.**Geske, A., Grīnfelds, A.** *Izglītības pētniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 261 lpp.
- 211.**Gromska, S.** *Pilsoniskā audzināšana*. Rīga: RaKa, 2012. – 60 lpp.
- 212.**Grudule, M.** *Cilvēka dzīves gaitas attēlojums 17. Un 18.gadsimta latviešu literatūrā: disertācijas kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai/ Māra Grudule, LZA. Literatūras, folkloras un mākslas institūts. – Rīga: [b.i.], 1995. – 35 lpp.*
- 213.**Grudule, M.** *Latviešu baznīcas dziesma cauri gadsimtiem*. No: Bībele: Raksti, teksts, kultūrvide. 3. Laidiens. Rīga: Latvijas Bībeles biedrība, 2005. – 187. – 201.lpp.
- 214.**Hatšteins, M.** *Pasaules reliģijas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2008. – 84. lpp.
- 215.**Heglunds, B.** *Teoloģijas vēsture*. SIA Augsburgas Apliecības Institūts. IU „Mācību apgāds”. – 2003. – 211. – 248.lpp., 329. – 358.lpp.
- 216.**Hīlners, G.** *Ernests Gliks, Bībeles tulkis miera darbos un kara briesmās. – Rīga: 1918*
- 217.*Filosofijas vēsture. No antīkās pasaules līdz mūsdienām. – Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2006. – 62. – 75.lpp.*
- 218.**Freidenfelds, I., Zimule, Ē.** *Vērtībizglītība un izglītības satura nacionālais komponents. Vērtībizglītības jautājumi (latviešu valodas un literatūras aspekts)*. No: Domas, 3/1996. – 95 lpp.
- 219.**Kaudzītes, M.** *Brāļu draudze Vidzemē. – Rīga: 1877. – 136 lpp.*
- 220.*Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti. – Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2008. – 1106 lpp.*
- 221.*Jaunākās vācu studijas par hērnhūtiešu kustību Baltijā: Ārzemju literatūra par Latviju – Rīga: Zinātne, 1992. – 64. – 81. Lpp./ 195. – 205. lpp.*

- 222.**Johansons, A.** *Latvijas kultūras vēsture. 1710. – 1800.* – Rīga: Daugava, 1975. – 97. -115.; 133. – 245.lpp.
- 223.**Jušķēvičs, J.** *Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē.* Rīga: Valstspapīru spiestuve, 1931. – 671 lpp.
- 224.**Kalniņš, E.** Radikālās reformācijas kustības un hernhūtieši. Bakalaura darbs. – Rīga: LU Teoloģijas fakultāte, 2000. – 59 lpp.
- 225.**Kampanella, T.** *Saules pilsēta.*Rīga: Zvaigzne, 1980. – 96 lpp.
- 226.**Karpova, Ā.** *Personība. Teorijas un to radītāji.* Rīga: Zvaigzne ABC, 1998. – 222 lpp.
- 227.**Kaudzīte, M.** *Atmiņas no tautiskā laikmeta.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 1994 (pirmpublicējums 1924. gadā)
- 228.**Kaudzīte, M.** *Brāļu draudze Vidzemē.* – Rīga: 1877. – 136 lpp.
- 229.**Klīve, V. V.** *Unitas Fratrum – misijas kustība vai baznīca?* No: Ceļš. Nr. 1 (46). Rīga: LU, 1995. – 110. – 115.lpp.
- 230.**Kļaviņš, K.** *Cēsis – ein Symbol der Geschichte Lettlands.* Latgales Druka, 2012. – 62 lpp.
- 231.**Krēsliņš, J.** *Ceļi un neceļi.* 1. Sējums. – Rīga: Valters un Rapa, 2004. – 367. – 379.lpp
- 232.**Krodznieka J.** *Raksti. Iz Baltijas vēstures. III.* 1914. – 170. – 194.lpp.
- 233.**Krūmiņa, S.** *Brāļu draudzes Latvijā.* Reliģiskās pieredzes īpatnības. No: Ceļš, Nr. 1. (46), 1995. – 97. – 109.lpp, Ceļš, Nr. 51, 1999. – 7. – 16.lpp.
- 234.**Kurmis, A.** *Latviešu skolotāju darbības sākumi.* – Žurnāls Trimdas Skola, 1958. – Nr. 15, 16
- 235.**Kūle, M.** *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas.* LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2006. – 435 lpp.
- 236.**Ķestere, I.** *Pedagoģijas vēsture.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 2004. – 53. – 62. lpp.
- 237.**Ķikuļa Jēkabs.** *Dziesmas.* Rīga: Liesma, 1982. – 149 lpp.
- 238.**Laksberga, Z. F. J.** *Špēnera darbs Pia disideria.* No: Ceļš. Nr. 51. Rīga: LU Teoloģijas fakultātes izdevniecība Ceļš, 1999. – 7. – 16.lpp.

- 239.*Latviešu literatūras vēsture: 3 sējumos/* Latvijas Zinātņu akadēmijas Literatūras, folkloras un mākslas institūts. Rīga: Zvaigzna ABC, 1998 – 2001. – 83. – 90.lpp.
- 240.**Lauziniece, V.** *Johans Gotfrīds Herders latviešu tautas kultūras un pedagoģiskās domas vēsturē.* No: Laikmets un personība. Rakstu krājums. 1. Rīga: RaKa, 2000. – 11. – 33. lpp.
- 241.**Liepiņa, Dz.** *Vidzemes zemnieki un muiža 18. gs. pirmajā pusē.* – Rīga: 1983. – 207 lpp.
- 242.*Latvijas skolu vēstures avoti. // Apcerējumi par nozīmīgākajiem feodālisma un kapitālisma laika skolu vēstures avotiem (līdz 20. gs. sākumam).* – Rīga: Zvaigzne, 1974. – 162 lpp.
- 243.**Legzdiņa, R.** *Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā//* Senatne, 1929. – Nr, 1. – 20. – 29. lpp.
- 244.**Lūsis, A.** *Sirdsšķīstie un viņu tragēdija.* No: Ceļš, 1995, Nr. 2. – 106. – 109.lpp./ Nr. 3. – 166. – 171. lpp.
- 245.**Magone, D.** *Brāļu draudzes liturģiskā tradīcija.* Bakalaura darbs. – Rīga: LU Teoloģijas fakultāte, 1998. – 60 lpp.
- 246.**Merķelis, G.** *Kultūrvēsturiski raksti.* – Rīga: Zvaigzne, 1992. – 199. – 202.lpp
- 247.**Merķelis, G.** *Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimteņa beigās.* Rīga: Zvaigzne ABC, 1999. – 231 lpp.
- 248.**Ļesterovs, O.** *Latviešu valodas un literatūras mācīšanas metodikas attīstība.* Rīga: Zvaigzne, 1974. – 176 lpp.
- 249.**Obšteins, K.** *Paidagoģijas vēsture.* – Rīga: Valters un Rapa, 1929. – 108 lpp.
- 250.*Pedagoģiskā doma Latvijā līdz 1890. gadam.* Sast. J. Anspaks u.c. Rīga: Zvaigzne, 1991. – 230 lpp.
- 251.*Pedagoģijas vēsture. Pedagoģisko ideju attīstība.* I daļa. Rīga: RaKa, 2002. – 129. – 138.lpp.
- 252.**Pētersons, E.** *Vispārīgā didaktika.* Rīga: A. Gulbis, 1931. – 130 lpp.
- 253.*Reliģiju grāmata.* Rīga: Nordik, 2002. – 205. – 206. lpp.

254. *Reliģisko terminu vārdnīca*. Rīga: Kristīgās vadības koledža, 2008. – 50. – 60. lpp.
255. **Rubenis, A.** *Dzīve un kultūra Eiropā absolūtisma un apgaismības laikmetā*. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1996. – 163. – 207.lpp.
256. **Rubenis, A.** „*Filosofu*” un „*kritiķu*” laikmets prāta gaismas pavēnī. 18. gadsimta filozofiskā doma Eiropā. Rīga: Al secco dizains, 2011. – 207 lpp.
257. **Rudzītis, J.** *Latviešu tautas pedagoģija*. – Rīga: RaKa, 2006. – 13. – 15.lpp./113. – 137.lpp.
258. **Ruberts, J.** *Tautas izglītības rītausmā*. – Rīga: 1978. – 14. – 76.lpp.
259. **Salmiņš, A.** *Latvijas skolu vēstures nozīmīgākie avoti (XIII – XIX gs. 70. Gadi)*//*Latvijas skolu vēstures avoti*. – Rīga: Zvaigzne. – 32. – 69.lpp.
260. **Salmiņš, A., Lozda, J.** *Latviešu skola kapitālisma intensīvas attīstības un proletariāta veidošanās laikā*. – Rīga: LVU. – 1982. – 84. – 107.lpp.
261. *Skolotāju izglītība Latvijā. Teorija. Prakse*. – Rīga: RaKa, 2001. – 173 lpp.
262. **Spekke, A.** *Latvijas vēsture*. – Rīga: Jumava, 2003. – 222. – 272.lpp.
263. **Staris, A.** *Skola un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1994. gadam*. – Rīga: Lielvārds, 2000. – 43. – 58.lpp.
264. **Staris, A., Ūsiņš, V.(b).** *Izglītības un pedagoģijas ideju attīstība līdz 1900. gadam*. – Rīga: RaKa, 2007, (monogrāfija)
265. **Stenders, G. F.** (1782) *Jauna ABC un lasīšanas mācība*. Jelgava, pie Stavenhāgena, bez lpp. sk.
266. **Stikute, E.** *Latviešu literatūras didaktika: vēsturiskā pieredze*. Promocijas darbs. Rīga: LU, 2010. – 244 lpp.
267. **Stradiņš, J.** *Stenderi un „Augstas gudrības grāmata” latviešu kultūras vēsturē*. Priekšvārds/Stenders G. F. Augsta gudrības grāmata no pasaules un dabas. Rīga: Liesma, 1988. – 1. – 38. lpp.
268. **Straube, G.** *Brāļu draudzes un latviešu rakstniecība*. – No: Kultūras fonda avīze. 1989. gada novembris. – 15.lpp.
269. **Straube, G.** *Brāļi starp daudzām tautām. Kultūrstudijas. Hernhūtisms*. – No: Kultūras fonda avīze. 1989. gada novembris. – 10.lpp.
270. **Straube, G.** *Ceļā uz nacionālu valsti. Informācija, revolūcija, reakcija: 1905 – 2005: starptautiska konference, 2005. g. 23. – 25. Novembris, Rīga*

- (Latvija): materiālu krājums = International conference „Information, revolution, reaction: 1905 – 2005”: November 23 – 25, Riga (Latvia): proceedings. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2005. – 12.lpp.
- 271.**Straube, G.** *Ģenerālienes M. E. Fon Hallartes rūpe*. No: Krūze A. (redaktore) *Laikmets un personība*. 6. Rīga: RaKa, 2005, 98. – 113.lpp.
- 272.**Straube, G.** *Latvijas brāļu draudzes diārijs*. – Rīga: N.I.M.S. 2000. – 200 lpp.
- 273.**Straube, G.** *Vidzemes diasporas sociālās aktivitātes*. – No: Kultūras fonda avīze. 1989. gada novembris. – 12.lpp.
- 274.**Straubergs, K.** *Latviešu pirmās dziesmu grāmatas*. – No: Ceļš, 1935. – Nr. 3, 171. – 178.lpp., Nr. 4, 238. – 249.lpp., Nr. 6, 402. – 407.lpp.
- 275.**Straubergs, J.** *Pirmais rīkojums par skolu dibināšanu Vidzemē 1686.gada jūnijā*. – Žurn. IMM, 1936, Nr. 1
- 276.*Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Norden AB, 1999. – 735. lpp.
- 277.**Šmids, V.** *Dzīves māksla – izaicinājums tagadnei*. – Aizkraukle: Krauklītis, 1990. – 14. – 19.lpp.
- 278.**Šmits, E.** *Reliģijas skolotājs*. – No: Ceļš, 1935. – Nr. 3, 196. – 201.lpp., Nr. 4, 257. – 267. lpp.
- 279.**Špēners, F.J.**, „*Pia desideria*” // Ceļš. – Rīga: LU, 1999. – Nr. 51. – 150 lpp.
- 280.**Špona, A.** *Audzināšanas process teorijā un praksē*. Rīga: RaKa, 2006. – 211lpp.
- 281.**Šuvajevs, I.** *Filosofija. Sarunas par filosofiju 2. Lekciju kurss*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2000. – 142. – 145. lpp.
- 282.**Švābe, A.** *Latvijas tiesību vēsture III daļa*. – Rīga: LU studentu padomes grāmatnīcas izdevums, 1933. – 29. – 42.; 44. – 47.; 52. – 53. lpp.
- 283.**Švābe, A.** *Latvijas vēsture*. 1. Daļa. – Rīga: Avots, 1990. – 191. lpp.
- 284.*Tautas izglītības un pēdāgoģiskā doma Latvijā līdz 1900.gadam*. – Rīga: Zinātne, 1987. – 30. – 33.lpp.
- 285.**Tjāgu Boržiss de Agiars**. Jan Huss: a’minor’ pedagogs un viņa piemiņa. No: A. Krūze (sast.) *Laikmets un Personība*. Rakstu krājums. Nr. 15. Rīga: RaKa, 2015. – 170. lpp.
- 286.**Veinbergs, A.** *Brāļu draudze daiļliteratūrā*// Žurn. Ceļš. 1936. Nr. 3; 4; 5.

- 287.**Vēbers, M.** *Reliģijas socioloģija*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004. – 16. – 161. lpp.
- 288.**Vičs, A.** *Iz latviešu skolu vēstures: Vidzeme no 1700. Līdz 1800. gadam*. Rīga: Zvaigzne, 1992. – 239 lpp.
- 289.**Videnieks, K.** *Pārdomas, mācot, latviešu valodu pamatskolā*. LVVA, 1362.f., 2.apr., 1364.lieta. – 92. – 97.lpp.
- 290.**Vigrabs, J.** *Landrāta Rozena 1739.gada deklarācija par Vidzemes dzimtkungutiesībām un zemnieku miesu un mantu*. Rīga: A. Gulbis, 1937. – 14. – 50.lpp.
- 291.**Zariņš, V. J.W.** *Gēte un latviešu 19. gadsimta Apgaismības darbinieki*.// Latvijas Vēstnesis. – Rīga: 1999.gada 3. Decembris, 2. – 9.lpp.
- 292.**Zeiferts, T.** *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne, 1993. – 2. – 10.lpp.
- 293.**Zeile, P.** *Johans Gotfrīds Herders – domātājs, humānists, latviešu draugs*.// Darbu izlase. – Rīga: Zvaigzne ABC, 1995. – 5. – 55.lpp.
- 294.**Zeids, T.** *Feodālisms Livonijā*./ T. Zeids. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. – 142. lpp.
- 295.**Zigmunde, A.** *Nedzirdīgo izglītība Latvijā no pirmsākumiem līdz mūsdienām*. Rīga: RTU, 2011. – 25. lpp.
- 296.**Zusāne, A.** *Jana Amosa Komenska idejas Latvijā*. Rīga: RaKa, 2000. – 142 lpp.
- 297.**Zutis, I.** *Baltijas jautājums 18. gadsimtā*. – Rīga: Latvijas izdevniecība, 1951. – 37.lpp.
- 298.**Žogla, I.** *Didaktikas teorētiskie pamati*. Rīga: RaKa, 2001. – 275 lpp.
- 299.**Žukovs, L.** *Pedagoģijas vēsture*. – Rīga: RaKa, 1999. – 189 lpp.
- 300.**Flad, K.** *Politicheskij mif. Teoreticheskoje issledovanije*. Moskva: Progress – Tradicija, 2004. – 38. lpp.
- 301.**Kornetov, G.B.** *Teorija istoriji pedagogiki*. Maskva: ASOU, 2013. – 141.lpp.

Interneta saites:

<http://www.tautasforums.lv/?p=2857>, skatīts 30.10.2015.

<http://www.satori.lv/raksts/izdruka/1158>, skatīts 29.10.2015.

<http://www.bank.lv/publikacijas/latviesu-abece/5798?pop=1&tmpl=component>, skatīts 17.04.2016.

ANOTĀCIJA

I. Strautiņas promocijas darba „Brāļu draudzes kā reliģiskās un sabiedriskās kustības pedagoģiskais mantojums Vidzemē 18. gadsimtā” mērķis ir izpētīt brāļu draudzes pedagoģisko mantojumu un atklāt tā nozīmi izglītības, audzināšanas un pedagoģiskās domas attīstībā Latvijā. Lai sasniegtu mērķi, izvirzīti šādi uzdevumi: analizēt brāļu draudzes kustības veidošanās priekšvēsturi Vidzemē; izpētīt brāļu draudzes ieguldījumu skolotāju sagatavošanā, audzināšanā, izglītībā un pedagoģiskajā domā Eiropas kontekstā; analizēt brāļu draudzes literārā mantojuma pedagoģiskos aspektus un atklāt brāļu draudzes pedagoģiskās darbības nozīmi latviešu tautas pašapziņas veicināšanā.

Pētījums veikts pedagoģijas vēsturē, analizējot brāļu draudzes pedagoģisko mantojumu: mijiedarbību starp izglītību un audzināšanu, analizējot audzināšanas un mācīšanas teorijas, kā arī uzsverot personības attīstības teorijas un to ietekmējošos faktorus; idejas mācīšanas, audzināšanas un personības attīstībā, kā arī šo ideju īstenošanu praksē.

Pētījums veikts, analizējot avotus un literatūru un hermeneitiski interpretējot vēsturiskos avotus.

Atslēgvārdi: brāļu draudze, piētisms, pedagoģija, reliģija, pedagoģiskais mantojums.

ANNOTATION

The aim of I. Strautiņa's doctoral thesis „Brethren parishes as the pedagogical legacy of religious and social movement in Vidzeme in the 18th century” is to explore the pedagogical legacy of the brethren parish (in German - *Brüdergemeine*) and to reveal its importance in the development of education, upbringing and pedagogical thought in Latvia. In order to achieve the aim the following objectives are put forward: to analyse the prehistory of the formation of the movement of brethren parish in Vidzeme; to explore the contribution of brethren parish in teacher preparation, upbringing, education and pedagogical thought in the European context; to analyse the pedagogical aspects of the literary legacy of the brethren parish and to reveal the importance of the pedagogical activities of the brethren parish in promoting the self-esteem of the Latvian people.

The study has been carried out in the history of pedagogy by analysing the pedagogical legacy of the brethren parish: the interaction between education and upbringing, analysing the theories on upbringing and teaching as well as emphasizing the personality development theories and factors influencing them; ideas regarding teaching, upbringing and personality development as well as the implementation of these ideas in practice.

The study is based on the analysis of sources and literature and hermeneutic interpretation of historical sources.

Key words: brethren parish, pietism, pedagogy, religion, pedagogical legacy.

PIELIKUMS

8. Stahfti no taks wezzas un jaunās
 Jēhu lauschu sommes, ~~kas~~ kas widsemme jāuk-
 ta tohp. 2. No widsemneeku wallodas. 3. No
 winnu waldijšanas wezzos laikos. 4. No
 winnu ahriņas dsihwofšanas. 5. No winnu
 pagaru netizzibas wezzos laikos. 6. ka
 winni no teem katoļu Bihfkapem pee taks
 kristigas tizzibas dabuti. 7. Kahda ahri-
 ga buhfehana winneem appasfeh Bihfkapu
 un Keisteru Kungu waldijšanas bijusi.
 8. Ka winni to preezas mahzibu irr dabu-
 juschi un usnehmuschi. 9. Kahda buhfehana
 winneem Pohlu un 10. Sweedru Kechnina lai-
 ka bijusi un kahda winneem 11. Jchinni lai-
 ka appasfeh Kireewu Keiseru waldijšanas irr.
 1. Schi somme irr no Latweescheem tapehr
 widsemme jaukta, ka winna starp Iggau-
 nu Kireewu, Leischi un Kurosemneeku some-
 meh m. pascha widdu gull. Tas wahzwahrs
 Lihwland irr schai sommei tapehr dohts,
 ka tee wahzeeschi zdur leelu wehja gaisu
 daugawa nahkdami tohs Lijju laudis gar-
 ram daugawas dsihwodamus atradde, un to
 semmi pehr to lauschu wahrdi Lihwland
 jauzre, tapatt ka tee Kireewi to jau Lihwons-
 kaja Jemla jauzre.
 Schi patti widsemme irr no Rigas lihds win

Blaufüss, F.B. Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunās būsanas
 to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753, 89. lpp.

82. Stāsti no lahs wezzas un jaunās
mahzibas Turreja un Jawas muischās Jkohlas
uszehle, tapatt kā wezzos laikos tas General-
Supertens Wiskers, leepes muischā bij darri-
jis. Daseh Kungs apdahwinoja tohs behrnus
ar grahmatahm un labbinaja winnyus ar weg-
geh.
Schis basnizas Kungu un muischinceesu darbs
bij teem taudim par usmohdinajshanu, sa tee
arri labpraktigi us mahzibu palikke. Tee wez-
zaki ~~deu~~ dewe Jawus behrnus labprakt srich-
lā un tee behrni nahze ar labbu prahtu, us
ko tee taudis preejsch laikos tik nelabprah-
tigi bija itt kā winni us Turku semmi nowe-
fti siluhtu. Ja greefahs to tausehu prahts
wairak un bes spreeschanas us Deewa wahr-
deem, tohs labprakt dsirdedami un mahzi-
damees. Lai irr, ka daudj tohs Deewa wahr-
dus newaid firdi bet galwā un prahtā ween
irr usnehmuischi, tomehr irr arridsan tah-
di pulka bijuschi, kas zaur Deewa wahr-
deem tizzigi tappuschi, kas nu cesjch Deewa-
bijaschands un gōndigas buhschanas dschwō.
Un kurram irr schinnē semmē ne sinnams,
kas 1738 gaddā widsemme cesjch tizzibas
leedahm notizzis irr? Wallmerē kur bij
papreesjch tas Jrdigs mahzitais Nihusen
bij bijis, kas basnizā un Jkohlās labbi bij
mahzijas

Blaufüss, F.B. Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunās būsanas
to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753, 237. lpp.

būhſchanas to widſemmes- ļauſchu. 15.
 ſemmes widdū un Dēwa wahrdoš runnata
 un eesſch grahmatahm rakſtita tohp. Itlin kà
 tee Dēwa wahrdi ſchinni walloda no laiſkeem
 us laiſkeem ſkaidraki ſluddinati un rakſtiti
 tappuſchi, tapatt irr ſchi walloda arriđſan ļau-
 ſchu ~~ſtarp~~ ſtarpā ſkaidraka kluuſi, kà tas arri
 redſams, kad tašs grahmatas, kas Põhlu lai-
 sià drisszetas irr, prett tahm jaunahm grahma-
 tahm turretas tohp. Bet tas irr ſinnams, ka
 ſchi walloda ne wiſſas weetas weenadi ſkaidri
 runnata tohp. Tee, kas us rohbeſchahm jeb ar
 wahzeefſcheem daudſ kōhpā dſihwo, maita to
 wallodu, zits ar isrunnaſchanas ſkannu,
 zits ar ſweſſcheem wahrdeem, ſtarp kurrteem
 tee, kas us Zeſweges un Alluſſchnes puſſi dſih-
 wo wiſſu wairak ſawadi runna. Ta ſkaidraka
 walloda tohp paſchā ſemmes widdū, Zehſu, Kau-
 nas, Smiltēnes, Trikkates, Wallneres, Kūbbena
 un Straupās- teeſās- tapatt runnata, ka wiſſa
 Bihbelē un grahmatas rakſtita un tai wal-
 lodai itt lindhiga irr, kas Kūhrſemmes wid-
 dū ais ſelgawas runnata tohp.

Lai gan ſchi walloda ſemneeku walloda ween
 irr, tomehr ta newald niz zinajama, tapchz
 ka wiſſai ſaws jaukums un ſkaidrums
 tapatt kà zittahm wallodahm irraid, win-
 na warr tai latineto un greeſsetu wallodai
 wairak.

Blaufūss, F.B. *Vidzemes stāsti. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrakstīti 1753, 107. lpp.*

4. pielikums

Pusaugu Meitinu K. Run. us winnu Sic.
 Djed: allehs esjam Deewa Darbs & no gar,
 J. N° 21. P. 1. 2. 3.
 Sauzet ar Lihgsmibu, teizet un sakrait:
 Ar Kungs! pesti tavus Laudis.
 Jer. 31. P. 7.
 Mannas mihlas Meitinas! juhs arr
 peclerrat pee teem Laudim, kas sehē
 tohp usfucbbinati par to Pestischanu muh-
 su Kunga prezatees; so laur to Kristibu
 juhs essat usnemtas tappuschas eokseh
 Winna Derribas, un eswehtitas tam Kun-
 gam par muhseligu ihpasekumu; Un ta-
 clehl juhs warrat sehohs Wahrdeus arri
 sehodeen ihesu Kahrtaš Swehtkōs seuwisch-
 xi peclihelinatees, ikkatra no jums warr
 seuwim peir labbu to nemt sa. ²clama: Sau-
 zet ar Lihgsmibu, teizet un sakrait: Ar
 Kungs! pesti tavus Laudis un arri ta-
 was nabbagas Behdigas Meitinas,
 kam daudfreis peeminorehts tohp, ka
 winsch ar daudš Sehlastibu us winnahn
 seatt, un arrielsan itt seuwischxi sehodeen
 pehž ikkatra Wahrda prašs; un ar
 Pestischanu

Brāļu draudžu rokraksti. Pusaugu meitiņu kārtas runāšana uz viņu svētkiem
 – hernhūtiešu svētruna. 1790. g. Rx35;2;269.

5. pielikums

Draugs man lixxe sājūst ka es viņu
 nāhm pūderu, un ka viņš, ar
 mannis Dehl un par salidzināšā
 nū mannu spēkku Nāhwe ir
 nodeweis. Tād' tappe mannas Astanas
 Par pūca kļi es nodewohs seio viņu
 nā peetipīgahm Rok nāhm ar to
 Lūgšānu, ka viņš gribēlu
 man pē sevis paturēhl un man
 par vādōni' wisā manna hūh
 lōhā buht? Tai pūca spēlētā es weh
 Draudzes sēh lāstibā Dabūju
 lēhā lādihl. ar to spēnōpīrānu
 mannu Dēni lū' ar to Pestilāju
 vēhl' wāpāht' wēhl' pīnāht 1164
 Tād' tappe man tā spēlā to māhū
 Pūjenu wēhl' wēhl' kas man wēh
 ap' wēhl' lēhl' Dāht' pūcēhl' mannu
 spēdi lūjā Dēi lōhl' man' buht
 ar.

Brāļu draudžu rokraksti. Brāļu draudzes locekļa latvieša autobiogrāfija.

18. gs. beigas. Rx35;1;48.

5. pielikuma turpinājums

isptuhtē un vinst man šķirinoja
 Padohskanu mannu Grehnu Dūna
 Brihtinā es šew wionam nodewohs
 par winga mukšigižu špšthumu. Ku
 es to wahžeešnu wallodu ne saprattu
 Tappū es us Berlin Schlihts un dab
 buju tar jaun bectinu Pūšiku Brah
 lūi šāmmā šet nu cepahke manna
 šinds šubiga palice: jo weenu gohd
 bijigu usaudhina šoharan laudijē un
 preešit ruktpeem Grehnum paglabbat
 tappis, lixxe man par gūhtu, wai
 man bij ill ne šinds pašem migo bukt
 Cexšit šahs Klah šohanas tas pel
 tēlais no jauna man paradlijahs
 šireli un lixxe man šaidri nešekt
 šix ne gants es šawa Pūšitai šniba
 esloht wai man nakt un šon wēt
 šrehtastibas naudada mi dānrija
 šamēhn tes leels Grehšinanu
 Dreuzs

Brāļu draudžu rokraksti. Brāļu draudzes locekļa latvieša autobiogrāfija.

18. gs. beigas. Rx35;1;48.

Mans mīklais Brāklis Skangale Jēkabī.

Es sveicināju tev daudzreiz cēkstiem Vāktim.
 mūžu afsinānu Jēkabī, winni ir manna wifs mīk-
 laka Leta un bez theem es wais ne warra Bēkwoht.
 Es esmu weens nabbags Bēktras, bet cēkst manna
 Sirdē esmu es swehts. Mehs nu patē no tew us mahpa
 Itaba rānājam, un prafijam weens oktru kat tu tag,
 gādā Bēkwohts, bet ne weens fīnājam, un tad es Dohma,
 je tew weentēis rāstīht, es tew gān esmu fohlijis, bet
 es esmu lētās fēhim lētās bijis tu manna buhs
 pēdōht. Es tew ar daudz ne warra rāstīht no jaunākm
 Lētākm je juhs alkāšim tan dabūsit fīnāt.
 Tu gān rāsi gaur to Grabmatu ra es weens nabbags
 Lētāks esmu un ra es wifs esmu aismīsis. Mans
 Brāklis Lange tas Segelkēns lēn tew ar daudzreiz
 sveicināht. un es esmu tawr pašīkstams
 Brāklis
 Jāns Daniels Sydriht.

Brāļu draudžu rokraksti. Brāļu draudzes locekļa latvieša brāļa Skangaļu
 Jēkaba vēstule. Rx35;3;11.

R.19.G.a.a.17.b

Sveedri par līko nolīkš p. Mehs pateidam
 Dārgā draudze, par Jānu, peemina, eschānū
 un lūhdām, ka, jūks mums, allāshiz, ne
 aizmīstāt. Mehs paleekam jūhā nābbāgi
 behrni.
 Gāide Kātshe, Uggraj Anna. Giebse Marri.
 Breede Anna.

Lai tā dārgā draudze mūs ar peemina, ka
 mūsū firdis tik sluktas irr. Mehs redām,
 ka mehs bez draudzes ne warram, peetikt
 mums irr, lohti swēhtigs un dārgi, ka
 tā draudze mūs peemina mehs. Jo tas irr
 mūs lohti wairaga. Lūhdjeet tak, ka tā
 Jehra asfins, mūsū firdis allāsh pahr,
 plūst, ka mehs ihteni nābbāgi greh'ineeki
 paleekam. Mehs ne grībām waitak tā to
 nābbāgi greh'ineeki, jūshānū, jo eek'ek tā
 irr tā ihteni swēhtiga slūwōlōkama. Mūs
 jū firdis lohkahs un kaurahs, ka tas Jehra
 mehs mīhlo, tik sluktas nābbāgi greh'
 neeki. Mehs ar redām, ka tas Jehra
 mums tā greh'ineeki jūshānū skandrahā -
 dārgā, jo pāpēk'ēpē. Mehs allāshin ne
 klejam labāki tikt, bet nu mehs ihteni
 redām, ka tas Jehra mīhlo tik sluktas nāb
 bāgi firdis. Mehs swei'inajam tā dārgā
 draudzi, un skuhōffam wina lōkkaš un
 firdis. Lai tā draudze mūs ne aiz
 mīst. Mehs ar swei'inajam mūsū firdis
 mīhluš un dārgus wāhlūs. Bieges
 Heim un Kāngēle Jakob un tāh
 dārgas Mākses Grunbekin, Lējel
 swēlni un orel, un mūsū mīhlu
 māhls Grūdin. Mehs paleekam
 jūhā wāhlōk'ēki behrni.
 Behrni Anna. Pawulē Anna. Kieš Anna

ABU R19. G. a.a.17.b. 217 Lai tā dārgā draudze mūs piemin.

R.19.G.a.a.17.b

268

Wisu mihlasa un dārgasā brāļu draudze

Tu gan dabūsi: senakt un širdē, sādā lela sumfiba
 un šods axliba praxstējots Laisots pē mums nabogem
 Latweeju: wehgeem im bijis. Bet tu meks latweeju draudze
 Lohzeeti: oflam no mufjas axlas sumfiba, atpēliti, tappuoki,
 Zaur no xoi, ka zaur taur Lohzeeti amatu un darbēšanu pē
 Ewangeljuma: zaur to meks oflam: pē tak dēkwas Tēzēbas caukh
 ta wehrde mufju wea swaktu dardama Seiva, kunga un pēlitijs
 Jofus, xristus wēti tappuoki, Tas swektis, gans, mufju wēti mihlasa
 akhtimim mums dibbinapis ka grehzeccus, us to dārgu no pēhu
 affins un wafku mufju, Seiva Ichina, Ab weana Laisa: lēdē obtram
 caukh, wifjam grehzeccus swaktibahim meks oflam eiwadēti
 tappuoki, so to brāļu draudze caukh Laisom: pēdizom Laisom
 bangs, Tē dēhl meks mufjūgē, ka weanu patēsi, gabbalu mufju
 Religions, atfihim, un us to, pēpēri, stakwefim: ka dēkwi lok
 Zēli no juhju brāļu draudzes, atēkē taks swaktigās mums
 wifj wājēdēgās sādēdēlēkēnas, ar jums, pēc aegē, un iē Deenas
 wairax un wairax dibbinati, tapt, zēti, elgi, mums nē ta

R.19.G.a.a.17.b

ABU R. 19.G.a.a.17.b. 268 Visu dārgākā un mīlākā brāļu draudze.